

© “Ёшлик” №9 (281) 2014 й.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси,
"Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракати муассислигидаги
ёшларнинг адабий-ижтимоий журнали
1982 йилдан чиқа бошлаган.

МУНДАРИЖА

КИМ ЭДИГУ КИМ БЎЛДИК!

Сирожиддин РАУФ. Қанот боғлаган орзулар. 2
Муродхон ЭРГАШЕВ. Сайёҳларнинг самимий эътирофлари. 56

АДИБ ХОНАДОНИДА

Икром ОТАМУРОД. Кўнгил таржимони. 4

МУЛОҚОТ

Абдимурод ОТАЖОНОВ. Қалб гавҳари. 9

НАСР

Файзулла САЛАЕВ. Еттинчи бўрдоқи. Ҳикоя. 13
Фармон ТОШЕВ. Кечиккан байрам. Ҳикоя. 36
Жасур КЕНГБОВ. Ғурбатхона. Ҳикоя. 52
Оллоёр БЕГАЛИЕВ. Халоскор мушук. Ҳикоя. 61

НАЗМ

Икром ОТАМУРОД. Кангул сукути – ўзингни таниш. 7
Дилбар СИДДИҚОВА. Мен сени бахт томон кузатган эдим. 25
Мунаввара ҚУРБОНБОВЕВА. Дилимга умидлар ташлаётир чўғ. 34
Шаҳодатбону ИМОМНАЗАРОВА. Ёдимни безайди шаффоф хаёллар. 39
Ориф ҲОЖИ. Мени соғиндингми яйдоқ адирлар. 48

ЖАҲОН ҲИКОЯЧИЛИГИ

Василий ШУКШИН. Ҳикоялар. 40
Кейт ЧОПИН. Ўқинч. Ҳикоя. 58

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Қозоқбой ЙЎЛДОШ. Модернизм: илдиз, моҳият ва белгилар. 26
Исломжон ЁҚУБОВ. Роман – мусоҳаба 50

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Тоҳир РАВШАН. 55
САРВИНОЗ. 55

ЕЛПУҒУЧ

Турсунбой БОЙМИРОВ. Биламан, яхши биламан. Ҳажвия. 64

Жамоатчилик кенгаши раиси:

Абдулла ОРИПОВ

Жамоатчилик кенгаши:

Нажмиддин ЖИЯНОВ
Азамат УМАРОВ
Минҳожиддин МИРЗО
Феруза МУҲАММАДЖОНОВА
Аҳмад ОТАБОВЕВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Аҳмад УСМОНОВ

Бош муҳаррир:

Собир УНАР

Бош муҳаррир ўринбосари:

Луқмон БЎРИХОН

Масъул котиб:

Ақбарали МАМАСОЛИЕВ

Таҳрир хайъати:

Муҳаммад АЛИ
Иқбол МИРЗО
Абдусайд КЎЧИМОВ
Сирожиддин САЙИИД
Алишер НАЗАР
Ўрозбой АБДУРАҲМОНОВ

Саҳифаловчи: Фиёсиддин ОМОН ўғли

Ушбу сон “Ёшлик” журналы таҳририятининг
компьютер марказида саҳифаланди.

Манзилимиз:

Тошкент. шаҳри,
Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 16-“а” уй.

E-mail: yoshlik-xatlar@rambler.ru

Tel/fax: (8371) 227-0-227,
245-5-793, 245-0-552

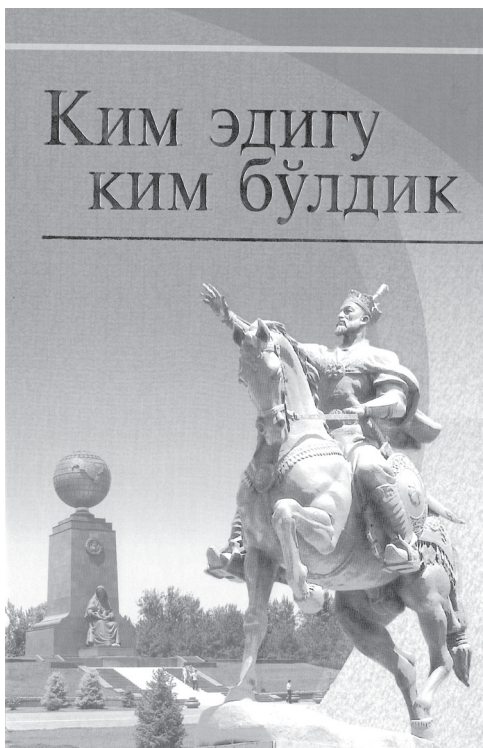
Бошишга 28. 09. 2014 йилда рухсат берилди. Қоғоз формати 60x84 1/8. Нашриёт ҳисоб тобоғи 8,7. Индекс 822.
ISSN 0207-9137. Журнал 2007 йил 4 майда Матбуот ва Ахборот агентлиги томонидан № 0253 рақами билан рўйхатга олинган.
Журналдан кўчириб босилганда “Ёшлик”дан олинди” деб изоҳланиши шарт.
“HILOL-MEDIA” МЧЖ матбаа бўлимида чоп этилди. Буюртма № 92. Адади 3400 дона.
Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, Шараф ва Тўқимачи кўчалари кесишмаси.

ҚАНОТ БОҒЛАГАН ОРЗУЛАР

Барча замонларда ҳам ватанпарвар зиёлилар, хусусан, ижод аҳли ўзи туғилиб ўсган юрт қадрияти ва маданияти, ютуқ ва муваффақиятларининг фидойи тарғиботчилари бўлган. Бунга оқсоч тарих бисотидан истаганча мисоллар топиш мумкин. Шу маънода мамлакатимиз мустақилликка эришгандан буён ўтган вақт мобайнида ҳар йил ўқув мавсумининг илк кунда Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси аъзолари бўлмиш адиб ва шоирларимиз ҳам шарафли бир вазифани адо этишга камарбаста бўлаётганларини эътироф этишимиз жоиз. Яъни шу куни улар таълим даргоҳларига, ёш авлод хузурига бориб, ҳурматли устоз ва мураббийлар билан бир сафда елкама-елка туриб, биринчи дарсда иштирок этишмоқда. Биринчи дарс! У ҳамиша Ватан ҳақида, Истиқлол ҳақида, бу улугвор тушунчаларнинг халқимиз ҳаётида тутган ўрни, бемисл аҳамияти, мазмун ва моҳияти хусусида бўлади, албатта.

Бу йилги шундай серзавқ дамларни мен ажиб бир ҳаяжон оғушида қаршиладим. Чунки ёзги таътилдандан қайтган чақноқ кўз, беғубор қалб ўқувчилар билан юзма-юз мулоқот менга ҳам насиб этди. Ўша дамда болажонларга Ватан ва Истиқлол ҳақида айтадиган гапларим шу қадар кўплигидан, сўзни қай биридан бошласам экан, деб ўйлайман. Муҳтарам Президентимизнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» асарининг мазмун-моҳияти тўғрисида сўйласам-чи? Ахир, Мустақиллик неъматни бизга осмондан чалпак бўлиб ёғилган эмас. Унинг учун халқимиз қандай машаққатларни, хўрликларни бошидан кечирган? Не бир фидойи ўғлонлар ўз жонларини қурбон қилишган? Шу мавзуда гапирсам, ўқувчиларнинг кўнглида Мустақилликка муҳаббат, унинг анъаналарини давом

эттиришга бўлган шижоат шакшубҳасиз янада ошади. Балки, жорий йилнинг май ойида Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган «Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги ўрни ва аҳамияти» мавзусидаги халқаро конференция борасида фикрлашсак маъқулмикин? Ахир, ушбу анжуманнинг очилиш маросимида давлатимиз раҳбари сўзлаган ҳароратли, сермазмун нутқ ҳалихануз юракларда акс-садо бериб турибди-ку. Табиийки, шу мавзуда гапирсам, зукко болажонларимиз кўнглида буюк аждодларимиз мерос қолдирган, дунё илму фанига, маънавият ва маданиятига улкан ҳисса бўлиб қўшилган бебаҳо асарлар билан фахрланиш туйғуси яна бир карра жўш уради. Олдда турган янги ўқув йилида астойдил ўқишга, янада чуқур билим олишга, ўша улуг аждодларимизга муносиб ворис бўлишга ҳаракат қилишади.

Биламан, ўша пайтда мен каби ҳаяжонланиб, завқ-шавққа тўлиб турган педагоглар, олимлар, ижодкорлар жуда кўп бўлди. Ахир, бу йил ўқув муассасаларида «Мустақиллик дарслари» ўтиш учун 15 мингга яқин ижтимоий-гуманитар йўналишидаги профессор-ўқитувчилар, таниқли олимлар, соҳа мутахассислари жалб этилди. Уларда давлатимиз раҳбарининг юқорида таъкидланган «Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожигаги роли ва аҳамияти» мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқига алоҳида урғу берилди. Мамлакатимиз Президентининг ушбу маърузаси ёшларнинг аждодларимизга муносиб ворис сифатида камол топиши, ватанпарварлик, фидойилик руҳида улғайишида

муҳим ўрин тутди. Шу нуқтаи назардан мазкур маърузани жорий йил сентябрь-октябрь ойларида умумтаълим мактабларининг 9-синфларида 6 соатлик факультатив машғулотлар сифатида ўқитиш йўлга қўйилди. Бундан ташқари, 3-8 синфларда «Одобнома», «Ватан туйғуси», «Тарих», «Адабиёт», «Математика», «Кимё», «Физика» ва «Иқтисодий билим асослари» фанларининг тегишли мавзулари мазмунига синдириб ўқитиш бўйича ҳам тавсиялар ишлаб чиқилди. Шу билан бирга, мазкур дарсларда мамлакатимизда барча соҳаларда олиб борилаётган кенг қўлланма ислохотларнинг маъно-мазмунини, танлаган тараққиёт йўлимиз, янги демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш борасида эришаётган ютуқ ва марраларимизнинг моҳияти ва аҳамиятини ёш авлод шуурига таъсирчан услуб ва шаклларда етказиш, уларнинг қадр-қимматини чуқур англатишга алоҳида эътибор қаратилди.

Шу ўринда мамнуният билан таъкидлаш мумкин, юртимизда баркамол авлод тарбияси йўлидаги эзгу ишлар изчил давом эттирилмоқда. Бу йил 9739 та умумтаълим мактабида жами 4 миллион 438 минг 162 нафар ўқувчи таълим олади. Жорий йилги янги ўқув йилига ҳам қизғин тайёргарлик кўрилди. Жумладан, инвестиция дастурига мувофиқ 381 та мактабда қурилиш-таъмирлаш ишлари олиб борилди, шундан 220 таси реконструкция қилинди, 161 таси капитал таъмирланди. Ушбу мақсадларга 282 миллиард сўм маблағ йўналтирилди. Шунингдек, бу йил жами 3024 та умумтаълим мактаби ҳамда 48 та болалар мусиқа ва санъат мактабини 106,2 миллиард сўмлик мебель, ўқув-лаборатория асбоб-ускуналари, компьютер техникаси, спорт анжомлари ҳамда мусиқа чолғу асбоб-ускуналари билан жиҳозлаш ишлари амалга оширилгани аниқ муддао бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги маълумотларига кўра, янги ўқув йили учун 605 номдаги 34,5 миллион нусха дарслик ва ўқув-услубий қўлланмалар чоп этилиб, жойларга етказилди. Шунингдек, бошланғич синф ўқитувчилари учун илғор педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари асосида 7 номдаги услубий қўлланма, мультимедиа-ли дастурлар тайёрланди. Бу умумтаълим мактабларининг 1-синфларида фанлар тўлиқ илғор педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари асосида ўқитилишини таъминлашга хизмат қилади, албатта. Мазкур жараён босқичма-босқич барча синфларда давом эттирилиши билан ҳам аҳамиятлидир.

Маълумки, давлатимиз раҳбарининг 2012 йил 10 декабрдаги «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ таълим муассасаларида хорижий тилларни ўргатишга катта эътибор қаратиб келинмоқда. Бу йил 1-синфлар учун 553 минг нусха инглиз («Kid's English»), 21 минг нусха немис («Deutsch Macht Spab»), 17 минг нусха француз («Hirondelle») тиллари дарсликлари қайта нашр этилгани, 2-синф ўқувчилари учун 591 минг нусха чет тили дарсликлари ва ўқитувчилар учун 22 минг нусха услубий қўл-

ланмалар нашр этилгани фикримизнинг ёрқин намунаси. Эътиборлиси, улар ўқувчи китоби, ўқитувчи учун қўлланма ва мультимедиа иловалар (DVD-диск)дан иборат. Буларнинг барчаси келажагимиз эгалари бўлмиш ўғил-қизларимиз ҳеч кимдан кам бўлмаган шарт-шароитларда ўқиб, таълим-тарбия олиши йўлида қилинган эзгу саъй-ҳаракатлардир.

Эътироф этиш ўринлики, «Соғлом бола йили» Давлат дастурига мувофиқ мактабгача таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, болаларни мактабга тайёрлаш сифати ва ходимларнинг касб маҳоратини оширишга қаратилган 2015-2020 йилларга мўлжалланган Давлат дастури ишлаб чиқилди. Мактабгача таълимга қамраб олинмаган болаларнинг ота-оналари учун «Болажон» таянч дастури асосида «Нутқ ўстириш, ўқиш ва саводга тайёрлаш», «Математик тасавурларни шакллантириш», «Соғлом танда – соғ ақл» каби беш номдаги қўлланмалар тайёрланди. Ушбу адабиётлар мактаб кутубхоналари орқали ота-оналарга тарқатилади.

Шу ўринда мамнуният билан қайд этиб ўтиш жоизки, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва «Ижод» жамоат фонди томонидан тайёрланган «Ким эдигу ким бўлди» номли бадиий – публицистик тўплам ўқувчилар, жумладан, ёш китобхонлар қўлига бориб етди. Муҳтарам Президентимизнинг «Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг йигирма уч йиллик байрамига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида»ги қарорида тарихан қисқа даврда биз қандай улкан ривожланиш йўлини босиб ўтганимизни баҳолашда «Ким эдигу ким бўлди» деган ҳаётий ҳақиқатни асосий ва бош ғоя сифатида белгилаш лозимлиги алоҳида таъкидланган эди. Ушбу қарор эълон қилинган, Ёзувчилар уюшмасида аниқ шу ном остида китоб яратиш фикри пайдо бўлди. Ижодкорлардаги кўтаринки руҳ ва катта иштиёқ тусфайли мазкур тўплам дунёга келди. Дарҳақиқат, биз кеча ким эдигу, бугун ким бўлди? Неча ўн йиллар мобайнида не-не тарихий шаҳарларимизнинг тор кўчалари-ю, одмигина биноларига кўзимиз кўникиб қолганди. Яқин ўтмишдаги ҳаётимизга бир қур назар ташлаб, ҳозирги кун билан солиштирсак, юртимизда амалга оширилаётган улкан миқёсли ислохотлар мазмун-моҳиятига эътибор қаратсак, бу саволларга жавоб топишимиз мумкин. Китобга киритилган бадиий-публицистик битикларда бугуннинг нафасини ҳис қиласиз. Замондошлар билан ҳамнафас, ҳамқадам бўласиз, уларнинг жасорат ва шукроналикка лиммо-лим қиёфаларини кўрасиз. Аниқ пайтда бу китоб сеvimли фарзандларимизнинг «Мустақиллик дарслари» учун яна бир қўшимча манба бўлади, деган умиддамиз.

Бугун мамлакатимизда ёш авлоднинг қадди тик, ўй-мақсадлари улкан. Зеро, юксак эътибор ва ғамхўрлик уларни порлоқ келажак сари дадил интилишга қанотлантирмоқда. Қанот боғлаган орзулар эса кўзланган манзилни муносиб забт этиши шубҳасиз. Бу йил жаранглаган биринчи қўнғироқ мактаб бағридаги ҳар бир ўғил-қиз қалбидаги ана шундай интилишдан акс-садо берган бўлса ажабмас.

Ақ Адиб хонадонига

Адиб хо@Адиб хонадонига
Адиб хонадонига

Икром ОТАМУРОД

КЎНГИЛ ТАРЖИМОНИ

Дашт ва кенгликда ўсдим. Вояга етган қишлоқимнинг тўрт тарафи уфқларга тутшиб кетган дашт ва кенглик эди. Ана шу дашт, ана шу кенглик, ана шу уфқлар кенглумга ўзим билмаган ҳавасларни, қандайдир ҳайратларни макон туттирди.

Болалик пайтимда, пешиндан кейин мактабдан қайтиб, даштда мол боқардим, кенгликка маҳлиё бўлиб узоқ-узоқ термулиб ўтирардим. Даштнинг бепоён осмонида қанот қоқиб, пириллаб учаётган тўрғайга, кўклам маҳали даштда бир муддатгина барг ёзиб, гуллайдиган кўзигулга интизор-интизор боқардим. Уларнинг ҳолати, уфқлар синоати кенг-

лумда нималарнидир пайдо этарди. Қуёш нури даштни ва кенгликни гоҳ порлатарди, гоҳ қақратарди. Даштнинг ва кенгликнинг сукути, поёнсиз хаёлларимни доимо хаёлга уларди. Тасаввуримни синоатга бойларди.

Даштда бўй чўзган ботиний довуш кўтарарди, ўстирарди, кенгайтирарди кенгликнинг зоҳирий бастин.

Дашт...

Кенглик...

Осмон билан замин бир-бирига жудаям яқин. Тутшиб кетган.

Айниқса,

эрта кўкламда,

Борлиқ мовий тусга ўранган маҳал.

Осмон мовий,

замин мовий.

Хаёл каби бепоён олам.

Мовий рангда болалик каби покизалик,

беғуборлик мужассам.

Унга тўйиб-тўйиб термулардим.

Бағрида қулочларимни ёйиб,

тўрт тарафга югургим келарди.

Узоқ!..

Уз-оқ!!

У-з-о-қ!!!

Мовий тус кенглум тубига,

унинг қат-қатиға сингиб борардим,

даштдан бошланиб,

кенгликка уланиб,

уфқларга тутшиб кетган тўқмоқлар каби.

Ана шу ҳайрат адабиётга муайян ихлосимни, қатъий эътиқодимни уйғотган...

...Мактабимизда катта кутубхона бўларди.

Халқ оғзаки ижоди: дostonлар, эртақлар, афсоналар, ривоятлар, мақоллар, топишмоқлар жамланган китобларни, ижодкорларнинг насрий ҳамда назмий асарларини ўқувчилар бир-биримиздан қизганиб басма-бас ўқирдик. Китоблар ситилиб-

Икром ОТАМУРОД

1951 йилда Касби туманида туғилган. ТошДунинг журналистика факультетида таҳсил олган. «Вақт ранглари», «Жануб қушлари», «Тўрғайли манзиллар», «Уфқлар орти бепоён», «Рухимнинг қайғуси», «Сен», «Кенглум, ўзинг», «Тавр» каби шеърӣ китоблари нашр этилган. «Ярадор умид отлари», «Узоқлашаётган оғриқ», «Сопол синиқлари», «Анинг умиди», «Харитага тушмаган жой», каби дostonлар муаллифи. Ўзбек тилига М. Дарвиш, М. Биссу, У. Уитмен, П. Неруда, Ў. Сулаймон, Е. Евтушенко каби шоирларнинг асарларидан намуналар таржима қилган.

ситилиб, йиртилиб-йиртилиб кетарди. Китобларни боласидек қадрлаган, меҳри دائро кутубхоначи – Нортош хола малоллик қилмай, уринмай, зардоли дарахтининг танасидан сийрилган шилим билан қайта-қайта шилимлайверарди. Китобларни авайларди, эъзозларди.

Адабиёт муаллимим – Нурулло Ҳамроев шеър вазнлари борасида дарс ўтганида, дашт ва кенгликда канглумда пайдо бўлган ҳайрат суратга йўналгандек бўлди:

*Зангори-зангори даштлар қўйнида,
хаёллари ширин-ширин,
орзулари тиниқ-тиниқ
бир бола,
қўлларини боши остига қўйиб,
термулади осмонга...*

Инглиз шоири Уильям Блейкнинг шундай бир ибораси бор: “Мен дунёни қандай кўрсам, шундай чизаман”.

Бу, албатта, табиатнинг руҳиятдаги руҳий ҳолатини, руҳиятнинг табиатдаги табиий иқрорини пайдо қилади. Табиат руҳиятнинг, руҳият табиатнинг уюшиғи.

Мактабни битириб, Тошкент давлат университетининг журналистика факультетида ўқидим. Ўша пайтда, таржимашунос олим – Ғайбулла Саломов “Таржима кафедраси”нинг мудирини эдилар. Канглумга далда бериб, мадад бўлганлар. Пойтахтда қолишимга имкон яратиб, ишга жойлаштирганлар. Сўзга бўлган ҳайратимга, сўзга бўлган ихлосимга меҳр билан қараганлар. Ўзлари сўзнинг эътиқодини қалбларига ҳам илмий маромда, ҳам тафаккур йўсинида муҳрлагандилар. Ҳақиқатданам: сўз – эътиқод, сўз – шакл, сўз – мантиқ, сўз – туйғу, сўз – тафаккур, сўз – моҳият. Ана шу асосда, сўзнинг имкони юксалиб, қадрини кўтарилиб боради. Сабаби: сўз – бадииятнинг ҳам илдизи, ҳам жони, ҳам ўзағи. Шунинг учун имконим етгунча сўзни излайман, сўзга интиламан, сўзга эргашаман.

Аллома Фаридуддин Аттор сўзнинг синоати борасида шундай эътирофни қайд этганлар: “Икки оламнинг асоси сўздур, чунки сўз ҳақдин мужда

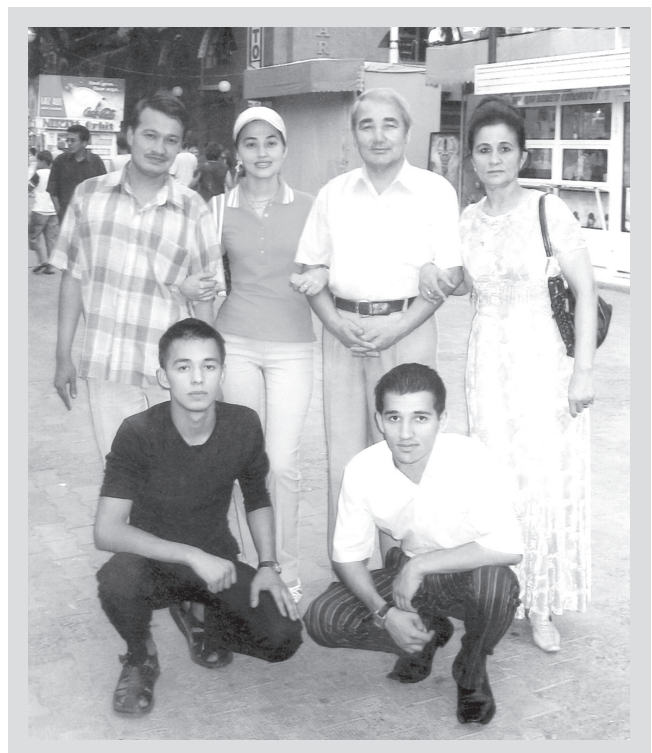
бўлиб келди. Ахир, арши аълода битилган “Лавҳи маҳфуз” (азалдан кўкда инсонларнинг яхши ва ёмон амаллари махфий сақланадиган Китоб) ҳам сўздир. Ҳамма нарса сўздан ижод этилган ва сўзга қайтади”.

Сўзга эътиқод кангулнинг Ҳақ боғичи. Тасаввур мўъжизалари кангулнинг ҳиссий миқёсини, тафаккурий жиҳатини ҳам ботиний, ҳам зоҳирий сирада рангин ҳолатларга йўғиради, тимсолий йўсинларга йўналтиради, хаёлий идрокларга чоғиштиради. Шунинг қандайдир ҳис қилган ҳолда, имконим етганча, қурбим келганча канглумга назар соламан, канглумга муурожаат қиламан:

*Канглум, мендан бўлак киминг бор сенинг,
Канглум, сендан бошқа менинг кимим бор?
Не десам дегувчи ёлғизим менинг,
Не айтсанг айтгувчи ўзинг хокисор...*

Адабиёт – мўъжизавий силсила. Боғнинг дарахтлари, даштнинг гиёҳлари-ю қушлари, дайронинг тўлқинлари, иқлимнинг ҳавою манзаралари бир хил бўлмагани сингари адабиётнинг ҳам шаклдан тортиб, моҳиятигача турфа хил бўлиши табиий ҳол. Адабиётнинг бир парчаси бўлган шеъринг борасида испан шоири Антонио Мачадо шундай мулоҳазани келтиради: “Шеъринг – шоирнинг давр билан, даврнинг шоир билан суҳбати”. Шоир ўз кузатувлари борасида хаёлининг мундарижасига муурожаат қилади, қиёс топади. Мажозий мушоҳада топади. Ташбеҳ, ранг, довуш муқоясаси асносида, сўзни кангулда макон топтиради.

Шундай бир таассурот, шундай бир қадр, шундай бир хотира борки, ҳар қандай элни, ҳар қандай

юртни ҳар доим фикр, мушоҳада, хусусан, сўз сирасида яратилган тафаккур билан туйғунинг уюшиқ ҳосиласи бўлмиш адабиёт кўтаради ҳамда кангулларда ва жуғрофий манзиллару маконларда доимий яшатириб келади.

Фасллар алмашиб тургани каби, иқлим ўзгариб боргани сингари, тонгда қуёш чиқиб, пешинда тепага кўтарилиб, сўнг қиблага оққани мисол адабиёт ҳам гоҳ ривож топиб, гоҳ сукутга кетиб, гоҳ сусайгандек бўлиб бориши, табиий. Бундай тарз ҳеч қандай муаммони ҳосил қилмайди. Бу адабиётдаги ўзига хос танаффусга ўхшайди. Табиийки, бироз танаффусдан сўнг, яна жараён мезони бошланади. Ҳаракатга келади. Шунинг учун буни зинҳор муаммога йўналтирмай, табиий равишда қараш лозим.

Нима бўлишидан қатъий назар, ҳар бир жиҳатга, ҳар бир нарсага, ҳар бир маромга, ҳар бир ҳолга меҳр ҳамда мурувват, ихлос ҳамда эҳтиром билан эътибор берилса, яшайверади. Қаҳр ёки иддоо, кибр ёки манфаат билан қаралса, бир лаҳзанинг ўзидаёқ, тафаккур ила туйғунинг қадри тамом бўлади. Айниқса, адабиётга ихлос кангулнинг маконидан жой олиб, унга беминнат қадр айласа, элнинг ўзлиги, юртнинг ғурури мустаҳкам равишда ўсиб, такомиллашиб бораверади.

Адабиёт – ҳар бир кангулнинг, ҳар бир элнинг, ҳар бир юртнинг ҳам сўзи, ҳам тарихи, ҳам жуғро-

фияси. Адабиётнинг яна бир хусусияти, Александр Блок айтганидек: “Адабиёт – руҳиятнинг таржимаи ҳоли”.

Адабиёт – учлик: қадим, бугун, эрта.

Қадим – тасаввур.

Бугун – кузатув.

Эрта – хаёл...

Хаёлимга яна дашт ва кенгликнинг соғинчи келади:

*Қашқадайро дашту кенлигига осмон бошин қўяди,
Қошларини ё айлаб, юлдузлар келар яқин.
Лаблари тарс ёрилиб, офтоб жондан суяди,
Қўзигуллар зулфига гулдор жиғалар тақиб.*

*Канглумга ҳарорат, тафт беради элас-элас,
Гуруллаб ёниб, сўнган, олис гулханлар ҳили.
Унда, менга қадрдон руҳга кўчган унут сас –
Садоланиб сасланар, жовид тўрғайлар тили.*

*Тўрт томонга югурар, ҳансираб, аланг-жаланг,
Тўриқлар изи ботган ёлғизоёқ йўллар тим.
Қад кериб полвонлардек, туради кўкси яланг,
Бепоён бул маконлар, бепоёнлик ичра жим...*

*...Бир лаҳза қўй ўзимга, ўзлимим қувратини,
Бир синоат сезгайман:*

дашт, кенглик борин жойлаб.

*Қашқадайро дашту кенлигин
тўнғиган сувратини*

Олиб юргайман канглум меҳварида авайлаб...

Кангүл суккути ~ ўзингни таниши

* * *

Ўзинг
қанча яқин олганинг сайин,
йироқлашиб борар,
яқининг шунча.
Канглунгда
жовдираб тургайдир тайин,
умид нигоҳларинг – қуриган гунча.

Барибир,
сочасан аямай зинҳор,
меҳр жавҳарларин
бор бўлса қанча.
Канглунгда яшаган мурувват зор-зор,
канглунгни макон айлагай шунча...

* * *

Мантиқ сусаймоқда,
мантиқ қочмоқда,
ўзин англаёлмай,
ҳоли тангдир қалб.
Тобораким,
алдов огзин очмоқда,
нафсага ружу қўйган қулни этиб жалб.

Ботмон алдовларни қаърига жойлаб,
кўзлар бир-бирига боқолмайди тик.
Эътиқод руҳига дардини бойлаб,
йўлларда юради қомати эгик.

Вақт ўтмоқда,
эски галвирин титиб:
тўқ донлар тўкилиб,
сомон тиқатиқ.
Ростнинг нолаларин ичига ютиб,
алдовга чидолмай йиглайди мантиқ...

* * *

Пардани илгакка илдириб,
деразани очаман.
Қарагим
келиб
ташқарига.
Ташқарида
сарсон –
изгиган гармсел
ёпмоқчи бўлаверади деразани,
ташқарига
қарашимга
гашланиб...

* * *

Ҳайрон-ҳайрон қарайсан.
Тавба.
Канглунгда титрайди хўрсиниқ,
Атрофингда гуж-гуж ёлгон ва
панд беришлар санқийди лиқ-лиқ.

Уйдан чиқибоқ бошланади,
бир-бирига таъна, иддао.
Чирпик домига ташланади
илинжга илинмайдиган муддао.

Манфаат нуқрасин тақади,
ҳар томондан тақсимин йигиб...
...Жимжитгина сирқиб оқади,
андишанинг кўзидан йиги...

* * *

Тўда-тўда булутлар
чирмаб олган осмонни.
Гўё,
қаср қурублар,
тунд айлаган тўрт ённи.

Тун – қоронгу,
зимистон,
чўккалайди борлиққа.
Юлдузларнинг бағри қон,
илашмай ёруғликка.

Ниқобин этиб парда
булутлар
тун юзини
тўсса ҳам қилиб зарда...
...Ой сузади кезиниб...

Баҳорми
ёки
қишида,
ёзми,
кузми,
ҳойнаҳой,
булутлар тирқишидан
нурин тўкаверар ой...

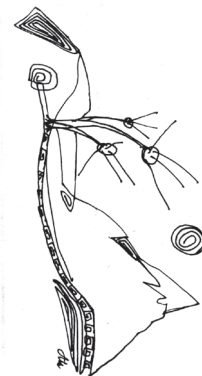
* * *

...Булутлар тоғлари бирлашиб мудом
Кўз ёшларин тўлдиради осмонда.
Осмон –

борлиқ узра тўнкарилган жом,
сувлари тўкилиб борар ҳар ёнда.

Ихтиёрин олиб:
эртами ё кеч,
фарқи йўқдир:
қай кунжлар,
қай томонлар,
булутлар тоғларин аямайин ҳеч,
тирқиратиб улоқтирар шамоллар.

Шамоллар измида қурсоғу қурсоғ –
булутлар тоғлари юлуқ аргамчи.
Қай парчаси уммон мавжига мунчоғ,
қай парчаси замин бағрига томчи...

* * *

...Кангул сукути –
ўзингни таниши,
ўзингни йўқотиши –
кангул говури.
Қайсики,
говурнинг ортидан чопиши,
сўндиргайдир тафтли сукут ҳовурин.

Кангул манзилига сур-сур оралаб,
говурким,
сукутга солади човиши.
Не бўлса-да,
кангул излаб чоралар
говурни тарк этиб,
сукутга қовиши...

* * *

Тонг ёриша бошлаши билан
уйқудан уйғонар мавжудот.
Жониворлар даштларга кўлам,
кўкда қушлар қоқади қанот.

Шамъи тўккан шуъласин йигиб,
ой осмонга сингиб кетади.
Юлдузлар пайдар-пай бор-йўгин
тонгнинг йигимида тутлади.

Аямайди.
Сочади.
Гуллаб –
жамбил,
райҳон хушбўй ифорин.
Тушларини умидга йўллаб,
умидланар қалблар сифори...

...Фақат,
тонгга солгай хавфу гард,
тумишугини санчиб тақтаққа,
дуоибад бўлган жодугар –
саси совуқ олашақшаққа...

Милоқот
Милоқот Милоқот
Милоқот

ҚАЛБ ГАВҲАРИ

Таниқли қорақалпоқ адиби Абдимурод Отажонов билан суҳбат

– Сиз узоқ йиллар мобайнида Қорақалпоғистон матбуотида, газеталарида, адабиёт соҳасида раҳбарлик вазифаларда фаолият олиб бордингиз. Шу билан бирга, республика ёзувчилар уюшмасининг топшириғига кўра, узоқ йиллар ёш адиб ва шоирлар, ҳаваскор қаламкашлар билан ишладингиз. Демокчи эдимки, сўнгги эллик йиллар ичида қорақалпоқ адабиётидаги ҳар бир муҳим воқеа, «ярк» этиб кўринган номларнинг адабиётга кириб келиши сизнинг кўз ўнгингизда рўй берган. Айтинг-чи, Мустақиллик йилларида, янги замонда қорақалпоқ адабиётида қандай янгиликлар рўй берди, қандай асарлар (романлар, достонлар, драмалар) пайдо бўлди?

– Ёрқин сўзи билан инсонларни инсоф-диёнатга, меҳр-оқибатга, кенгфеълликка чорлаб, халқнинг идрок-тафаккурини ўзгартиришга, янгилашга, ёш авлоднинг тарбиясига улуш қўшиб келаётган қорақалпоқ адиблари ҳам ўтиш даврининг қийинчиликларга дуч келди. Улар мустақиллик берган улуғ эркинлик билан мўл-кўл имкониятлардан ўз ижодларида самарали фойдаланмоқдалар. Шеър ва достонлар, қисса ва романлар, драмалар ёзмоқда, халқнинг қалбидаги орзу-

тилақларга жон бағишламоқда. Энг қувонарлиси, бундай эзгу ишни Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири Ибройим Юсупов бошлаб берди. Катта оқсоқолимизнинг изидан келаётган кейинги авлод шоирлари Тўлибой Қобулов (мархум), Кенгесбой Каримов, Жиянбой Избосканов, Халилла Давлатназаров, Минайхон Жуманазарова, Набийра Тўрешова каби ижодкорларимиз янги замоннинг белга қувват, жонга роҳат, туйғуларга жасорат бағишлаган эркинликларини кўтаринки руҳ билан куйладилар.

Шеърятда ибрат йўлини улуғ оқсоқол ижодкоримиз бошлаб бергани каби, насрда ҳам мустақиллик даври карвонини яна бир оқсоқол адибимиз – Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси Тўлепберген Қаипбергенов бошлаб берди. Унинг «Қорақалпоқман. Таваккалчиман» асари (2003 йил) қорақалпоқ адабиётида жанр хусусиятлари, кўлами, шакли, мазмуний жиҳатлари билан янгилик бўлди.

Адиб Қипшақбой Матмуродов тарихий фактларга асосланиб ёзган «Тебранмас» романида ўтган даврларда қорақалпоқ юртида эл бирлигини сақлашга интилган уламолар, оч халққа ғамхўрлик, меҳр кўрсатган бадавлат одамлар (масалан, асар қаҳрамони Лепесбой), элни одил бошқарган бийларнинг образларини яратди. Асарда эски замонлардаги тарихий ҳақиқат ёритиб берилганлиги, халқнинг миллий қадриятлари улуғланганлиги ўқувчи ёдида қолади. Муротбой Низановнинг «Охират уйқуси» қиссасини, Олланазар Абдиевнинг «Алвастилар уяси», Кенгесбой Каримовнинг «Оғабий», Шарап Уснатдиновнинг «Шоирнинг ёшлиги» романларини ҳам янги давр мафқураси асосида ёзилган кучли асарлар сирасига киритиш мумкин. Адабиётимизда янгилик сифатида тилга олиш мумкин бўлган воқелик – бу, мустақиллик даврида адибаларимизнинг ҳам катта насрда ўз кучларини синаб кўраётганлигидир.

– Ёш истеъдодларининг камолга етишида устозларнинг беминнат хизмати муҳим ўрин тутади. Қорақалпоқ адабиётидаги катта устозлар ҳақида нима дея оласиз? Уларнинг ижодингизга қўшган ҳиссаси ҳақидачи?

– Қорақалпоқ адабиётида азиз ва ардоқли устоз Ибройим Юсуповнинг ёш истеъдодларни излаб топиш, ижод оламига бошлаб кириш, уни ўстириш, бақувват ва азим чинорга айлантиришда ёшуллик ҳамда фуқаролик хизмати алоҳида бўлганлигини бизлар биламиз. Битта мисол: менинг бир қиссам 1972 йил қорақалпоқ қиссалари тўпламида чоп этилди (Ғ.Ғулом

Абдимурод ОТАЖОНОВ

Таниқли қорақалпоқ адиби. 1940 йилда таваллуд топган. Нукус давлат педагогика институтининг филология факультетини тамомлаган. Кўплаб ҳикоялар ва қиссалар муаллифи. Асарлари кўпгина тилларга таржима қилинган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими.

номидаги бадиий адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент). Ваҳоланки, ўшанда асарнинг ўзи қорақалпоқ тилида чиқмаган эди. Устозимнинг “бир асарингни Тошкентга ташлаб келдим, ўзбек тилида китоб бўлиб чиқади”, – деган сўзларини умрим бўйи унутмайман. Мен кўпинча бу воқеани ёш ёзувчилар билан бўлган суҳбатларда мисол тариқасида келтираман. Ёзувчи Сапарбой оға Солиев ҳам талай-талай ёшларнинг камолга етишида, уларнинг асарларини “пишириш”да, нашрга тайёрлашда, камчиликларини тузатиш, зиёд ўринларини қисқартиришда, қисқаси, асарни асар сифатида тайёрлаб, ўқувчи қўлига етказишда унутилмас хизматлар қилди. “Олтмишинчи йиллар авлоди” деб ном олган авлод вакилларининг кўпчилиги мана шу устозлар етовида адабиётга кириб келдилар, ижод қилдилар, халққа танилдилар.

Ҳозирги пайтда давлатимизнинг ўзи истеъдодларни танлаш, вояга етказиш, уларнинг асарларини халққа танитишда алоҳида ғамхўрлик қилмоқда. Турли танловлар, ёшларга мўлжалланган семинарларнинг мунтазам ўтказилиши, ёзувчилар уюшмасининг бу борада олиб бораётган ишлари – истеъдодларни излаб топиш, уларнинг ижод қилиши учун кенг имкониятлар яратиб беришда жуда муҳим тадбирлардан ҳисобланади. Шулар натижасида адибу шоирларимиз қатори янги-янги истеъдодлар билан тўлиб бормоқда.

– **Мен яқинда «Талант тулпорини миниб» номли китобингизни ўқиб чиқдим. Унда 20 га яқин ижодкор (шоир, адиб, болалар шоирлари, журналист-ижодкорлар)нинг ҳаёти, асарлари, ижодга кириб келиши ҳақида ҳикоя қилгансиз. Мана шу китоб мутолааси таассуротларидан келиб чиққан ҳолда сўрамоқчиман: сиз тилга олиб ўтган ижодкорларнинг қорақалпоқ адабиётидаги ўрни ва улар ижодининг аҳамияти борасида гапириб берсангиз.**

– Бу китоб фақат адиблар, шоирлар, адабиётшунослар, журналист-ижодкорлар биографияси ёки уларнинг ижоди ҳақидаги фикрлардан иборат эмас. Ундаги мақола, эссе, тақризларда умуман ёзувчилик тақдири, касби, ижод ва ижодкор ҳақидаги кузатишларимни жамладим ва уларни муайян бир ижодкорнинг биографияси, асарлари қаторига сингдириб юборган ҳолда баён қилдим. Шунинг учун ҳам мазкур китоб ўқувчиларда ижод ва маҳорат сирлари борасида янги бир йўналиш, янги бир гап каби қабул қилинди, яхши таассурот қолдирди. Сабаби – мен бу асаримда меҳнати ялтираб кўриниб қолган танқидчиларнинг ҳам “насибасига қўл солиб”, уларнинг вазифаларини ҳам ҳаминқадар бажаришга юраксиндим. Китобда асосан ҳаётдан ўтиб кетган адиблар, шоирлар ҳақида гап боради. Мен уларнинг адабиётимиз олдидаги хизматларини айтиб, тарих учун, келажак авлод учун эсда қолиши лозим бўлган ғамхўрлик, одамийлик хислатларини ёдга олиб қўйишни мақсад қилдим. Уларнинг асл инсоний қиёфаларини ўзим билган, кўрган, гувоҳи бўлган воқеалар мисолида қоғозга туширдим ва бу меҳнатларим қорақалпоқ адабиётида илгарки кўрилмаган, жанр жиҳатидан ўзгача бўлган тўпламни вужудга келтирди. Энг қувонарлиси шу бўлдики, ушбу китоб ҳақида ҳали адабиётшуносларимиз тиш ёриб, бирор оғиз гап қилмаганлари билан, адабиёт мухлислари, ўқитувчилар, зиёли қавм китоб ҳақида ижобий фикрлар билдира бошладилар.

Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси, муҳтарам адибимиз Хўжабек Сеитов Ёзувчилар уюшмасини бошқарган йилларида янги истеъдодларни излаб топиш, уларни

адабиёт майдонига, ижод оламига олиб кириш масалаларига жуда катта эътибор берар эдилар. Биргина мисол келтириб ўтаман. Ички ишлар соҳасида ишлаб юрган Айтбой Бекимбаев исмли милиция ходими хизмат пайтида жароҳатланиб, тўшаққа миҳланиб қолади. Айтбой оға – уруш қатнашчиси, бунинг устига у яхшигина қаламкаш ҳам эди. Қалами ўткир милиционернинг уйда ётиб қолганидан хабар топан Хўжабек оға уни излаб бориб, кўнглини кўтаради, ижодга ундайди, ҳукуматга ва ижтимоий-таъминот вазирлигига хат ёзиб, Айтбой оғанинг ижод қилиши, яшаши, тирикчилиги учун шароитлар яратилишига кўмаклашади. Натижада Айтбой Бекимбаев тўшақда ётган жойида ўнлаб ҳикоя ва қиссалар яратди, бобомиз Беруний ҳақида роман ёзди, қорақалпоқ адабиётида детектив асарлар жанрига асос солди, “Сирли излар изидан” қиссаси учун эса Бердақ номидаги давлат мукофотининг лауреати бўлди. Менинг мазкур китобимда Хўжабек оға ҳақидаям, фидойи адиб Айтбой Бекимбаев ҳақидаям эсдаликлар ўрин олган.

Филология фанлари доктори, профессор, атоқли танқидчи Қўнисбой Камолов – қорақалпоқ адабиётида худди Озод Шарафиддинов, Матёқуб Қўшжоновлар каби танқидчилар қилган хизматларни бажара олган адабиётшунос эди. Шунингдек, Ғалим оға Сейтназаров ҳам менга тенгдош бўлган бир гуруҳ ёш ижодкорларнинг адабиёт оламига кириб келишида беминнат хизмат қилган. Китобимда шулар каби 20 га ёвуқ ижодкорнинг ҳаёти, ижоди, асарлари ҳақида ҳикоя қилишга ҳаракат қилганман.

– **Ўзингизнинг ижодга кириб келишингиз қандай кечган?**

– Кулгили бўлса ҳам айтай, мен болалигимда “ёзувчи” деган сўзни ҳам эшитмаган эдим. Бизнинг авлодга мансуб болалар – яъни уруш йилларидан кейинги – эллигинчи йиллар ўқувчилари мактабда дарсликдан бошқа китобни кўрмаганмиз. Ўқисак фақат дарслик китоблардаги бадиий асарларни ўқирдик, холос. Бир куни (тўртинчи синфда ўқирдик) ўқитувчимиз Қалбой оға Алланиёзов дарс пайтида тўсатдан: “Отажонов, сен ёзувчи бўласан, сендан ёзувчи чиқади!” – деб юборди гап орасида. Ўзимча ўйладим, ўтган дарсдаги адабий асарнинг мазмунини яхши гапириб бердим, шундан қувониб кетгани учун муаллим менга “ёзувчи бўласан”, – деворди-ёв. Ёзувчилар нима иш қилади экан? Буни билмасдим, албатта муаллимдан сўрашга қисиндим.

У пайтларда қорақалпоқ ёзувчиларининг китобларини чироқ ёқиб ҳам излаб тополмайсан. Яхшиям кутубхона деган жой бор экан, у ерда қозоқ, рус, ўзбек тилида чиққан китоблар бор экан, барини бир чеккадан олиб ўқийвердим.

Етти йиллик мактабни тамомладим. Техникумда ўқий бошладим. Шу кунларда ўқитувчимизнинг “ёзувчи бўласан” деган сўзи тинчимни бузиб, қани, мен ҳам ёзиб кўрай-чи, деган фикрга берилдим. Ўйлаб-ўйлаб, “Эркатой” деган пьеса ёздим ўзимча. Бу менинг атак-чекчак қилиб ёзган биринчи асарим эди. 1961 йилда “Этик” деб номланган биринчи ҳикоям “Жеткиншек” газетасида эълон қилинди. Кейинчалик шу ҳикоям дарсликларга киритилди. Шундай қилиб, қадрдон муаллимим айтган, тахмин қилган гапнинг амалга ошиши бошланди. 1973 йил “Қорақалпоғистон” нашриётида болаларга аталган “Мен ҳам гул экман” деган ярим босма тобоқча юпка китобим чиқди. 1976 йил “Дутор” деб номланган ҳикоялар тўпламим нашрдан чиқди. Ёш ёзувчи сифати-

да энди анча танилиб қолган эдим. 1978 йил ёзувчилар уюшмасига аъзоликка қабул қилиндим.

Менга мана шундай ғамхўрлик кўрсатиб, ижодимни илк қадамимдан бошлаб то “мева бера бошлагунимча” кузатиб-тузатиб келган кадрдон устозим Сапарбой Солиевдир. Унинг тўғриси бўлди, шогирдларга меҳрибонлиги учун ҳам “устоз” деб салом берардим, ҳурмат-иззат қилардим.

Олтмишинчи йилларда мен билан қорақалпоқ адабиётига бир гуруҳ истеъдодлар тўлқиндай кириб келди. Шовдирбой Сеитов, Узоқбой Пиржонов, Қўнисбой Камолов, Улмаамбет Хўжаназаров, Тўлепберген Матмуродов, Камол Мамбетов, Кенгесбой Раҳмонов, Сидабулла Пиржоновлар – ўша олтмишинчи йиллар авлодига мансуб эди. Агар “бу авлод қорақалпоқ адабиёти учун қандай ўзига хос хизмат қилди?” деб сўралса, мен шундай деб жавоб берган бўлар эдим: “Қорақалпоқ адабиётида Сайфулғабит Мажидов, Аббос Дабилов, Жўлмирза Оймирзаев, Содиқ Нурибегов, Дали Назберенов, Избосар Фазилов, Аяпберган Мусаевлар адабиётимиз тарихини бошлаб бердилар. Улардан кейин Ибройим Юсупов ва Тўлепберган Қаипберенов ҳамда уларга тенгдош ижодкорлар турмушни бўрттирмай, бўямай тасвирлаш ҳадисини адабиётга олиб кирди, новаторларча, фидойиларча хизмат қилди. “Олтмишинчи йиллар авлоди” эса ҳаётни бор мураккаблиги билан тасвирловчи, психологизмга асосланган асарлар ёзиб, қорақалпоқ адабиётини янги босқичга кўтарди”.

– Умуман истеъдод нима? Истеъдодни қанчалик билангина чекланадиган бўлиб, истеъдодли одамларнинг тирикчилиги нима бўлади?

– Истеъдод – ҳаётини ёзувчилик тажрибам асосида хулосалаб айтадиган бўлсам, одамларнинг ҳаммасига эмас, алоҳида бир шахсларга Яратганнинг ўзи ёрлақаб берадиган совғаси. Халқ буни содда қилиб “туғма истеъдод” деб атайди. Туғма истеъдод кўпроқ шоирларга берилади. Тангри совғаси – истеъдоди бўлган ёзувчилар эса сабр-тоқати, чидами, ўқиб-изланиб бориши, яъни меҳнати туфайлигина ҳақиқий истеъдодини такомилга етказиши. Шундагина унинг истеъдодини халқ тан олади. Демак, истеъдод – илоҳий совға, уни тарбиялаб такомилга етказсанг – бахтининг чопгани, сўндириб қўйсанг – ўз уволнинг ўзинга. Ёзувчи ўқишни, изланишни, ёзишни умрининг охирига нафасигача тўхтатмаслиги керак. Ижодда тўхтаб қолиш, танаффус бўлса – бундай аҳволда, худди иқтисодиётдаги танаффул каби, ижодий танаффул бошланади. Ёзувчи ана шу ижодий танаффулнинг етовига тушиб қолса, чиқиб олиши жуда мураккаб кечади. Адабиётда бундай ҳодиса кўп учраган.

– Ижодкор, унинг маҳсулоти – китоб, китобхон. Мана шу учбурчак муаммоси ҳозирги пайтга келиб ижодкор шахс олдида шу даражада кўндаланг туриб олганки, агар бу муаммо ҳал қилинмас экан, яқин йиллар ичида адабиёт фани, маънавий тарбия масалалари жиддий талофот кўриши ҳеч гап эмас. Ваҳоланки, улуг Абдулла Авлоний айтгани каби, тарбия – ҳаёт-мамот масаласидир.

– Ижодкор, унинг маҳсулоти ва китобхон бир бутунликка биришиб, битта куйни чала олсалар, яхши. Энди шу орада, уларнинг бирикмасига “китоб дўкони” деган тушунчани ҳам қўшиб, ёзувчининг манфаатини ҳам ўйлаш, таъминлаш зарурати аллақачонлар туғилган. Агарда мана шу аҳамиятли ва зарур масала ижобий

ҳал қилинмас экан, келажак эгасини – тафаккурли, билимли, ҳар томонлама етук авлодни тарбиялаймиз деган чиройли ниятларимиз қуруқ сўз, қуруқ шиор бўлиб қолаверади, мактабларда ўқитиладиган адабиёт фанида, маънавий тарбия масаласида қийин вазият пайдо бўлиши турган гап. Ёш авлод тарбиясидаги бўшлиқ, эътиборсизлик вақти келиб ўзининг зарарли жиҳатларини ошкор этиб қўяди, жамиятнинг ривожланишига акс таъсирини ўтказа бошлайди. Ана шундагина Абдулла Авлонийнинг юқоридаги олтин сўзларининг гавҳар маъноларини тушуна бошласак керак. Афсуски, тушунган пайтимизда жуда кеч бўлади.

Ҳозир Қорақалпоғистоннинг Нукус шаҳридаги аввалги китоб дўконларининг бирортаси ишламайди. Китобхонлар китоб дўконларини изламайди. Марказий бозордаги ёйма бозордан китоб қидирадилар. Барибир ёйма дўконларда икки-уч муаллифнинггина асарларини топиш мумкин. Амали “тош кесадиған”, сўзи ўтадиган наҳангларнинг ёстиқдай китоблари маҳкамаларга оғзаки “разнарядка” билан топширилади. Шундай қилиб, қўлдан ясалган юзаки вазиятлар сабаб, китоб ҳақиқий ўқувчининг қўлига бориб етмайди. Мен мана шу вазиятларни тўла-тўқис баён қилиб “Китоб дўкони қайдадир?” деган мақола ёзган эдим. Мақолада китоб сотиш, китоб дўконларининг ишини ташкил этиш ҳақида жўяли фикр-мулоҳазалар, тавсиялар бор эди. Бу борада бир пайтлар тўғри қарор қабул қилинганлиги (Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Қорақалпоғистон Республикаси Ёзувчилар уюшмаси ёнида “Ижод” фондини тузиш ҳақида”ги қарори), унинг II бандида шаҳар ва туман ҳокимларига: шаҳар ва туман марказларида ҳамда йирик аҳоли пунктларида замонавий китоб дўконларини ташкил этиш, уларни янги адабиётлар билан мунтазам таъминлаш мақсадида тегишли маблағлар ажратиш ҳақида гаплар бор эди. Афсуски, мақоладаги ўша ўринлар қисқартирилиб, улар ўрнида Ўзбекистон халқ шоири Сирожиддин Саййиднинг “китоб сотиб олин” мазмунидаги икки банд шеъри берилди. Китоб сотиб олиш ҳақидаги қақариқларга мен ҳам қўшиламан, жон биродарлар, лекин, гўзал ва навқирон Нукус шаҳримизда аввало китоб сотиб оладиган дўконнинг ўзи бўлмаса, китобхон китобни қаердан сотиб олади?

Менинг шу узук-юлуқ мақолам таъсир қилдими, ҳар ҳолда Амет Шомуродов кўчасидаги “Глобус” китоб дўкони ёпиб ташланди-ю, таъмирлаш ишлари бошланди. Қувониб юрдим. Бир куни китоб дўконига кириб, тўхтаб қолдим. Китоблар кўринмайди! Тўрда эса одамлар овқатланиб ўтирибди. Ошхона ходимидан “китоб дўкони қани?” деб сўрасам, ўнг томондаги муўлиш ерни кўрсатди. Дўконни ўша ерга – бир бурчакка тиқиб қўйишибди! Шуми китобга ҳурмат? Ёзувчига ҳурмат? Сўнг яна бир келсам – ошхона ҳам, китоб дўкони ҳам ёпилибди. Ана холос! Ҳозир “Глобус” деб ёзилган жойнинг бўёқлари кўчиб, одамнинг раҳмини келтириб турибди. Китобларнинг аҳволи ундан-да баттардир, ким билади. Мана шундай аҳволлар баён қилинган мақолам аёвсиз қисқартирилиб, таъсир кучи йўқолди, қарорнинг бажарилишига фойдаси ҳам тегмади.

Энди китоб ўқувчиси ҳақидаги фикрга тўхталайлик. Болалар адабиётини ўқимай, баҳра олмай ўсган бола улғайганида катталар адабиётини ҳам ўқимайди. Шунинг учун боланинг китоб ўқиш одатини кичкиналикдан шакллантириб бориш лозим. Болаларнинг бадиий ада-

биётга бўлган қизиқишини орттириб бориш, талабини қаноатлантириш – катталарнинг вазифасидир.

Боланинг китоб ўқигиси келди, дейлик. Ота-онасидан “китоб олиб беринг” деб илтимос ҳам қилди. Китоб сотадиган дўкон эса йўқ. Шунда, ота-она китобни қаердан топади? Мана шу вазиятнинг ўзи, арзимайдиган бўлиб кўринса ҳам, китобнинг эгасини топиб боришига, болага эстетик завқ беришига, маънавий-руҳий озуқа бўлишдай эзгу вазифани бажаришига монъелик қилади.

Яна бир мулоҳаза. Болалар китоб билан етарли даражада таъмин этилмаса, бу ҳаётий масалага бозор муносабати талабларидан келиб чиқиб қарайверсак – китоб ўқимайдиганлар сонининг ошишига йўл қўйган бўламиз. Натижаси эса ўз-ўзидан маълум.

Уйларимиз хон саройидан қолишмайди, олтин-кумуш, биллур буюмларимиз ер-жаҳонга сиғмайди. Баъзиларнинг ҳовлиларида беш-олтиталаб машина бор. Шундай тўлиб-тошиб яшаётган хонадонда, минг афсуснадоматларким, бир дона китоб топилмайди! Ҳа, аҳвол мана шундай. Ижодкор – китоб дўкони – ўқувчини бириктирадиган занжир узилган. Менинг фикримча, китобхон хонадонларнинг танловини, хонадонлардаги оилавий кутубхоналар танловларини ўтказибми, қандайдир бир йўлларини топиб, китобхонлар сонини кўпайтирмасак, Ўзбекистонимиз халқини китобхон халққа, Юртбошимиз айтганларидай, маънавияти юксак халққа айлантирмасак – аҳвол бундан-да ёмонлашиб бораверади.

– Мустақиллик даврида бошқа халқлар ҳаётини, тилини, маданиятини ўрганиш масалалари ҳам чуқур аҳамият касб этиб келаётир. Қорақалпоқ таржимонлари фаолияти нималарни айта оласиз?

– Мана шу саволингизга жавоб бериш учун қорақалпоқ адабиётидаги таржима тарихига ниҳоятда қисқа ракурс ясаб, қуйидагиларни айтиб ўтсам дегандим. Бизлар мактабда ўқиб юрган пайтларимизда ҳазрат Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонидан парчани фақат дарсликдагина ўқиган эдик. Пушкиннинг “Капитан қизи” қиссасидан парча ҳам бор эди дарсликда. Ўтган асрнинг ўттизинчи-қирқинчи йилларида ёзувчиларимизнинг кўпчилиги таржима иши билан шуғулланганлар. Бери келаверганда, М.Идирисов, Ж.Кўжетеров, Ҳ.Жумашев, Д.Айтмуродовлар рус, ўзбек, қозоқ адибларининг асарларини маҳорат билан қорақалпоқчага ағдарганлар.

Тилакка қарши, шу кунларда қорақалпоқ адабиётида таржима масаласи қийин вазиятга тушиб қолди. Ҳар йили шоирлар султони Алишер Навоийнинг, шоҳ ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг туғилган кунлари мактабларда, коллеж-лицейларда, олий ўқув юртларида катта тантаналар билан ўтказилади. Шундай тантаналарда шоир Абилқосим Ўтепбергеновгина Навоий ҳазратнинг ғазалларидан янги таржималарини ўқийди, холос. Менинг кузатишимча, бугунги кунда қорақалпоқ адабиётида таржима билан махсус шуғулланиб юрган ёзувчи йўқ. Қанча моҳир таржимон бўлганлигига қарамасдан баъзи ижодкорлар таржимага қўл урмайди. Меҳнати қуйиб кетишини билади. Сўнгги пайтларда Чингиз Айтматовнинг “Кассандра

тамғаси” романини ёзувчи Алписбой Султонов билан пединститут ўқитувчиси Қозоқбой Сапаровлар қорақалпоқ тилига таржима қилишди. Романдан парчалар “Амударё” журналининг 2009 йилги уч-тўрт сонидан эълон қилинди.

– Юртбошимиз қорақалпоқ халқининг маданиятини, санъатини, бу юртдан этишиб чиққан истеъдод эгаларини ғоят қадрлашини, севишини кўп таъкидлайдилар. Ўзбек халқи қорақалпоқ санъати билан, адабиёт намуналари билан мунтазам равишда танишиб боришини кўпчилик қатори мен ҳам истар эдим. Тошкентда Қорақалпоғистон санъати ва адабиёти кунлари ўтказилганига ҳам ўн йиллардан ошиб қолди. Адабиётлар, маданиятлар ўртасидаги алоқаларнинг мустаҳкамланиши – келажак учун, халқларимиз учун хизмат қилади, шундай эмасми?

– Баракалла. Гап халқлар дўстлиги борасида кетар экан, қуйидаги фикрларни айтиб ўтишни хоҳлар эдим: ўзингиз биласиз, шу йил ёзда мен Тошкентдаги “Дўрмон” ижод уйида дам олдим. Дўрмон боғининг гўзаллигига, оромбахш-илҳомбахшлигига сўз йўқ! Текис-равон йўл бўйидаги солланган оқ болдирли тераклар бу муқаддас ҳудудга келаётганларни ўзларининг сулув қоматлари билан тўйдирди. Ижод боғининг дарвозаси олдида чорвоқда неча йилларнинг гувоҳлари, неча инсонларга сирдош бўлган чинорлар сени қадрдонинг каби кутиб олади. Шундай хуш-мулойим, гўзал маконда, илҳом парилари маскан тутган жойда қалам тебратиб, оқ қоғоз юзига сўз айтмоқнинг ўзи бир роҳат. Мен дам олиш билан бирга, аввалдан ёзиб юрган катта асаримни яна давом эттирдим, бир неча газета-журналга бориб, ижодий суҳбатларда бўлдим.

Бизнинг қорақалпоқлик ёзувчилар ҳурматли оқсоқолимиз Носир Фозиловни ўзларининг ёзувчиси деб билади. Унинг “Қорхат” деган қиссаси қаҳрамонлари қорақалпоқ болалари бўлгани учун, бу қисса ҳали сиёҳи қуримасданоқ қорақалпоқ тилига таржима қилинган эди. Биз – қорақалпоқ адиблари, Носир оғанинг шу қиссасини ўзимиз учун дарслик китобдай билиб мутолаа қилганмиз. Устознинг Қорақалпоғистонда ҳам мухлислари, дўстлари кўп. Мен ҳам бир қиссасини қорақалпоқ тилига ўгирганман. Бу сафар ёшулли билан яқиндан танишдим. Унинг ўз оғзидан “қорақалпоқлардан сира ёрдамимни аямайман” деган ёқимли сўзини эшитдим. Бу – ўзбек оғанинг қорақалпоқ инисига бўлган чин, асл сўзи – иқрори эди. Дўрмон – мана шундай, ёзувчиларни топиштирадиган, дўстлаштирадиган, қадрдон қилиб қўядиган муқаддас маъво. Мана шу жаннатдай жойда мен яна бир оқсоқол билан танишдим. Бу оқсоқол Муҳаммаджон Хайруллаев. Юртимга қайтаётган пайтда мен уларга ўз тилимда “Хуш қолинглар, қадрдонларим”, деган бўлсам-да, ичимда: “Хайрлашмайман, азизларим, яқинда яна келаман. Худо хоҳласа, келиб инилик саломимни бераман”, деган тилак сайраб-тошқинланиб турди. Шундай қилиб, “Дўрмон” ижод уйидан олам-жаҳон қувонч, тоғ-тоғ таассуротлар билан қайтдим. Сиз айтгандай, маданият кунлари, дийдор кунлари амалга ошиб, шу азиз дўстлар, устозлар билан яна учрашсам – бундан ортиқ бахт бўладими дунёда?!

ЕТТИНЧИ БЎРДОҚИ

Ҳикоя

Янги даврнинг иссиқ-совуқ шабадалари бошланғич синф ўқитувчиси Салтанат ва туман маиший хизмат кўрсатиш комбинатининг рассоми Мўминжон Қобиловлар хонадонининг у бурчагидан бунисига ўтиб, катта-кичик гирдоблар ҳосил қилди, оила аъзоларининг режаю орзуларини ҳазон каби тўзитиб, дилларига ғулғула солди. Режа, орзу деймиз-у, аслида ўтган замонларда бу хил одамнинг кўкайига дохил тушуниклар бўлмаган экан ҳисоби.

Нафсиламри, ҳар доимги бир хил машғулот: бир йўлақдан ишга бориб, яна шу йўлақдан уйга қайтиш, неча йиллардан бери ёд бўлиб кетган гапларни ўқувчилар хотирига жойлаш учун етти марта қайнаб-қоврилиш; дам олиш кунлари яганаю ўтоқ, дағал хашак йиғиш, терим кампанияларида колхозга ҳашарга чиқиш... бари-барчаси тўрт нафар ака-ука ичида тантиқроқ ўсган Салтанатни роса чарчатган эди. Шу боис ўтиш даври қийинчиликлари баҳонасида чорак асрлик ишини канда қилиб, бозорга чиқиб кетди. Узок

Файзулла САЛАЕВ

1950 йилда Хоразм вилоятининг Гурлан туманида туғилган. ТошДУ (ҳозирги ЎзМУ)нинг журналистика факультетини тамомлаган.

Филология фанлари номзоди. Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети ўзбек филологияси кафедраси доценти.

«Қайтинг, булбуллар» номли китоби нашр этилган.

кентдаги кўтара бозордан майда-чуйда олиб, чаканалаб сотишни касб қилиб олди. Табиатан тили ширин, истараси иссиққина эмасми, қаршисидан ўтган харидорни бўш юбормасди. Ёқимли муомала билан мижознинг бағри-дилига кириб, ҳатто растасида йўқ молни ҳам пулларди – буюртма оларди.

Натижа ёмон бўлмади: икки йилда буюмлар бозорида доимий ўринга эга бўлди; яна икки йилдан сўнг ҳайҳотдай магазини молга тўлди; тагин бир йил ўтиб, уйдаги «Жигули» ўрнини замонавий русумли машина эгаллади. Бозорда, маҳалла-кўйда Салтанатнинг нуфузи ошди. Тўй-маъракада тўрроқдан ўрин тегадиган бўлди...

Марказдаги машҳур рассомлик ўқув юртини битирган Мўминжон хотини олдида бироз хижолат бўлиб қолди. Хотини бозорни танлаганида роса қаршилиқ кўрсатган Мўмин замона зайли билан бутунлай ишсиз қолди.

У ўша йиллар ўзини омадли санарди. Рўзгор юмушларига қўлини ҳам урмас, барчаси хотини гарданида эди. Кунини устахонада ўтказарди. Кинофикация буюртмаси билан суратли афишалар чизар, колхоз-совхоз ва бошқа ташкилотлар учун турли хил шиор ва плакатлар тайёрларди. Бўш қолгудек бўлса, устахонани ичкаридан беркитиб, «Ижод»га шўнғир – теварак-жавонибдаги машҳурлар портретини мойбўёқда чизиб, эгасига пулларди. «Ижод»га урғу бераётганимиз – Мўминжон портретлар учун манша ўрнида қахрамоннинг фотосуратидан фойдаланарди. Шунга қарамай, унинг суратлари анча жонли чиқар, уларда киши сажиясидаги муҳим хислатлар манаман деб бўртиб турарди.

Замон билан берга одамлар ҳам ўзгараркан. Кинотомошабинлар кескин камайди. Клублар хувиллаб қолгач, афишага буюртма ҳам тўхтади. Қўлда чизилган портретлар ўрнини истаган ўлчамда тезкор тайёрланадиган рангли фотолар эгаллади. Аслида санъат асари – мойбўёқ қаёқдаю ҳиссиз техника самари фото қайда? Аммо буни тушунадиган дид, фаросат қани?! Шундай қилиб, тумандаги биринчи рақамли рассом Мўминжон қўлида гулдай хунари билан бекор қолди. Юрагидаги ижод аҳлига хос ёниқлик сўниб улгурмаган Мўминжон учун ишсизликнинг илк кунлари тошойна вазифасини бажарди, унга қараб, ўзини таниб олишга интилди.

Донишларга менгзаб, ярим юмилган муштини иягига тираб, тафаккур отига миниб, умри сарҳадларини айланиб боқса, хунарли бўлиб, иш бошлаганидан бери ҳеч қандай иш қилолмабди (пул топиш, болачақа орттириш, ҳовли-жой ва машинани истиснолаганда)... Эҳ-ҳей, орзулари осмондай эди. Орзулашга ҳадди сиғарди. Гуруҳида, ҳатто ўқув юртида ўз ўрни бор эди. Ҳали эскиз даражасидаги машқлари ҳам ўқитувчи-устозлар диққатини тортарди, мунозараларга сабаб бўларди. Тугалланган асарлари ўрни кўргазмалар тўрида эди (албатта, сўз талабалар кўргазмаси ҳақида боряпти). Мўминжон Қобилов ижодининг илк даврига мансуб «Соғинч» деб номланган бир мойбўёқ портрет ҳали-ҳануз билим юртига кираверишдаги суратлар орасида осиглиқ турибди...

Афсус, энди булар бари ўтмиш, хотира...

Ўшанда устозлар ўгитига кўниб, ўқиш-изланишни давом эттирганда балки бу аҳволга тушмаган бўлармиди... Мўминжон узоқ мушоҳададан сўнг жилла курса бирор буюртма оларман деган илинжда Рассомлар уюшмасининг вилоят бўлимига бош урди. Уюшмага аъзо эмаслигини юзига солишиб, тузукроқ қабул ҳам қилишмади...

Нима қилсин, икки неварога аңдармон бўлиб юрверсинми? Хотини қаватига кирайин деса, савдони умуман жини суймайди. Сотиш у ёқда турсин, шу кунгача ўзи ёки болалари учун пайпоқ ҳам харид қилмаган. Қурилиш, деҳқончиликка эса, бўйин ёр бермайди. Умрида бирор жисмоний иш қилганини эсполмайди...

Салтанатга барибир, бу мавзуда гап кўзгалса, «гулларга боғбон, уйга қоровул ҳам керак-ку», – деб маъноли кулади.

Ўғил, келин ва икки неваро – олти жондан иборат бу оилада ҳамма нарса етарли эди. Етарлигина эмас,

ортиқча. Уйда ҳафта десак лоф бўлар-у, ой сайин бирор янги жиҳоз пайдо бўларди. Одам бўйли совутгич, экранига қулоч етмайдиган телевизор, ёзда совутиб, қишда иситадиган алламбало техникалар олинди. Бу хил ашёлар «қишлоқча» уйга ярашмаслиги рўқач қилиниб, хоналар «евротаъмир»дан чиқарилди...

Бекорчилик, қолаверса, вақт сайин сотувдаги моллари ва уйдаги жиҳозларга мутаносиб равишда димоғи ўсаётган хотинига боқиманда бўлиб қолаётгани алам қиларди Мўминжонга...

Кунларнинг бирида Салтанат янги гап топиб келди: кейинги пайтда одамлар бойиётганмиш; шу сабаб ҳеч ким гўштсиз овқат емасмиш; гўштининг қимматлашаётгани шунданмиш...

– Бунинг менга қандай даҳли бор? – сабрсизланди Мўминжон.

– Даҳли бўлгани учун айтяпман, – деди Салтанат овозига жиддий оҳанг бериб. – Ҳўкиз, аниқроғи, бўрдоқи боқасиз! Бекорчиликдан тўйдим деб, жонимдан тўйдирдингиз-ку...

– Шу-шу, шапалоқдек ҳовлида-я?..

– Бердисини эшитинг! Ҳовлининг оёғидан эшик очиб, молхона қураимиз. Кўкаламзорлаштиришга қолдирилган зонада. Раҳбарлар ишлайман деган одам бўлса, добро беряпти. Ҳокимликка бориб, ўзим олиб бераман рухсатни сизга...

Мўминжонни тер босди. Хонтахтадаги чойнақдан пиёлага совуқ чой қуйди, босиб-босиб хўплаганича жим қолди. Салтанат сўзида давом этди:

– Молнинг зоти яхши бўлса, ўт-еми етиб турса, кунига бир килодан семирамиш...

Хотини миясида масалани роса пиширган шекилли, аввалги буромаду кейинги даромадни ипидан игнасиғача ҳисоблаб, эри олдига дастурхондай ёзди.

– Буғалтир бўп кет-ей, – деди ниҳоят Мўмин. – Бунинг барини мен қиламанми?! – Мўминнинг товушида ҳадик ва зарда аралаш эди.

– Бошқа ким, менми? – деди Салтанат илкисдан, кейин юмшаб, кўшиб қўйди, – улгурмасангиз, мояна бериб, одам ёллаймиз... Қолаверса, молхонани модерн – замонавий қилиб қураимиз. У ерда одам ишлаб чарчамайди, завқ олади...

Кейин хотини бармоқларини ишга солиб ҳисобга кўчди. Мўминжон хотинининг бир гапига тушунса, иккинчисини англамай тинглади. Хотини:

– Гўнгиниям сотамиз, бир машина гўнг юз минг сўм! Кунжара еган мол гўнги янада қимматроқ. Ўн бўрдоқи ойига бир арава ўғит беради..., – деганида чидай олмади:

– Нима қиласан шунча пулни, нима етишмаяпти сенга?! – деди овозини баландлатиб.

– Ё, алҳазар! Ё, тавба!.. Кунига миллион топаётган одамдай гапиришини қаранг! Пулни нима қилишини билмайдиган одам ҳам бор экан бу замонда...

Мўмин хотинига бир ўқрайди-да, тортмадан сигарет олиб, ҳовлига йўналди...

– Тавба, шунақаям одам бўларкан, пулни нима қилармишмиз! Аввал сен бел оғритиб бир танга топиб кўр! Далли-дарвеш!..

Салтанат бу гапни ўзича айтган бўлди. Лекин қия очик эшик орқали гап эгасига етди. Мўминжон ёнди-

рилган сигаретни эзгилаб, ток тагига отди. Уни хотини биринчи марта сенсиромоқда эди...

Хуллас, икки ҳафта ўтиб-ўтмай ҳовли ташида Салтанат айтмоқчи «модерн» молхона пайдо бўлди. Узунаси ҳовли билан баробар молхона уч бўлак эди. Ем-хашак учун мўлжалланган қисм икки қават қилиб қурилди: пасти кунжара, омихта, кепак каби емишлар учун; иккинчи қават хашак учун. Иккинчи қаватнинг бир бурчида хашак майдалайдиган электр ускуна. У ҳар қандай дағал ўтни, ҳатто ғўзапоя, чучукмия каби қаттиқ хашакларни кукунга айлантириб беради. Иккинчи бўлма ошхона вазифасини ўтарди. Бу ерга ғиштин ўчоқ қурилиб, катта дошқозон ўрнатилди. Қозонга емхонадан нов орқали хашак кукуни оқиб тушади. Аралашма молларга пиширилиб берилса, юқимли бўлармиш. Учунчи бўлма – моллар учун хона, аломатхонанинг ўзи. Деворнинг одам бўйичалик қисми бетондан қуйилган. Бўрдоқи новвосларга ғиштин девор дош беролмасмиш. Хона етти бўрдоқига мўлжалланган, ҳайвонлар ораси кўкракдан келадиган бетон тўсиқ билан ажратилган. Тўсиқлар ораси бир мол базўр ётиб-турадиган даражада тор. Демак, ортиқча ҳаракат қилмайди – ёғ бойлайди. Моллар бир-бирини кўрмайди, безовталанмайди – семиради. Хона ичи ним қоронғи. Зулматда ҳайвон тезроқ эт тўплармиш. Олд томондаги охур ҳам, орқа тарафдаги нажас оқадиغان нов ҳам бетондан бежирим қилиб ишланган. Қалин тахтадан нишаброқ қилиб ясалган, полига линолеум тўшалган. Бу жой айна пайтда моллар учун душхона ҳам эди. Молхонадан чиққан ахлату ювинди ён тарафдан қазилган сифими юз кублик махсус ҳовузга тўпланади...

Мўминжон хотинининг анойилардан эмаслигини моллар келтирилган куни билди. Моллар у ўйлагандек маҳаллий бозордан эмас, қўшни тумандаги бўрдоқчилик фермасидан келтирилганди. Туман ветеринария амбулаторияси бош дўхтири Зариф заргар ўринбосари билан, етти аждодининг касбини бегона қилмай, икки ўғлига ўргатаётган Матёқуб қассоб бир боласи билан, молхона қурилишида ишбошилиқ қилган собиқ прораб Ҳожи кал ва шогирдлари шу ерда ҳозир нозир бўлишди. Ёшлар катталар назорати остида новвосларни машинадан туширишиб, ўринларига занжирбанд қилдилар. Буқачалар етти-та эмас, олти эди. Фермада бори шу экан... Улар қадди-басти бир-бирдан кўркам, узун беллик, зотдор бўрдоқилар эди.

Бу кун яқин ўтмишда тамойил бўлган семинар-қўриққа ўхшаб кетди. Ускуналар ишга туширилди, кун салқин бўлишига қарамай, бўрдоқилар чўмилтирилди. Молларга бериладиган озуқа рациона, озиқлантириладиган вақтлар аниқланди. Дарвоқе, чўмилтириш асносида қизиқ ҳодиса рўй берди: Мўминжон охириги – еттинчи бўш ўриндаги сачратқич тагига бориб, жўмракни беркитишга уннаётганида Ҳожи кал электр моторни қўшиб юборди; бўрдоқилар қатори уй эгаси ҳам «чўмилди» – усти-боши шалаббо бўлди. Молхона эркаклар кулгисидан портлади.

– Мана, еттинчи бўрдоқи ҳам топилди, – деди Зариф заргар ўзини кулгидан базўр тўхтатиб.

Мўминжон дўхтирининг ҳазил-мазаҳини эшитмадимми ёки эшитмаганга олдими, барчага қўшилиб хохлади. Тўнганидан елкасини қисиб, уйи томон чопди. Кейин бу ўзига хос тадбир уйда – бир пиёла чой устида давом этди.

– Чорва етти хазинанинг бири, – томоқ қирди Зариф заргар, лиммо-лим тўлдирилган биллур қадахни қўлига оларкан, – Салтанат, Мўминжон, зап иш бошладингизлар. Сарф қилинган харажат ҳар олти ойда икки баробар бўп қайтмаса – мен кафил!.. Оғил классний қурилган. Ҳоживойга раҳмат! Бироқ кичкина... Майли старт учун етарли. Кейин кенгайтираве-расизлар. Менимча, бугун буюк бир ишга қўл урилди – «Мўмин Қобил» бўрдоқчилик фермасига асос солинди. Ҳа, айтгандай, фермани рўйхатдан ўтказишни маслаҳат бераман. Налоги арзимас, ҳатто аввалги уч йилда сариқ чақа ҳам тўламайсиз, менимча. За то ерни ўз баҳосидан оласиз!.. Шу қадахни «Мўмин Қобил» фермасининг, тўғрироғи, бўрдоқчилик комплексининг келажаги учун кўтарамиз!.. – Заргар паймонасини бир хўплашда бўшатди. – Қани, олинглар, Ҳоживой, Салтанат, олинглар! Мўмин, тумовлаб қоласан, ол, қолдирмай ол!..

Шу йўсин меҳмонлар ўз билганларича маслаҳат беришди. Ёрдамларини аямасликларини урғулашди...

Мўминни эрта саҳар Салтанат уйғотди:

– Ҳов, хўжайин, турсинлар! Қулогингизда кана инлаганми?! Бўкиришяпти буқалар, қўшнилардан уялинг, тулинг, ул-бул беринг!.. – Хотини устидан кўрпани сидириб ташлади. – Хурмачага қараб ичадилар, кеча учиб қолдингиз!.. Кечки овқатини Тиркаш берди, нимани тушунади шу эркатойингиз, қайси емдан қанча берди, ёлғиз Худога аён...

Мўминжон ўрнида ўтирганича керишиб, кийина бошлади. Хотини жаврашини тўхтатмади:

– Бу боришда мени хонавайрон қиласиз. Тамом, бундан кейин бир томчи ҳам ичмайсиз!..

– Бўпти, биз учун ҳам ўзлари ичаверсинлар, – кесатди Мўмин.

– Вой-вой-эй! Шугина ичганим кўрина қолдимми, уялинг-ей! Ичганда сўзим бузилмаса... Ҳозир-чи, ҳамма ичади.

– Тўғри, сўзинг бузилмади, бироқ кўзинг сузилди!..

– Нима, нима дедингиз?! Сиз ҳалиям мастсиз. Тузалинг, бу мавзуда сиз билан айрича гаплашаман!.. – ўшқирди хотини.

– Учир-ей! Намунча бақирасан, болалардан уялсанг бўларди!..

– Сиз уялинг! Фариштадай жуфти ҳалолани «кўз сузди»га чиқариб ўтирган...

– Ҳа, эркаклар билан бўкканича ичишадиган фаришта!.. – Мўмин яна нимадир демоқчи бўлди-ю, сўз тополмади, қўлларини ҳавога кўтариб, асабий силкитди, бошини чангаллаганича хонани тарк этди...

Бу даҳанаки жанг Салтанатнинг эр хоши-иродасига қарамай мактабдаги ишини қўйиб, бозорга чиққанидаёқ орага тушган деворнинг ошкор бўй кўрсатиши эди.

Эр-хотинни қўшчи ҳўкизларга ўхшатишади. Иккалови бир маромда ҳаракат қилмаса, позна издан

чиқади. Хўкизлар истаги ўз йўлига. Ер гоҳида қаттиқ, баъзан тошлоқ, баъзида ботқоқ. Омочни текис тортиш осонмас. Бундай пайтда хўкизлар айбни бириридан излайдилар.

Мўминжон боққа чиққач босиб-босиб сигарет тортаркан, бугунги сан-манни бу хил можароларга ўхшатмади. «Нима бўляпти ўзи, Салтанатга не бўлди? Наҳотки, қўлга кирган арзимас даромад – бир сиқим лаънати амиркон пул шунчалик қудратли бўлса, чорак асрлик (муҳаббатни қўятурайлик) оилавий ришталарни кунпаякун қилишга қодир бўлса?! У қандай жодуки, Салтанатдай тобланган, ахлоқ-одобдан сабоқ берган одамни ҳам ўз нағмасига ўйнатса?.. Ҳа, ўйнатяпти... Бу ёғи не бўлди?.. Наҳотки, барига алвидо?! Наҳотки, бу ёғи сарсон-саргардонлик?.. Йўқ, ҳеч бир куч мени невараларимдан айиролмайди!.. Қолаверса, мен даҳо эмасман, элкезарлик уларнинг иши!..» Мўминнинг хаёлини хотинининг овози бузди:

– Намунча тортмасангиз ўша захри қотилни! Юринг, хабар олайлик новвосжонларингиздан!..

Тавба, хотини кулиб турарди. Орадан ҳеч гап ўтмагандай... Бу яхшилик аломатими ёки... Балки ўша жодунинг сеҳридир?..

Мўмин елка қисиб қўйиб, хотинига эргашди.

Тиркаш ёки келини бўлса керак, ерни қайнатиб қўйишган экан. Хашак майдалаб, аралаштиришди, махсус металл супага ёйиб, совугач молларга тақсимлашди. Суғоришди, тагларини тозалашди. Мўминжон кўзларига ишонмасди. Салтанатнинг ҳаракатлари бир умр оғилда ишлаб келаётган чорвадорни эслатарди. «Хабар олиш» бир ярим соатча давом этди.

– Кейинроқ электр бўлмай қолиши мумкин, тушлигига бир бункер хашак майдаланг!.. Ем билан аралаштириб, оловни пастроқ қилиб қўйсангиз ҳам бўлаверади. Мен кетдим. Нонушта тайёрлайман. Кўнгиллари нима тусайди? Қўймоқ қилайми ёки... Айтмоқчи, кечагилардан илитаман, – деди хотини пешонасидаги терни сидириб.

– Биласан-ку, мен эрталаб ҳеч нарса емайман. Бир пиёла чой!..

– Емасдингиз, энди ейсиз! Емасангиз бу ишларга яраб бўпсиз!.. – деди Салтанат овозига нозли оҳанг бериб, – қайси ердан қанча қўшишни биласиз-а? Мен кетдим!..

Нонушта устида ҳам хотини ўзини жуда меҳрибон кўрсатди. Ҳатто бош оғриққа элликта қўйиб берди. Мўминнинг қитмирилиги тутди:

– Бирга ичамиз! – деди.

– Нималар деяпсиз, пиёнистага чиқаринг-а, индамаган сайин!..

– Ҳа энди, сиз ҳамма билан ичавермайсиз-да... Кейинги гап хотинига ёмон ботди. Шахт келиб, Мўминнинг қадаҳига чанг солди.

– Ичсам, сизни, шу хўжалик – оиламни деб ичдим. Билдингизми?! Сиз билан... шунчалар зарур бўлса! – Салтанат биллур жомни бир кўтаришда бўшатди.

Мўмин анграйиб қолди: у ўзининг кўзу қулоқларига ишонмасди.

Наҳотки, шу аёл чорак асрлик ёсдиқдоши Салтанат бўлса? Одам бошқа бировга эврилиши учун

қанча вақт керак? Бир неча йилми ёки бирор соат етарлими? Йўқ, вақт бузмайди инсонни! Уни пул бузади, салтанатлар айтмиш «кўк»и бузади!..

– Шу билан кўнглингиз жойига тушдими? Мана, энди олинг! – Хотини кўзларини айёрона сузганича кулиб, эрига қадаҳ сунди. Мўмин қадаҳни қўлига олди. Иккиланмай хотинининг юзи-кўзи аралаш барқут халат ёқасидан «М»га менгазб кўриниб турган кўкрагига сепди. Бўш қадаҳ стол устидаги бошқа идишларга тегиб, жаранг берди, чил-чил синиб, тўрт тарафга сочилди!..

Вожаб, Салтанат яна қилиқ кўрсатди – лом-мим демади. Юзини сочиқ билан артиб, дастурхонни тартибга келтирди. Шиша синиқларини терди, ликопчага солиб, соллана чиқиб кетди!.. Ун дақиқача ўтгач хона эшигини қия очиб:

– Дадаси, мен кетдим, – деди негадир жилмайиб, – истасангиз буфетда очиги бор!..

Салтанатдаги лоқайдликка ўхшаш кайф Мўминга ҳам ўта бошлаганди. Индамади. Гўё эшитмади!..

– Буёғига Тиркашнинг ўзи ташийди болаларини боғчага. Сизнинг молдан бўлак ишингиз йўқ. Унутманг – озуқа вақтида берилсагина семиради!.. Молларни сизга, сизни Яратганга топширдим. Яхши қолинг!..

Эшик ёпилгач Мўмин оҳиста уҳ тортди. Буфет олдига бориб, кетма-кет икки қадаҳ кўтарди, газлагига сигарет тутатиб, ўзини оромкурсига ташлади!..

«Эҳ, дунёи кажрав, эй, бевафо фалак! Айт, не ёзигим бор эди менинг?! Тўғри, хотинимни вақтида бозордан қайтара олмадим. Юганини устига ташлаб қўйдим!.. Айбим – мўмин-қобиллигимми! Дарвоқе, мўмин-қобиллик айбми, ожизликми эркак киши учун?!»

Мўмин роппа-роса тўққиз яримда уйғонди. Айни ем вақти. Қозондан олиб совутгунча ўн бўлади. Оғил томон шошилди. Унинг қўли ишдаю, хаёлини эрталабки можаро бир зум тарк этмасди. Ўйлана-ўйлана яна мўминлигига борди.

«Салтанатни ҳам тушуниши керакка ўхшайди. Ўзи айтмоқчи, барини шу хонадон деб қияпти, бояқиш. Эрталаб оғилдаги ҳаракати-чи, бир эркакдай ишлади-я... Ароқни юзига сепсам ҳам миқ этмади. Сал оширвормадимми ишқилиб!..»

...Кун кетидан кун ўтиб, ёз ҳам бошланди. Мўминнинг наввослари янги шароитга мослашиб, иштаҳаси карнай бўлиб кетди. Бу орада Салтанат янги гап топиб келди. Табиий шароитда ўсган кўк ўтлар бўрдоқилар учун айни дармондорилар манбаи саналиб, озуқа бирлиги жуда кучли бўлармиш. Буни ҳафта-ўн кунда моллардан хабар олиб турган Зариф заргар ҳам таъкидлади.

Хуллас, янги русумдаги машина тепасига чертак ўрнатилди. Мўмин ҳар куни бир марта – соат ўндаги ем билан тушлик ораллиғида Сувлиққа қатнайдиган бўлди. Сувлиқ ўн беш чақиримча келадиган дарё яқинидаги шоли экиладиган массив. Чел-чебиру марза, ариқ-зовур ёқаларида ўт мўмай – қамиш, буғдойиқ, курмагу ғумайлар одам бўйи ўсиб ётибди. Бироқ бу ерда ҳар қарич ернинг эгаси бор. Ўзбекнинг таниш-билишга эгиладиган одати яхши-да. Мўминнинг йўлини ҳеч ким тўсмайди. Энг қиммат ва кўркам машинада ўтга қатнайдиغان бу бойвачча молбоқарни

хамма танийди, сийлашади. Ҳатто мавридини топиб, ҳол-аҳвол сўрашади, молларини суриштиришади. У истаган жойидан хоҳлаганича ўт ўриши мумкин...

Ҳўкизлар иштаҳаси очилиб, ишнинг кўпайиб бораётгани Салтанатни зарра қизиқтирмас, у ҳар кеч-қурун бирров молларни кўздан кечирар, эри ишларини маъқуллаб, алқарди. Эрига эътибор уйда ҳам ўзгарганди. Ҳўкизлар каби Мўминнинг ҳам рационали яхшиланиб борар, илгарилари фақат меҳмон келганда очиладиган сархил ичимликлар сақланадиган буфет сари йўлакда доимо яшил чироқ порларди.

Мўмин тақдиридан нолимай қўйди. У бўрдоқчилик билан боғлиқ ишларни атрофдагиларнинг ҳавасини келтирар даражада сидқидилдан, фавқуллодда бир ғайрат билан бажарар, чарчоққа бўй бермасди. Қарийб ҳамма вақтини молхонада ўтказар, ҳар битта мол билан «тиллашар»ди. Ҳар куни бир марта еттинчи ўринда бўрдоқилар қатори чўмиларди. Мўмин молларга яқинлашган сари одамлардан йироқлашиб борарди. Буни ўтган якшанбада ўзи ҳам сезиб қолди. Новвосларга тушки ерни бераётганди. Орқа томонидаги йўлакда қўлларидан бир сиқимдан ўт билан юрган неваралари – Санжар ва Севарага кўзи тушди. Ғазаб билан ўшқирди:

– Ҳей, шайтонлар!.. Ким чақирди сизларни бу ерга? Йўқолларинг! – бақиргани етмагандек кўлидаги паншаха билан ўдағайлади. – Кетинг бу ердан!..

Бундай пўписани умрида эшитмаган Санжар кўзлари ола-кула бўлиб, туриб қолди. Кичкинтойи эса бўш келмади:

– Бобо, шайтонмашмиз, бизлаймиз. Иннайкейин, ашта айтшангизам кетавиямиз... – деди киприкларини пирпиратиб.

Мўмин тошдай қотди. Ўзига келиб, болалар томон айланиб ўтди. «Салом!» дея чўзган қўлига болалар кафтларини жимгина теккизишди. Мўмин Севарани кўтариб олди. Бўрдоқиларнинг олд томонига олиб ўтди.

– Ўтти молларнинг бош томонидан келиб бериш керак. У ёғидан келсанглар, тепвориши мумкин. Мен шундан кўрқиб... бақирдим сизларга!.. – деди бобо узрхоҳлик қилгандек...

Уйга қайтаётганида опичидаги Севаранинг:

– Бобо, нега шиздан молдинг ийши келади? – дея сўрагани баридан ошиб тушди. Мўмин жавоб беролмай қолди. Томоғига алланарса тикилиб, кўзи намланди... «Йиғлаяпман. Демак, одамман, ҳали ҳайвонга айланмабман. Инсонман!..»

– Бобо, нега йиғлаяпшиз? Ҳўкижлай хафа қилдимиз шизди?..

– Кўзим оғрияпти, қизим! Мол ҳам хафа қиладими одамни...

Тушликка тортилган қалампирдўлмадан келини кўнгли учунгина тотинди. Ишком тагидаги сўрига чўзилиб, хаёл денгизига ғарқ бўлди.

«Кеча ким эдим?»

Бугун кимман?

Эртага кимга айланаман?»

Новвослар олингандан буён неваралари билан мундоқ бир кўнгилочар суҳбат қурмабди ёки шаҳарга тушмабди. Маҳалла-кўй ва қариндошлардаги тўй-

ҳашам, маърака-мажлисга ҳам чиқмабди, ўғли Тиркашни жўнатибди. Китоб у ёқда турсин, бирор газета ҳам ўқимабди...

Мол эгасига ўхшамаса ўлармиш. Эҳтимол бу гапда жон бордир. Аммо эгаси молига ўхшаши ҳам тайин шекилли... Илгари Мўминга илҳом бағишлаган яшил қиру далалар, атлас билан ранг талашадиган қамишзорлар бугун унинг кўзига битмас-туганмас озуқа манбаи бўлиб кўринади. Қараб ўтхўр ҳайвон сингари ютинади... «Зарур техниканг, куч-қудратинг бўлсаю барини ўриб, ғарам қилсанг... Юз, минглаб бўрдоқи боқсанг...» дея орзулайди.

Бас, етар! Шу бугун Салтанатнинг олдида масалани кўндаланг кўяди: ё ишчи ёлланади; ёинки бўрдоқилар гўштга топширилади; ёки мольберту мўйқалам, бўёқларини олганича «ҳойю-ҳуйт!» – (Алвидо, Салтанат! Салом, Илҳом париси!). Қисқаси, пайкон тиғи этдан ўтди, суякка етди!..

Шундай хаёллар билан пинакка кетган Мўмин ем берар вақт бўлганда дастурлаштирилган роботдай сапчиб ўрнидан турди. Молқўра томон шошди. Оғилга кириб, дошқозонда «биқ-биқ» қайнаётган омихта ем ҳидидан сармаст бўлиб, боши айланди, ютинди. Ғайрат ва иштиёқ билан ишга шўнғиди. У бўрдоқилар охурига пиширилган ерни челақлаб куйиб чиққандан кейин ҳам моллар атрофида парвона бўлди – баданларига ёпишган хас-чўпларни терди, махсус тароқ билан қашлади, ягринларини енгил шапатилаб, эркалади. Силаб-сийпалаш, эркалашлар молларга ҳуш ёқарди, ҳатто ейишни тўхтатиб, керилганича туриб берарди. Мўмин ҳар битта бўрдоқининг овқатланишини диққат билан кузатар, бундан ўзида ширин бир лаззат ва ҳузур туярди. Озиқлантириш тугагач молларни чўмилтирди, ўзи ҳам еттинчи ўринда ювинди... Уйга қайтаётиб яна сўрига чўзилди. Узоқ мушоҳададан сўнг қарорга келди: «Мен – одам эмасман!..»

Шу куни Салтанат ишдан вақтлироқ қайтди. Ёлланма машинада қўйни-кўнжи лиқ тўла – бир неча елим халта майда-чуйда, қутчаларда сархил ширинлик, мева-чева, қовун-тарвуз билан келди. Аллақанча катта-кичик, ранго-ранг идишларда иссиқ-салқин дегандай ичимликлар ҳам бор эди.

– Болалар бир яйрашсин, дедим, дадаси. Ёз – пишиқчилик ўтиб боряпти.

– Ҳа, еб-ичганлари яхши, аммо булар... – шилаларга ишора қилди Мўмин.

– Заргарнинг вилоятдан келган меҳмони бор экан. Бўрдоқчилик бўйича олиммиш. Кафе-мафеда чой ичириб юбораверсам ҳам бўларди-ю, новвосларни бир кўрсин дедим... Ҳар қалай мутахассис, билгич бўлади...

Мўмин хотинининг орқаланиб келиши боисини англагандай бўлди, бироқ Зариф заргарнинг меҳмонига нима учун чой ичириши кераклигини тушунмади. Аммо тилига чиқармади. Елка қисиб, қўлларини ёзганича «Майли, қаршимасман» ишорасини қилди.

Меҳмонлар молларнинг кечки овқати пайтида келишди. Улар уч киши эди – марказлик олим, заргар ва унинг муовини. Олим дегани ўтган йили номзод бўлган мол дўхтири экан. Электр ёруғида молларни

кўздан кечирган бўлишди. Рацион билан қизиқишди. Молхонада ҳам, дастурхон устида ҳам новвослар яхши боқилаётгани айtilди. Эгалари шаънига олқишлар ёғдирилди.

– Қобилият, талант дегани битта бўлади. Кимга ато қилинса, ўша одам қайси ишга қўл урса, уни гуллатади. Рассомчилик қиладими, артистчиликми, мол боқадими, қатъий назар, шу соҳанинг пешравига айланади, – дея қадаҳ сўзи бошлади Зариф заргар. – Мўминжон шундай талантли инсон. Ўтган уч ой унинг учун ўрганиш даври бўлди. У туманимизда тенги йўқ рассомгина эмас, бўрдоқчилик устаси эканлигини ҳам исботлади. Ўзларинг кўрдинглар, уч ой бадалада ҳар битта новвос камида йигирма-йигирма беш фоиз эт тўплаган. Бу бир йилда икки баробар фойда дегани эмасми. Менимча, ферма фаолиятини кенгайтириш даври келди. Етти мол боқдинг нима, етмиш мол боқдинг нима!.. Тўғри, бу хил зотли мол ҳозир вилоятда йўқ. Лекин довоннинг нарёғи – қўшнилари бор. Фақат буқачалар олиб келмай, сигирлар ҳам келтириб, уларни ўзларимиз кўпайтиришимиз керак. Мўминжон, биринчи охурдаги қора новвосингиз зўр экан, отини «Зулук» дедингизми, уни уруғ учун асраш керак... – Зариф заргар сўзи охирида ўтган сафардагидек «Мўмин Қобил» бўрдоқчилик комплексининг келажаги учун қадаҳ кўтаришни таклиф этди...

Бир қўлида қадаҳ билан нотик оғзини пойлаган Мўмин афтини бужмайтирди, бўш қўли билан пешонасини икки бор оҳиста шапатилади. Бунга ҳеч ким сезмади...

Мазкур тилак ва таклифлар уддабуро Салтанат юрагида бир ҳафталардан кейин акс садо берди. Бир оқшом уйку олдида гап бошлади:

– Дадаси, рўзғору бозордаги ишларимиз зўр!.. Бундан ортиғи бўлмайди.

– Хўш, энди ўтга вертолётда қатнаймизми?..

– Аввал тинглаб олинг! – деди Салтанат жилмайиб ва хитойи тун кийимдаги бўлиқ вужудини кўз-кўз қилгандек қилпанглаб келиб, эри елкасига қўлини ташлади. – Ўзингиз сезавермайсиз, новвосларингиз ҳам бўйига, ҳам энига ўсяпти... Ҳар бири ўртача бир ярим қўшди дейлик. Бу ойига уч «лимон» дегани эмасми? Гап олтига новвос ҳақида боряпти. Улар йигирма, ўттиз, заргар айтгандек, етмиш бўлса-чи, биз ким бўлашимиз?! Бир тасаввур қилинг, икки-уч йил ўтиб... балки миллиардер!..

Салтанат лоқайдгина ўтирган эрини бўйнидан кучиб, юзига юзини қўйди. Мўмин жилмаганича:

– «Миллиардер»нинг олдига «мульти»ни қўшгин, – дея хотинининг белига қўл солди...

...Оромкурсида ястанганича тафаккурининг ҳорғин оти жиловини яна қўйворди.

Асли бу хотин одам боласимас. Жодугарнинг ўзгинаси. Нима гапи бўлса кўндиради. Аммо ўзи бирон сўзга кўнмайди. Доимо шунақа. Қизлигидан бери... Шу қилиғи сабаб тўйлари ҳам қишнинг қора совуғида, ота уйининг ёзлик айвонида пальто-пўстинларга ўранган-чирманган ҳолда ўтган. Аммо-лекин яхши ўтган. Жўралари анча вақтгача айтиб юришди: «Юракда муҳаббат ўти гуркираб турганида ўттиз даражалик совуқ нима бўпти. Бунга Мўмин амалда исботлади». Аслида Салтанат исботлаганди...

Шундай... Мўмин ҳар сафар минг битта раддия далил билан уни у ёки бу йўлдан қайтаришни дилига тугиб, гап бошлади. Иккинчи гапга бормай тили тутулиб, инон-ихтиёрини йўқотади, масала Салтанат фойдасига ҳал бўлади. Шундай бўлгач баҳс-мунозарадан не манфаат... Жодугар, жодугар... Аммо ажойиб хотин!..

Мўминнинг хаёлини ёнгинасига келиб, сочларига тартиб бераётган хотини овози бузди:

– Ўн саккиз яшар йигитдай намуноча хаёл сура-сиз? Туринг, ювиниб чиққунингизча асалли чой тайёрлайман!..

Гапнинг индаллоси асалли чой устида айtilди. Етти хосиятли сон эмиш. Оғилдаги еттинчи ўриннинг бўш туриши яхшилик аломати эмасмиш... Хуллас, Мўминжон еттинчи бўрдоқи учун индинга – шанба куни саҳарлаб довон ошиб кетадиган бўлди. Бу юриш ўзига хос разведкамиш. Қўшни вилоятдагилар бўрдоқларини қандай боқишяпти, ўрганиб қайтармиш. Туёқ сонини яна кўпайтиргудек бўлишса, қаердан ва кимдан олиш кераклигини билиб келармиш.

Салтанат ўрнидан туриб, чеккадаги стол ғаладонидан буклоғлик идора қоғозини келтирди.

– Мана, ҳаммаси ёзилган. Довон ошилгач биринчи кент – Жўшбулоққа яқин экан. Катта трассада эмас, тоғ ёқалаб ўнг томонга ўн беш чақирим юрилса бўлди экан. Қир устида шундай кўриниб турганмиш. Турдибой ота. Телефони мана, ёзилган. Фермасининг номи ҳам шунақа – «Турдибой ота». Нархини айтмабди. Ўша пайтда келишармиш. Кўкартириб қўйдим, савдолашасиз...

Мўмин қоғозга кўз югуртирди. Унда қаламда чизилган йўл тарҳи ва телефон рақамидан бўлак ҳеч нарса йўқ эди.

– Телефонини соткангизга кўчиринг, бўлди. Суриштириб ҳам топасиз. Бир тоғлик юз чақирим доирадаги тоғликни танирмиш. Қолаверса, Турдибой ота машҳур одам...

Ҳайдовчи Мўминнинг тенгқури, жуда сўзамол йигит экан. Тумандаги йўл идорасида йигирма йил «ЗИЛ» ҳайдабди. Узоқ Шарқдаги икки йиллик ҳарбий хизматни ҳам «барабан товлаб» ўтказган экан. Йўл идорасида иш ўринлари қисқаргач мана шу бортли «УАЗик»ни сотиб олиб, тирикчилик қилаётган экан. Ўз касбини жонидан ортиқ сеवारмиш. Қайси машинани ҳайдаса, «гуллатиб» қўярмиш, қуш каби учирармиш... Ўзини Самад деб таништирган бу йигит довонгача бўлган уч соатлик йўл давомида бирон танаффуссиз гапирди. Биринчи муҳаббатидан бошлаб, оиласию ака-ука, опа-сингиллари ҳақида берилмаган маълумот қолмади. Сўнгра гап мавзуси бўрдоқчилик баҳонасида Мўминнинг оиласи ва ҳаётига кўчаётганида яхшиямки довон бошланди. Миктидан келган бу «сайроқи» йигит негадир Мўминнинг дилига ўтирмади. Сўзу ҳаракатлари ясама, носамимий туюлаверди. Биринчи учрашувдаёқ шунчалик тўкилиб-сочилиши сабабини тушунолмади.

Довон пойида машинани тўхтатган «ИПХ» ходими ҳужжатларни текшираркан:

– Янгими, ака? – сўради машинага ишора қилиб.

– Қайда буларнинг янги, йигирма бешда, йигит ёшида! – деди Самад мамнуният ва виқор билан.

Сўнг Мўмин томон «мана, кўрдингизми?» дегандек кўз қисиб кўйди.

Мўмин шундан сўнггина кабинага разм солиб қаради – кўгирчоқдай безатилган, ўриндиқларга чарм қопланган, қоплама устидан ҳаворанг сурпдан тикилган ғилоф кийгизилган эди. Замонавий магнитола, ўнгу сўлда жажжи шамоллатгичлар... Оёқ остидаги линолеум тўшама ёғ тушса ялагудек, топ-тоза. Самаднинг мақтанганича бор экан...

– Олдинлари доводдан ўтганмисиз ҳеч? – навбатдаги саволни берди милиционер.

– Йўқ... Нимаиди, командир?..

– Шунчаки сўрадим-кўйдим-да... Эҳтиёт бўлинг, машинангизга гап йўғ-у, барибир ҳазир бўлинг! Биринчи марта одам ҳаяжонланади... Кўрқади дегандай...

– Мени кўрқади деяпсизми?..

– Йўғ-ей, хапа бўманг, шунчаки айтдим-кўйдим-да, уста. – Милиционер кулиб, ҳужжатларни қайтараркан, честь берганича кўшиб кўйди, – майли, йўлингиз очиқ бўлсин!

– Радионгиздан бирор нарса эшитсак ҳам бўладими, – таклиф киритди Мўмин машина ўрнидан кўзгалгач.

– Албатта, албатта. Замонавийларидан кўйиб берайми?..

Мўмин индамади. Буни ўзича тушунган Самад радиони кўйди. Мумтоз куй жўрлигидаги ашула очиқ дарчадан зув-зув оқаётган тоғ манзараси, наботот ифоридан тўйинган салқин ҳаво билан кўшилиб, дилни аллалар, кишига аллақандай масрурлик бағишларди.

Самад кутилмаганда машинани тўхтатиб, пастга инди. Бирор жойи ишқал топдими деган хаёлда Мўмин ҳам тушди.

– Мўмин ака, қаранг!.. – Юқорига имлади шофёр. Самад бурала-бурала тепага тармашган илонизи йўлга тикилганича қалт-қалт титрарди. – Ҳув... Мошинларни қаранг, булутдан ҳам юқорида... Мен, мен... Ҳайдолмайман... Йўлнинг торлиги... Яна давлениям ҳам бор...

Самаднинг юзи қордай оқарган, пешонасидан реза-реза тер юмаларди.

«Қон босими бор одам қизарарди шекилли».

Милиция ходими билан суҳбатни эслаб, Мўминнинг кулгиси қистади. Аммо ўзини тийди.

– Узоқ Шарқда тоғ, доводлар йўқмиди? – деди.

– Ҳа-ҳа, бор. Бироқ бунақамас – паст, кичкина...

«Ёлғонням роса ясантираркансиз-да. Йигирма йилдан ортиқ чамбарак нонини еганингизга ҳам шубҳам бор-ов, валдирвой Самад!»

Мўмин сигарет тутатди. Довон йўлини тусмоллади, тасаввур қилишга интилди. Шу кунгача бу йўллардан юрмагани, воҳа томон ўтмагани учун ўзини койиди, уятга ўхшаган ноқулай туйғу юрагини мижғилади. Довонни яхшироқ кўриш ниятида сайхонликка чиқди. Кафтини соябон қилиб қаради. Самаднинг кўрққанича бор экан. Эшилиб-буралиб ётган қоп-қора асфальт афсонавий аждарга ўхшаб ялтирар, турли хил машиналар илон яғринидан тепалаётган чумоли ва кўнғизларга менгзарди. Кунгайи кўкариб, орқа томонини оппоқ қор босган чўққилар

орасига кириб кетса керак, йўл давоми кўринмасди. Беихтиёр пастга назар солди. Йўл ёқалаб куюқ ўсган дарахтлар тўпи орасида «ЙПХ» манзили томи тўртбурчак тугмадай ярқираб турарди.

Тавба, ваҳимами, кўрқувга ўхшаган безовта туйғу Мўминнинг ҳам юрагини «шиғ-шиғ» тилимлади. Кейин чумолилар тўпи сингари бутун вужудига тарқалди. Тинка-мадорини қуритди...

Мўмин ели қочган тўп каби юмшаб, машина ёнига қайтди. Самад ясси тошга ёзилган кўрпачада ўтирганича маъданли сув ҳўпларди.

– Энди нима қилдик, дўст? – Мўминнинг товуши ўзига ҳам жуда ҳорғин ва ҳазин эшитилди.

Самад қатъий қарорга келиб кўйган шекилли:

– Шопир ёллаймиз, ҳақини менинг ҳисобимдан тўлайсиз.

– Аҳвол шу экан, Самадвой, нима қилардингиз ишни гарданга олиб? («Аҳволингиз» демоқчи эди, Самадни аяди.)

– Қайдан билибман, ака, доводнинг бунақалигини... Ботир бўлсангиз, марҳамат, ана мошин, ана рул, ўтирингу ҳайданг!..

– Оббо-о!

Мўмин кескин ҳаракат билан кабинани очиб, рулга ўтирди.

– Одам ёллагандан кўра ҳар нарса бўлган яхши. Кимсан фалончи бахши, полвоннинг урвоқларимиз-а! Рухлари роса чирқираётган бўлса керак! Раим полвонни биласиз, Эран бахши билан бирга мана шу тоғни қоқ белидан пою пиёда кечишиб, воҳа тўйларида қатнашишган. Юрт шаънини кўриқлашган...

Самад «Қачонгача фалсафа сўқасан?» дегандек норози қараш қилди.

– Воҳ, бобожонларим!.. Бу кўрқоқ ва субутсиз болаларингни кечир!..

Машина ўт олиб, ўрнидан жилди. Мотор овози ҳам ингроққа ўхшарди...

Мўмин тепага ҳам, пастга ҳам, ҳатто шеригига ҳам қарамас, чамбаракка маҳкам ёпишганича газ попишагини босарди. Юқорига машина эмас, ўзи ўрмалаётгандай бутун вужуди зўриқар, ҳаво салқинлигига қарамай, қора терга ботиб борарди. Пайт топиб Самадга назар ташлади. У тирсақларини тиззаларига тираганича кўл боғлаб ўтирар, кўзларини юмиб олганди...

Қувиб ўтаётган «Жигули» сигнали Мўминнинг диққатини тортди. Олд ўринда ўтирган йўловчи кўлини дарчадан чиқариб, «тўхтатинг» ишорасини қилди.

Ўттизнинг уёқ-буёғидаги бу йигитлар тоғлик – Жўшбулоқдан эканлар. «УАЗик»нинг «қадам олиши»дан вазиятни англаган йигитлар чайналиб ўтирмай, мақсадга кўчишди, ёрдам таклиф этишди:

– Меҳмон акалар, бу боришингизда мошинни ҳам ҳоритасиз, ўзингиз ҳам... Бу йўлларда мошинни эснатиб-эснатиб ҳайдаш керак, – деди бўйчанроғи.

– Аввали ҳамма ҳам шундай... Кейин ўрганиб кетасиз. Йўғасам, мен ҳайдай қолай монументгача... – деди иккинчиси.

– Довоннинг энг баландидаги монументгача... – тўлдирди буйдори.

– Яхши бўларди, – хижолатомуз жилмайди Мўмин.
– Ҳа-ҳа, қуруқ қўймаймиз, неча пул билан оборасиз? Монументмас, ҳу ўша Жўшбулоқнинг ўзигача...

– Одамни хафа қилманг-да бунақа, ака!.. Меҳмонсиз-а... Мен сизга борсам, мендан ақча сўрайсизми!? Буниси кетмайди, ака!..

Жўшбулоқча етиб боролмадилар. Йўлнинг кишлоқ кафтдагидек кўринадиган даражада пастлаган жойида, тоғу тош тугаб, қир бошланган ерда бир булоқ бор экан. Шундан сувлашаётганда йўл чеккасидаги тошдан терилган мўъжазгина емакхонадан давангирдай бир одам чиқиб, Самадга тикилиб қолди. Ҳамма ҳайрон, Самад гунгу гаранг, «муз»га айланди...

– Эҳ-ҳа, ярамас! Қўлга тушдингми?.. Тепки ейсанми, муштми? Айт-чи, қани! – Барзанги гурзидай муштини Самаднинг боши устида кўтариб дўлайди.

Зўравоннинг эсу ҳуши жойида кўринар, мастга ҳам ўхшамасди.

– Ака, қўйинг-ей, ҳазилни! Бу акамлар меҳмон бўлса, – юрак ютиб тилга кирди «Жигули» эгаси – Комилжон.

– Меҳмонлиги учун уришим керак буни. Урсам ўлиб қолар, бир тепақолай, а, меҳмон!..

Муштумзўр кутилмаганда Самаднинг кетига оёқ сермади. Самад тепки зарбидан мункиб кетди, аммо йиқилмади. Ихтилоф шу билан тугади.

– О, ўроз! Ўзингмисан?! Ўлай агар, сени ҳеч ким танимайди. Ўсиб кетибсан-ей!.. Йигирмадан кейин ҳам ўсаркан-да одам, а? – дея Самад кучоғини ёзганча рақиби томон бурилди.

– Бўлди. Барибир сен ютилдинг. Тепкидан кейин танидинг!

Маълум бўлишича, барзанги Самаднинг қуролдош дўсти экан. Хизмат битиб, уйларга тарқаш олдида келишилган экан – Ватанда учрашиб қолганда, кимдир кимни танимаса, таниган одам унутган одамни кучининг борича бир мушт тушириши ёки тепиши лозим экан. Мушт еган қуролдош хотираси пастлиги учун жаримага тортилиши – гувоҳларни қўшган ҳолда бир зиёфат бериши шарт экан.

– Шартномага бир ўзгартириш киритамиз, – деди ўроз йўғон овозини янада дўриллатиб. – Зиёфатни сен эмас, мен бераман. Ана, менинг маконим, – у ўнг томонда сарғиш тортган ўт-чўп орасидан зўрға кўзга ташланиб турган ўтовга ишора қилди. – Тандиркабоб қилиб бераман. Маза олгач, тузим тортиб, йилда бир келадиغان бўласан. Мана кўрасан!..

Ўрозни ҳеч ким ниятидан қайтара олмади. Жўшбулоқийлар ишлари қистовлиги туфайли узр сўрашди, кечқурун келиб, албатта ҳамнасиба бўлишларига ваъда бериб, жўнаб кетишди.

Асли паландаралик бўлган ўроз ўрмон хўжалигида ишларкан. Хўжалик қир бағридан юз гектарча ер ажратиб, терак экибди. Ўша сунъий ўрмон тарбияси ўрознинг зиммасида экан. Таътил даври эмасми, бола-чақаю қўй-қўзиси шу ерда экан...

Аввал тоғликлар урфи бажо келтирилди – меҳмонлар ташрифи улуғланди, пойи қадамага қўй сўйилди...

Ўтовнинг соя томонига гилам, кўрпачалар ёзилди. Қуролдошлар бугунги ҳаётлари, шароиту аҳволлари,

моддиятию руҳиятларининг асосий кўрсаткичлари ҳақида маълумот алмашиб бўлишгач Мўмин қатъий оҳангда:

– Энди мезбон, биздан «Йўл бўлсин?» деб сўранг!.. – деди.

– Хўп-хўп, қурдош, йўл бўлсин? Қайси шамоллар учирди? Аммо-лекин мени йўқлаб келмаганларингни кўриб турибман!

Мўмин сафарлари сабабидан сўзлади. Бугун қайтишлари лозимлигини урғулади.

– Бунақа фикрингизнинг пешонасига чўлиқнинг чўқмори! Салкам уч юз чақиримдан келиб, қуруқ оғиз, қуруқ сўз билан кетган одамни топиб беринг ўзбекнинг тарихидан... Турдибой отанинг говмиш фермасига келдим деяверинг, анов пастда бир қадам. Мен ҳозир, бир минут... – дея ўроз телефонини ишга солди. Ўтов панасига ўтиб, ким биландир гаплашиб келди. – Ҳозир «Матиз» келади. Бориб савдолашасизлар. Сахарлаб йўлга чиқасиз... Ботарга қарай йўлга чиқма, отарга қарай чиқ, дейишган. Гапнинг тоқўтари шу!..

Шу орада дастурхонга қовурдоқ тортилди.

– Буни бизда фурсатона дейишади. Тандиркабоб пишгунча ичакларни алдаб туриш керак, шу учун... Қани олинглар!.. Яхши бир одатимиз ҳам бор – биринчи овқат билан ичилмайди.

– Зўр экан!.. Овқат битта бўлса-чи?... – сўради Самад.

– Арақ берган занғар иккинчини ҳам аямайди...

– Зўр экан! Биратўла ичилмаса яна яхши бўларди!

– Шундай деяпсан-у, кўзларинг арақ сўраб жовдираяпти... – ўроз ваҳ-ҳаҳлаб кулди.

Самад жилмайганича бежавоб қолди...

Чақиртирилган «Матиз» кўп кутдирмади. Боя ўроз буюртма қилган шекилли, катта-кичик қути ва елимхалталар билан келди.

– Парашютдан сакраган одам ерга тушгунча ярим килогача озаркан. Сизларга ўхшаб кўрққанидан... Самад, ҳойнаҳой сен икки кило ташлагандирсан, – кулди ўроз. – Бизнинг доvon ҳам самолётдан паст эмас – бир минг етти юз саксон саккиз метр. Устига-уштак боя мен ҳам кўрқитдим. Кейин Мўминга юзланди:

– Самад дам ола турсин. Норбўта билан бориб келақолинг. Бирваракай савдони битириб келинг. Эрталаб тўғри олиб кетаверадиغان бўлинглар!

Заргарми, хотинининг бошқа маслакдошими кўнғироқ қилиб қўйган бўлса керак. Уларни бир невараси билан Турдибой отанинг ўзи қарши олди. Салом аликдан кейин Норбўтадан сўради:

– Оқбўтанинг ўғлимисан? Мошини қани меҳмоннинг, бузилиб-нетиб қолмадими мабодо?

– Мошин бор. Шопири ўроз паландаранинг fronti экан. Оққолди. Ўзлариям доvonдан чарчаб тушганаканми...

– Чарчамаган бўлса, паландаранинг ўзи чарчатади энди, – кулди Турдибой ота. – Ҳай, майли, бўмасам, қани, йўлда турмайлик, уйга марҳамат! Бирпасгина дам оламиз. Шунгача куннинг ҳам тиғи қайтади.

Дарвозахонадан кирган жойда, ишком тагидаги сўри тўшоғлик, дастурхон ясоғлик экан. Райҳонми,

кийикўтими билан ифорланган кўк чой чарчоқни дарҳол ҳайдади. Етмишдан ўтган бу ота ғоят дилкаш, суратидан сийрати кўришиб турган, иссиққон бир одам экан. Унинг ёзлик чакмонини туртиб чиққан елкалари, кенг пешонали, чўзинчоқ юзи, йўғон, сертомир бўйни, йирик панжалари бир пайтлар норғул йигит бўлганидан дарак берарди. Хатти-ҳаракатида ёшига муносиб бўлмаган суръат ва бардамлик ила кексаларга хос тийраклик ва синчковлик тажассум топган эди.

Невара билан Норбўта қурдош жўралар бўлса керак, боғ айланиб келиш баҳонасида мезбону меҳмон икковларини холи қолдиришди.

Гурунг қизигандан қизиди. Ярим соатча вақт ичда Турдибой ота Мўмин ва унинг аждод-авлоди ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилди десак муболаға бўлмас. Мезбон истаган нарсаси ҳақида тортинмай сўрар, овозидаги меҳрибонлик ва юзу кўзидаги нуронийлик бу ўзига хос «тергов»га самимий суҳбат мақомини берарди. Мўмин бу фариштасифат кишининг залворли саволларидан заррача инжилмас, аксинча, жавоб бераркан, руҳиятида ажиб бир енгиллик сезарди.

– Ҳай, аттанг, жиловни бериб қўйган экансиз, ўғлим! Ҳа, энди бу ёғида келинга инсоф берсин. Ҳали ҳам кеч эмас, ўзингизни қўлга олинг. Эрлик қилинг, шижоат кўрсатинг!..

Чойдан сўнг Турдибой ота Мўминни молхонага бошлади. Оғил каттакон ҳовлини эслатарди. У асосан икки бўлақдан иборат. Биттаси моллар учун ётоқ. Иккинчисиде ем-ҳашак тайёрланаркан. Икки қисмни усти шифер билан ёпилган узун нова ажратиб турарди. Нованинг бир қисмида сув. Қолган қисмида омихта ем. Бўрдоқиларни озиқлантириш вақти белгиланмаган, улар очикқан пайт нова олдига келиб, қорин тўйдириб, сувлашиб, ётоққа қайтишаркан. Ётоқ уч қисм экан – ёпиқ кузлик-қишлик оғил, шоли қипиғи тўшалган кенг шийпон ва қум тўшалган очик майдон. Арқон-занжир нималигини кўрмаган моллар эмин-эркин, истаган жойида чўзилиб, кавш қайтариб ётишаркан...

– Ўлчовсиз ем-ҳашак шароитида улар бўкиб қолишмайдими? – сўради Мўмин.

– Йўқ. Бу шароитда улар кўзи тўқ бўлиб ўсади. Ортиқча еб-ичмайди. Менимча, молларимнинг фавқуллодда ювошлиги ҳам шундан...

– Бузоқлар кўринмайдими?

– Эмизикпилари шу ерда, хув бурчақда, кўрада. Сутдан чиққанлари бироз пастда, дала бошида...

Улар шийпон тагида қуйруқ булғаганича чибин ҳайдаб ётган, қизилдан кўра кўнғирга мойилпроқ буқача ёнида тўхташди. Буқача эгаси томон беозор бир қараш қилди-да, енгил бир пишқириб, ўрнидан турди. Қадди-бўйини кўз-кўз қилгандек керишди.

– Сизга мана шуни бераман. Гўштга топширмаслик шarti билан... Уруғ оласиз бундан. Ҳали-бери ўсади бу... Оти ўзи билан – Оққуйруқ. Аслида бир-иккита қочар ҳам опкетишингиз керак эди-да... Ҳай, майли, янаги сафарларда... Маъқулми мол, яхшилаб қаранг!.. Энди учга киради. Ҳали-бери ўсади... Бундан қойимини билмадим...

– Бўпти, ота! Зур экан, раҳмат!..

Турдибой ота алланима излаб ён чўнтақларини қовлади:

– Ўтирган жойда қолдирибман шекилли террўмолимни. Бўйнига боғлаб қўйсақ, саҳарда излаб юрмасдик...

Мўмин кўйлаги ичидан боғланган «кўк» ўралган чорсини ечди. Ақчадан бўшатиб, отага узатди.

– Ўзингиз боғлайверинг, у жуда ҳам ювош!..

Оққуйруқ рости билан жуда беозор экан. Мўмин чорсини бўйнига боғларкан, меҳри жўшиб, яғринини секин шапатилади, томоғини қашлади. Буқа бунга жавобан тумшуғини кўтарганича, йирик қора кўзлари ила йигитга ёқимли қараб, бошини сараклатди.

– Қаранг, жонивор саломлашяпти!..

– Ҳа! У ҳамма нарсани тушуниб тургандек.

Улар супага қайтганларида дастурхон янада кенгайтирилган, ёзнинг сархил мевалари, қовун-тарвуз билан бойитилганди.

– Эҳ-ҳа, ота! Сизни наслчи чорва десам, боғбон ҳам экансиз-да!.. – деди Мўмин ҳаяжонини яшира олмай.

– Ҳа энди, шундай шароитда яшаб туриб... Яна тагин боғбонлик бизга отамерос... Хув-в, тўрдаги, бурчақдаги нок салкам бир асрга гувоҳ. Бобомиз – Мурод полвонни мардикорга кузатиб қолган...

Турдибой ота бу галги суҳбатда асли Сурхон бўйларидан бўлган аждодлари – икки етим ака-уканинг бу ерларга қандай келиб қолгани, улардан таркаган авлод ҳақида мухтасар гапирди. Улар икки юз йилча аввал кўним топган экан бу маконда. Ҳозир ўша сағирлар авлоди бир жойга тўпланса бир тўйлик одам бўлармиш...

– Мана бу тўнғичимнинг супрақоқдиси... – дея неварасига ишора қилди чол.

Норбўта:

– Ота, бошқа бир заказим ҳам бор эди, энди бизларга рухсат берсангиз... – деб узрхоҳлик билан қистамаганда меҳмону мезбоннинг бир-биридан ажралгиси йўқ эди...

Эртага тонг-саҳар учрашадиган бўлиб хайрлашишди.

Норбўта дегани бало чиқди. Унинг ҳеч қанақа ошиғич «заказ»и йўқ экан. Қайтишда «Матиз»ини Жўшбулоқ томон ҳайдади.

– Бизнинг юрттиям бир кўриб кетинг-да, меҳмон ака! Шунча жойдан келиб... У ёқда дўстлар «нима кўрдинг?» дейишса, «ўтовдан қайтдим» дейсизми?.. Ҳали кун эрта. Тандиркабобга бемалол улгураимиз...

Норбўтанинг юзу кўзи, овозида зухурланган самимиятми, суҳбатдошга ҳурматми ёки меҳр, шунга ўхшаган дилхуш туйғулар Мўминнинг тилига боғич бўлди, эътироз билдира олмади. У:

– Ҳали, боятда «заказим бор» девдингиз. Тагин мени деб ишдан қолиб ўтирманг! – деди жилмайиб.

Норбўта бўш келмади:

– Заказ мана шу-да... Ўзимнинг шахсий заказим! Доимо бировлар буйруғига чопмай, ўзимизга ҳам ишлайлик-да, онда-сонда бўлсаям, йилда бир марта дегандай...

Машина Жўшбулоқда, дарахтларга кўмилган шинам бир емакхона олдида тўхтади. Норбўта «мен

хозир» деганича кетиб, кўтариниб чиқди. Кейин катта трактга чиқиб, қиблалашда давом этишди.

– Дарёлиққа тушиб, бир яйратаман сизни. У ерда-чи, ўпкангизмас, танангиз нафас олади... Ҳозир ўн минутда етамиз!..

Норбўта баланддид йигит экан. Кўприқдан ўтиб, ўнг қирғоқ бўйлаб ҳайдади. Бу томондан дарё, тоғ этаги жуда чиройли кўринармиш...

Қирғоқда Мўмин юрагини тушунисиз бир кайфият эгаллади. Бир маромда шарқираб оқаётган дарё шовқини, сув сатҳини ялаб эсаётган салқин эпкин йигит дилини қитиқлади. У тошдан тошга сакраб, пастга инди, юз-кўлини муздай сувга чайди, тева-рак-жавонибга суқланиб қаради... Рассомлиги тутди. Унинг наздида қаршисидаги осмонўпар чўққилар, кунгайда пишган қабисидариб кўринадиган қоя, харсанглар, пастроқдаги кўм-кўк арчазорлар, ундан ҳам қуйироқдаги сарғиш торта бошлаган қирлар, томирдай тарқаган катта-кичик йўл ва сўқмоқлар ва ниҳоят пойида тўлғаниб ётган дарё табиатнинг бир парчаси эмас, яхлит бир мойбўёқ картина – санъат асари эди...

Мўмин бу хил асарларни кўплаб учратган, синчиклаб ўрганган. Улардан мантиқий тафаккур ва хаёлот, фано ва абадият, замону макон чексизлиги, маҳобат ва гўзалликка оид ҳиссий-шуурий тўхтамлар топган. Аммо негадир Мўминжон ҳеч бир яратиқ ва ундаги рангин тимсолларнинг инсон руҳият-сажияси билан алоқадорлиги ҳақида ўйлаб кўрмаган экан. Синчиклаб боқса, бугунги картина – тирик манзара бутунлай ўзгача. Унда иштирок этган ҳар битта жисм, фрагментда, уларнинг шаклу шамойили, рангида тоғ одамларига хос соддалигу самимият, мардлигу тантилик, очиққўнгиллигу жўмардлик, камтарлик замиридаги виқор сингари хислатлар манаман деб турарди...

Мўмин кўлида мўйқалами билан мольберт ёнида турган маэстродай бўлажак картинанинг тарҳини чамалади, сарҳадларини белгилади. Гўё ҳар битта деталини суратга олди. Тамом, вассалом. Насиб қилиб нимадир чизса, ушбу манзарани чизади. Унда сервиқор тоғлар билан баробар оққўкрак тоғлиқлар сажияси ҳам акс топади...

Мўмин хаёлини чўнтак телефонидан янграган «Карвон кўрдим»нинг лўнда-лўнда маромли мусиқаси бузди. Салтанат.

– Дадаси, бормисиз?! Қалай, ишлар битяптими? Телефонингизга ҳеч тушолмаяпман...

– Ҳа, энди... тоғли жойлар...

– Кўрдингизми, олдингизларми?..

– Ҳа. Зўр!..

– Йўлга чиқдингизларми, қаерларга келдингизлар?..

Мўмин бугун чиқолмаслигини айтиб, вазиятни изоҳлашга интилди.

Салтанат жавраб берди:

– Ҳай, шўрпешона эркаклар. Уйдан бир қадам чиқсангиз аҳволларинг шу, шишанинг ичида тунайсизлар!..

Қисқа гудоклар. Ё хотини алоқани тўхтатди ёки тоғ шароити...

Атиги бир дақиқачалик суҳбат Мўминни аршдан заминга олиб тушди. У Норбўта ёнига қайтди. Пикник тайёр экан. Мезбонни кўпам ялентирмади. Тунука идишли пиводан босиб-босиб ичди. Муздай ичимлик юрагидаги алангани бироз пасайтиргандай бўлди...

Норбўта меҳмонининг аҳволи руҳиясидаги ўзгаришни ҳозиргина бўлиб ўтган симсиз сўзлашувдан деб билди, уни чалғитишга уринди:

– Олинг, меҳмон! Яхнадан олинг, бу ерларда ейилган овқат тўғри бориб қонга қўшилади. Ўроз аканинг кабобига ўрин қолдираман, деб ўтирманг. Ҳозир тепароққа чиқиб бир чўмиламиз... Бари йўқ бўп кетади. Патир билан олинг, бунақаси фақат Жўшда ёпилади... Дарвоқе, паландарангиз зўр одам... Тинчлик эканми, ахир, ака?!

– Ҳа-ҳа, чечангиз... Шунақа... излаяпти...

– Ий-й, ўчириб қўймайсизми ўша матани... Тоғли жой, шундай-шундай дейсиз!..

– Одам алдаб кўрмаганман ҳеч.

– Ҳатто чечамизниям-а? Йўғ-ей, бўлиши мумкин эмас... – Норбўта ҳоҳолаб кулди. – Роса соддакансиз-ей, ака...

Барибир шу куни Салтанатни алдашга тўғри келди. Ўрозни келгач ҳам кўнғироқ қилавериб ҳамманинг тинчини олди. Тузукроқ сўзлаша олишса ҳам майли эди. Икки калимага етиб-етмай «хизмат доирасидан ташқари...» Салтанатнинг билгани бир гап – «Бугун қайтинглар! Бугун қайтинглар!» Тўтидай такрорлайди... Вазиятни тушунтириб бўлмади. Охири телефон ўчирилди, аниқроғи, Норбўта жавоб чақиригини «хизмат доирасидан ташқари»га айлан-тириб берди...

Жўшлиқлар сўзларидан чиқишди. Шафақ сўниб, тоғу тош қора пардага ўрала бошлаганида кўлларидан меҳмондай – бир блок пиво билан кажавали мотоциклда келишди. Ўтириш роса қизиди. Икки йиллик ҳарбий хизмат қарийб ойма-ой хотирланди. Хотиралар қадаҳ сўзлари билан бўлиниб турди, албатта. Кўп ўтмай Самад «пишиб» қолди. У ким нима айтса, «ҳа-ҳа, шундай» дея маъқуллар, кўзлари сузилиб ўтирарди. Гоҳ қаердалигини аниқламоқчидай тева-рак-атрофга аланглар, гоҳида юзларида фонуснинг қизгиш шуъласи ўйнаган даврадошларга «булар ким бўлди?» дегандек тикилиб қоларди.

Мўмин томоғининг чанги чиқаётганига қарамай, ўзида ичмасликка куч топа олган, мезбонлар кўзи учун араққадаҳга қуйилган «юмшоғи»дан ҳар замонда бир хўплаб ўтирарди. Буни ҳозиргина қадаҳ сўзи айтган жўшлик Комил сезиб қолди.

– Бу жойларда икки соат уйқуласангиз, ҳеч нарса қолмайди. Нима еб, нима ичганингизни ҳам унутасиз. Олинг меҳмон, Жўшчасига бир тўлдириб олинг!.. – дея қадаҳ суниб, хархаша қилди. – Менинг тилақларим учун бир олинг!..

Мўмин Самадга ишора қилди:

– Кўряпсиз-ку!.. Эртага ўзим ўтирсам керак рулга.

– Ака, бу проблемани хаёлингиздан чиқариб ташланг! Сизларни доvon ошириб, текис йўлга солиб юборишни мана мен зиммалайман... Ўзим шопир топаман!..

«Буларда сўздан қайтиш йўқ. Оталарига раҳмат!..» Мўмин бирдан енгил тортди. Лиммо-лим тўлган, юзида фонус нури жимирлаётган қадаҳга қўл чўзганини билмай қолди...

Катта мезбон – ўтов эгаси Ўроз ҳам Мўминни кузатиб ўтирган экан. У ҳаммага эшиттириб:

– Мана бу бошқача бўлди!.. – деди. – Аслида, Мўминжон, барига сиз, чинроғи, сизнинг бўрдоқи сабабчи. Сиз бўмасангиз, сизнинг бўрдоқи бўмаса, мен Самадни тополмасдим ва теполмасдим. Ҳов, тамада, мулгима, ҳаммага бирдай, Жўшчасига тўлдириб қуй! Шу қадаҳни бош меҳмон Мўминжон ва унинг буқаси учун ичамиз!..

Ўтириш ярим тунда тарқади. Уйқулаш учун пашшахона шу ернинг ўзига қурилади.

Тонг оқлиги пашшахонага кириб улгурмай уларни трактор овози уйғотди. Барака топгур Турдибой ота Оққуйруқни болалари орқали жўнатибди. Тиркама ва машина баландлиги қарийб баробар бўлганидан молни унисидан бунисига ўтказиш осонгина кўчди. Тракторчи ўғил маслаҳати билан Оққуйруқ тўрт томонидан, нишаб йўлда уён-буён бориб-келмайдиган қилиб бортга танғилди...

Маҳаллийларнинг айтганларича бор экан – беш соатчалик уйқу чарчоғу мастликни қиличдай кесганди. Улар бутунлай хушёр эдилар. Енгилгина наҳори қилинди. Тамаддидан сўнг қўй сутидан увитилган қатиқ ичилди (Вужудда умуман, спиртнинг ҳидини ҳам қолдирмасмиш).

Ўрознинг телефони жириглаб қолди.

– Тушундим. Бўпти, бўпти. Ай, раҳмат-ай, сенга Комилжон! Сендақалар бор экан, тоғликларнинг бовури бут... Тўйингда қайтсин-ей! Ҳозир, ҳозир етамиз!.. – Кейин меҳмонларга юзланди, – кечаги жойда кутишяпикан, Комилжон, шопир билан...

Салтанат тунни бедор ўтказди. «Кечлатиб йўлга чиқшиган бўлса, келиб қолишар» деган хаёлда бот-бот ташқарилади, йўл пойлади. Уфқда кўзга ташланган катта йўлда машина чироқлари дарёдай оқар, аммо ҳеч бири бу томонга бурилай демасди. Саҳарга яқин чарчоқ зўр келди. Қабоқлари ун тикилгандек ачишиб, мижжалари оғирлашди. Келиб қолишса беҳабар қолмайин деган ўй билан боғдаги сўрига чўзилди...

Оғил томон аввал ёришиб, кейин бирдан қоронғи тортди. Кетма-кет чинқирган машина сигнали хотин кишининг уввосига ўхшаган сас билан алмашди, кейин итми, чиябўри увиллашига эврилди. Молхона дарвозаси олдида турган «УАЗик» Салтанат чиқиши билан дарҳол жимиди. Энди унинг чироқлари тревога кўтарган ҳарбий кема сиренасига менгзаб ёниб, ўча бошлади. Кабина ичкарасидаги чироқчалар ҳам бир маромда ёниб, ўчар, у ерда ҳеч ким кўринмасди. Салтанатнинг юраги қафасдаги кушдек потирлар, бошида гўё каптар уялаган, бетиним ғув-ғувларди. Бор кучини тўплаб, кабинага мўралади.

– Дадаси!.. Самад!.. Ким бор бу ерда?..

Тавба, унинг саволини симёғочга кўнганича оппоқ ёғду таратаётган ой ҳам такрорлади. Ой шуъласи овозга мутаносиб тарзда пасайиб-кучаярди. Сал

ўтмай тепадан ёғилаётган товушга буқанинг «мў-ў»лаган саси эш бўлди. Салтанат беихтиёр юқорига қаради. Бортда чиройли бир буқа узун киприкли кўзларини сузганича бошини сарак-сарак чайқарди. Салтанат анграйганича қотди. Буқанинг беозор қарашими, киприкларининг бироз қайрилмалигими эри Мўминжонни эслатарди. Ногоҳ у тилга кирди:

– Танимадингми?!

Салтанат тош қотди. Савол қайталанди:

– Танимадингми?.. Бу мен – эрингман! Овоз эриники эди...

Салтанат овози борича додлади. Атрофда акс садо берган фарёд аёлнинг тушми, хаёллигини биллиб бўлмайдиган даҳшат чангалидан қутқарди...

Ўрнидан туриб, чироқларни ёқди. Оғил томон қарашга юраги бетламади. Қўрқинч зўридан ўзини ичкари урди. Даҳлиз чироғи ёнди. Чўчиб тушди. Қаршисида ўғли Тиркаш турарди.

– Ҳа, опа?.. Кимдир кичқиргандек бўлдимми?..

Салтанат сир бой бермади:

– Йўғ-ей, мен эшитмадим! Даданглар келиб қолишадими деб сўрида ётувдим... Совқотдим... Ҳа, айтмоқчи, ит ўлгур увлади... Ўшанга бақирдим, – деди.

Ўғлини тинчлантиргач хонасига кириб, кўрпага бурканди. Ухлашга уринишлари бесамар кетди. Ўша берган машъум манзара хаёлини бир зум тарк этмас, кўзларини юмса, яна жонланадигандек эди... Ваҳима аралаш вужудига кирган титроқ борган сари кучаярди...

Эрталабки олтиларда хона эшиги оҳиста очилиб, келини кўлида патнис билан пайдо бўлди.

– Ассалому алайкум, эна!.. Шамоллаганга ўхшайсиз. Асалчой опкелдим. Иссиғида ичиб олинг. Мана бу дорилар... Иситмани бир зумда туширади...

Салтанат дилида «кошки эди иситмам бўлса» деди-ю, тилида:

– Раҳмат қизим, хонтахтада қолдирақол, – деди.

Келинидан ризолиги важҳиданми, аҳволи руҳияси сабабми, кўзларини ёш пардаси қоплади.

Келини кетмади. Чойни ўзи шопириб, ним таъзим билан узатди, ҳақдориларни бирма-бир кафтига солди.

– Мана бу иситма учун, буниси тинчлантиради, манависи эса, ўзингизнинг ҳамишаги дорингиз...

Салтанат бироз иккиланиб турди-да, кейин дорилар тўпини оғзига солиб, чойдан хўплади.

– Иссиқ-иссиқ ичинг, эна. Нон билан қаймоқдан олинг, дорининг захрини кесади...

Келини тушмагур ўзидан ҳам хушгап, ширинсўз. Қўярда-қўймай қаймоқ сурилган бир бўлак нон, бир дона қайнатилган тухум едирди. Ҳақдорилару илиқ муомаладан таркиб топган ушбу ўзига хос муолажа ҳадемай самара берди – Салтанатнинг юзига қизил югуриб, пешонаси терлади. Келин энасини ўрнига ётқизиб, дераза дарчасини очишга уннади.

– Умрингдан барака топ, қизим! Очмай қўяқол, чироқни ҳам ўчирма, – деди қайнона.

Салтанат соат ўнларда телефон кўнғироғидан уйғонди. Телефон рақами эриники, овоз эгаси аёл!.. Сапчиб ўрнидан турди.

– Салтанат опа, ўзингизмисиз?

– Ҳа-ҳа, тинчликми? Дадаси қани?!

– Мен навбатчи ҳамшираман!.. Эрингиз бизда – марказий шифохонанинг жарроҳлик бўлимида...

– Нима гап? Гапиринг, синглим, тинчликми ўзи?..

– Тинчликмас, кичкина авария юз берган...

Алоқа узилди. Салтанат уввос тортди...

Уни ичкарига қўйишмади. Операция ҳали тугамабди. Салтанат на йиғлади, на бировга бирор савол берди. Даҳлиз ўртасида қаққайиб туриб қолди. Аспидида у нима содир бўлганини билишни хоҳлар, аммо бош чаноғи марказида чўғдек қизиган бир нуқта онгшуури ва бутун вужудини ҳаракатдан тўхтатгандай эди. Салтанат ўзини бирдан енгил сезди. Гўё парку булут устиди осмону фалак тоқида учарди...

Салтанат ўзига келиб, тизу қовоқлари йиғидан шишган тўнғичи Меҳрига қаниди. Анча тиниқ тортган тафаккури вазиятни дарҳол англади. Ўзини тетик кўрсатишга уриниб:

– Даданг қалай? – дея сўради.

– Яхши. Ўзингиз тузукмисиз, ойи? – Меҳри ўзини тутишга ҳарчанд уринмасин, эплай олмади, дастрўмолини юзига босиб, пиқиллади.

– Мен савилни бало ҳам урмайди. Дадангдан гапир!

– Айтдим-ку, яхши деб. Чап қўллари тирсагидан чиққан, бошлари озгина лат еган, бори шу!.. – Меҳри бу сафар жилмайишни бироз уддалади.

– Шопир-чи?

– Чибин ҳам чақмаган. Бўрдоқи ҳам соппа-соғмиш!..

Салтанат азбаройи хурсандлигидан ётган ўрнидан туриб кетай деди. Чап билагига бандланган нина ва ингичка елимичакни кўриб тинчланди.

– Бўрдоқиси ўлсин... Унда мен нега аза тутиб ётибман, – дея кулди. Кейин жиддий тортиб, чуқур хўрсинди.

...Мўмин манглайи бир энлик бинт билан танғилган, гипсланган кўли бўйнига осилган, кўш ёстиққа суянган кўйи, хаёл оғушидаги одамдай ўтирарди. Хотинини кўриб, қони қочиб, оқиш тортган юзида болаларча самимий қувонч жилоланди. Салтанат жадал келиб, кўлини эри бўйнига солди, юзидан ўпди, сассиз йиғлади. Эҳтиросларига жавоб излагандек эрига тикилиб қолди. Мўминнинг табассумдан бироз қисилган, одатдагидан тезроқ пирпираётган кўзларида аллақандай лоқайдлик мавжуд эди. Салтанат юрагида бош кўтарган гумон булутини тарқатиш ниятида эрини саволга тутди:

– Дадаси, яхшимисиз?! Ҳеч жойингиз оғримаяптими?

– ... (Лоқайд табассум)

– Машина рулида сизмидингиз ё... шопирми?

Яна ўша жавоб.

Салтанатнинг хаёлида ўтган кечаги машъум манзара жонланди. Бўрдоқи, унинг қайрилма киприк-ли йирик кўзлари Мўминниқига ўхшашига яна бир бор амин бўлди. Аъзойи баданига ўргимчак ўрмалагандай жунжиқди.

Ногоҳ Мўмин тилга кирди:

– Аммо бўрдоқи зўр!.. Оққуйруқ зўр! Уни кўпайтириш керак. Уни сўйма!..

– Бўрдоқиси ўлсин, илоё!.. Ўзингиз қалайсиз, дадаси?!

– Аммо тоғликлар... Моллари ҳам зўр экан. Мольбертим... Бўёқлар!.. Ҳали бунақасини ҳеч ким чизмаган!.. Оққуйруқни сўйма, кўпайтир уни...

Салтанатнинг елкасидан кимдир охиста туртди. Салтанат бўлим бошлиғи Каромат Собировнани илгаридан танирди. У:

– Қўйинг, уни қийнаманг, эгачи, – деди эшик томон ишора қилиб.

– Энди нима бўлади?.. – сўради Салтанат даҳлизга чиққач.

– Бу ўткинчи жараён бўлса ажаб эмас! Вилоятдан мутахассис чақирганмиз. Сиз ташвиш тортманг, барча имкониятни ишга соламиз!..

– Дори-пориға зарурият бўлса, тортинманг! Эримдан аяйдиганим йўқ!..

– Раҳмат, ҳозирча етарли ҳаммаси. Ўғлингиз жуда фаросатли йигит экан...

Кечқурун Тиркашдан бошқа ҳаммалари уйга қайтишди. Меҳри ҳам ота маконда қолди. Куни бўйи толиққан асаб ва вужудларни шом шафағи сўнмаёқ уйку элитди...

Салтанат эрталаб қизининг аччиқ фарёдидан чўчиб тушди. Меҳри шум хабар келтирган телефонни деворга уриб чил-чил қилган, даҳлизда ҳар томон ағанаганича бошини тўшамага уриб, «вой, дадам»ларди...

Бу воқеалар беш йилча аввал бўлиб ўтган. Ҳозирда «Мўмин Қобил» хусусий фермаси тумандагина эмас, бутун вилоятда, минтақада машҳур. Айтгандай, асосийси – корхона ўз йўналишини ўзгартирди. Бўрдоқичилик фермаси наслчиликка айлантирилди. У ердаги барча чорва Оққуйруқнинг авлоди. Табиатан ювош, шу туфайли эт тўплашга мойил бу хил молларнинг бозори чаққон. Фермани асл касби муҳандис бўлган Тиркаш Мўмин ўғли бошқармоқда.

Маслаҳатчилар ўша-ўша – Зариф заргар, Ҳожи кал, онаси.

Салтанат тез-тез моллардан хабар олиб туради. Бироқ Оққуйруқ боғланган ўринга яқин йўламайди...

Назлим
Наз.и Наз.и Наз.и
Наз.и

Дилбар СИДДИҚОВА

Мен сени бахт томон кузатган эдим

* * *

Қалбимга солмагин энди гулгула,
Севганинг эслатма, барчаси бекор.
Мен эса бир умр орзуларимнинг
Дорига осилиб йиғлаган дилдор.

Тушларимга кирма, олиб кет ёдинг,
Ташлама ҳижроннинг оловларига.
Ахир менинг елкам ўрганиб бўлди,
Қисматнинг энг оғир синовларига.

Чорлама, кетавер, қайтмагин энди,
Майли, қайда бўлсанг сен бўлгил омон.
Мен сени бахт томон кузатган эдим,
Сен эса йўлладинг бахтсизлик томон.

ОНА

Йўллар хўп хатарли, манзилим йироқ,
Юракнинг тубида қалқийди фироқ.

Дилбар
СИДДИҚОВА

Олтинсой туманида туғилган. Зулфия номидаги Давлат мукофоти соҳибаси. Шеърлари республикамизнинг турли наشرларида эълон қилинган.

Унга қандоқ етиб боргум, ҳайронман,
Ахир ярим йўлда тизда қалтироқ.
Кел, бағринг ичида сақланай, она,
Бўлай томирингда томчи қон, она.

Ҳаёт гўзал девдинг, шодликларга бой
Сени қуёш сақлар, тунда сақлар ой.
Мен эса барига ишондим, она,
Мени алдовмидинг шунда ҳойнаҳой.
Қисмат қамчисидан бездим мен, она,
Бағрингни осойиш сездим мен, она.

Йиқилсам қўлимдан тутдинг, тур дединг,
Ўн беши қоронғу, ярми нур дединг.
Ахир ўттизи ҳам ўтди-ку, десам,
"Бахтга эришади фақат ҳур" дединг.
Мен ҳур бўлиб кўкка учмайман, она,
Қайноқ қучоғингдан кечмайман, она.

Биров ҳасад қилса, кўзтумор бўлдинг,
Ҳар не ёмонликка доим дор бўлдинг.
Гарчи мен пойинга гард бўлолмадим,
Сен менинг бошимда мудом бор бўлдинг.
Саботда сендайин бўлмадим, она,
Мен яшаиш сирини билмадим, она.

* * *

Тўхта...
ахир кириб келмоқда,
Юрагимни босгувчи сукут.
Сени тунлар ёдга солувчи,
Согинч ва унут.
Эвоҳ, мана, кўнглимга кирди,
Ичкарида бошланди сурон.
Юрагимни отиб юбордим,
Уни ойдек илиб ол, осмон!

МОДЕРНИЗМ: ИЛДИЗ, МОҲИЯТ ВА БЕЛГИЛАР

Кунботиш ўлкаларидаги назарий типологияга кўра бадиий адабиёт тараққиётининг тарихи шартли равишда а) классик адабиётгача бўлган босқич; б) классик адабиёт босқичи; в) ноклассик адабиёт босқичи; г) постклассик адабиёт босқичи сингари босқичлардан иборат экани қайд этилади. Агар эстетика тарихи ва назариясида аристотелча-гегелча-кантча ёндашув классик йўналиш дейиладиган бўлса, унга, яъни антик давргача бўлган босқичнинг классик адабиётгача дейилишида мантиқ борлиги кўринади. Модернизм эса айнан ана шу классик қарашлардан юз ўгириш, уни инкор этиш натижаси ўлароқ юзага келган илмий-эстетик қарашлар тизими бўлган эди. Дастлаб модернизм ўзини энг сўнгги бадиий-эстетик йўналиш тарзида тақдим этди, аммо вақт бу даъво тўғри эмаслигини, адабиёт ва санъат ҳодисаларига ёндашиш ҳамда изоҳлашнинг шу вақтгача бўлган барча йўналишларидан тамомила фарқ қилувчи постклассик босқичи ҳам борлигини кўрсатди.

Жуда узоқ йиллар мобайнида амалда бўлиб келган классик йўналишнинг ўрнини эгаллаган ноклассик фалсафий ва бадиий тафаккур тарзининг ифодаси бўлмиш модернизм йўналишига хос етакчи белгилар нималардан иборат эканини аниқлаш ғоят муҳим илмий-назарий ва амалий аҳамият касб этади. Модер-

низмнинг назарий қарашлар тизими ва бадиий амалиётида аристотелча-гегелча-кантча классик қарашларга зид равишда фақат борлиқ ҳодисалари ҳамда одамнинг муайян мақсадга йўналтирилган фаолиятигина эмас, балки инсондаги зеркиш, сиқилиш, тушкунлик, кўркув сингари анъанавий классик санъат эътиборидан четда бўлган руҳий тушунча ва ҳолатлар ҳам бадиий тасвир объекти мақомига кўтарилди; синкретизм кучайгани сабаб фалсафа бадиийлашди, мусиқада оҳанг уйғунлигидан юз ўгирилди, тасвирий санъатда ташқи ўхшашлик ва шаклий гармониядан воз кечилди, адабиёт, театр ва кинода ҳаётий ҳаққонийлик ўрнига абсурд, ношайин, эротик ҳамда жирканч ҳолатлар тасвирига устувор мақом берилди. Айни вақтда, модернистик санъатнинг юксак намуналари яратилиб, улар XX аср эстетик тафаккурининг ўзига хос классикаси бўлиб қолди. Негаки, ҳар бир модерн асар олдиндан пухта ўйлаб олинган қонун-қоидалар, талабу тартиблар асосида яратилди. Ҳатто, ҳар қандай азалий қолип тартибларнинг инкори ўлароқ дунёга келган асарларда ҳам муайян ички бадиий-эстетик интизом мавжуд эди.

Модернизм – фалсафа, санъат ва адабиёт соҳасидаги ноклассик қарашлар тизимини умумлаштирувчи атама. Кунботиш мамлакатларида 19 асрнинг сўнгги чорагида юзага келган ва французча “энг янги”, “замонавий” маъноларини англатувчи модернизм ўзини ўша замон ҳамда келажакдаги ягона ҳақиқий эстетик ва фалсафий йўналиш ҳисоблаб, олами фалсафий ҳамда бадиий идрок этиш, изоҳлаш ва тасвирлаш борасида мавжуд бўлган анъанавий ёндашувларни инкор қилиши билан ажралиб туради. Модернизм олам ҳодисалари ва одамга муносабат, улардаги турли-туман ҳолатларни изоҳлаш ҳамда тасвирлашда ўзига хосликка интилиб, классик ёндашув йўсинини инкор этиш йўлидан борган ғоят кўп тармоқли фалсафий-эстетик ҳодисадир.

Модернизм классик фалсафадаги санъатга реал воқеликнинг инъикоси тарзида қарашдан воз кечиб, борлиққа қатъий боғланиб қолиш санъаткорни чеклаб қўяди, у ўз ўю хаёллари билан воқелиқдан ташқарида турганида кўпроқ ижодий имкониятга эга бўлади деб қарайди. Реалистик назария санъатнинг ягона объекти борлиқ деб билгани сабабли ҳам ундан юз ўгириш керак деб ҳисоблайди. Санъат борлиқнинг нухаси эмас, балки унинг ўзи алоҳида мустақил борлиқ деб билади. Модернистик адабиёт ва санъатнинг бар-

Қозоқбой ЙЎЛДОШ

Атоқли адабиётшунос олим, мунаққид. Педагогика фанлари доктори, профессор. "Ёниқ сўз", "Йўл одами", "Зоминнинг тил қомуси" каби кўплаб асарлар муаллифи.

ча йўналишларда яратилган асарларда унга қадар қўлланиб келинган анъанавий бадиий восита ва услуллар ё бутунлай инкор қилинади, ёхуд улардан таниб бўлмайдиган даражада ўзгартирилган ҳолда фойдаланилади.

Маълумки, санъат ва адабиётдаги классик қарашлар тизими шароитида бадиий яратилган ақлга мувофиқлиги (рационаллик), ижодий тажриба давомида шаклланган бадиий қолипларга риоя қилиши (нормативлик), тасвир восита ва унсурлари орасида уйғунликнинг мавжудлиги (гармония), бадиий ифоданинг аниқ, осон ва бир хил тушуниладиган бўлиши, композициянинг формал инсоний мантиққа мувофиқ қурилиши, ҳар қандай бадиий асарнинг реал ҳаётга мувофиқ келадиган йўсиндаги муайян тахминий схематик моделга эгаллиги, идеални тасвирлаш кераклиги, тилнинг оддий сўзлашув нутқидан фарқ қиладиган тарзда силлиқланган бўлиши лозимлиги сингари талаблар қўйилар эди. Бадиий ижодни муайян талабларга бўйсундирадиган бундай классик ёндашувларга исён ўлароқ юзага келган модернизм турли-туман кўринишларга эга серқатлам фалсафий-эстетик қарашлар тизимидан иборат бўлиб, бу йўналишдаги изланишлар жамият ҳаётида кескин тўнтаришлар ҳамда қалтис катаклизмлар юз берган шароитда, айниқса, кучаяди. Негаки, инсон ижтимоий турмушидаги кескин чайқалишлар унинг туйғуларини мувозанатдан чиқариб, таъсирланиш ва бу таъсирни ифодалаш йўсинларига таҳрир киритади, қарашлар тизимини ўзгартириб юборади. Бу ўзгаришлар эса одамнинг бадиий дидини янгилайди.

Модернизмнинг акмеизм, символизм, дадаизм, футуризм, имажинизм, сюрреализм, экспрессионизм, фовизм, шоизм, супрематизм, абсурд каби оқимлари турли ижтимоий-маънавий қалқишлар даврида юзага келиб, бадиий адабиётда ёрқин намоён бўлган йўналишлардир. Таъкидлаш керакки, агар олдинлари

бу хилдаги ижтимоий-ахлоқий силкинишлар башариёт учун ҳар замонда юз берадиган тасодифий ҳолат ҳисобланган бўлса, эндиликда тобора доимийлик касб этиб бормоқда.

Модернистик ҳиссий-интеллектуал ёндашувга кўра ҳаёт ҳамиша тартибсиз ва бебошоқ; инсон тирикчилигининг тийиқсиз ва тайинсизлиги одамнинг ҳаётдан ўз ўрнини тополмай ёлғизланиб қолишига олиб келади; инсоннинг ҳаёти ечими ҳеч қачон топилмайдиган зиддиятлардан иборатдир. Бундай кайфият модернчи ижодкорларда санъат ҳаётга ижобий таъсир кўрсатиб, унга тартиб ва маъно бахш эта олмайди деган умидсиз тўхтаб шаклланишига сабаб бўлади. “Санъат санъат учун” чақирғи модернистик йўналишдаги барча адабий оқимларнинг асосий шиори эканининг боиси шунда. Ҳамонки, санъат асари ижтимоий борлиқни ўзгартириш ва унга муайян тартиб беришга қодир эмас экан, ҳаёт ва унинг муаммоларини акс эттиришдан маъно йўқ деб қаралди. Шунинг учун модернизмда кўпроқ бадиий яратилган ифодавий жиҳатларига эътибор қаратилиб, объектив олам ҳодисалари ва унда қатнашадиган тимсолларни тасвирлашдан кўра объектив дунё тўғрисидаги субъектив таассуротларни, онготи импульсларнинг ўйинларини акс эттириш муҳимроқ саналади. Бу хил ёндашув санъат ва адабиётга ҳеч ким ва ҳеч нарса олдида бурчли бўлмаган идтимоий-эстетик феномен тарзида қараш имконини беради.

Модернизм ўзининг илмий-назарий асоси сифатида Ф. Ницшенинг менчилик (индивидуалистик) фалсафасига таянган бўлса, бадиий ижод моҳиятини тушуниш ва изоҳлашда З. Фрейднинг психоаналитик қарашларига суянади.

Ф. Ницшенинг менчилик фалсафасига кўра жамият ҳамиша шахсга қарши туради, индивид ва унинг манфаатлари жамият томонидан доим камситилади, ахлоқ ва қонун кўпчилик томонидан алоҳида шахснинг эркини занжирбанд қилиш учун ўйлаб топилган ижти-

МОДЕРНИЗМНИ БИЛИШ ҒАРБПАРАСТЛИК ДЕГАНИ ЭМАС

Агар одамлар қўлидаги биттагина бармоғини, масалан, жимжилоғини яшириб юришганида эди, уни кўришга бўлган қизиқиш ортгандан ортарди, деган гапни кўпчилигимиз эшитганмиз. Худди шундай, модернизм, постмодернизм каби санъат ва адабиёт йўналишларини ўрганишдан ўзимизни қанча ихота қилсак, уни билишга бўлган ичимиздаги эҳтиёж шунча кучайиб бориши турган гап. Бу ўринда таъкидлаб айтадиган фикримиз шуки, модернизмни билишга уринишимиз унга маҳлиёлигимиздан ёки ғарбпарастлигимиздан келиб чиқмайди. Асло! Кўп ва хўп билиш олим учун, шу соҳанинг катта-кичик мутахассиси учун, фикрловчи ижодкор учун қайсидир маънода фарздек гап. Зеро, санъату адабиётдаги ҳар бир ҳодисанинг туб илдизларини соғлом назар билан ўқиб-ўрганишимиз илмий қарашларимиз бутунлигини таъмин этибгина қолмай, маънавий иммунитетимизни ҳам чиниқтиради. Шу маънода, “Ёшлик” журнали таҳририяти ташаббус кўрсатиб, адабий-маънавий ҳаётимизда муайян ўрин тутган модернизм мундарижасига эътибор қаратгани таҳсинга сазовор.

“Модернизм нима?” деган саволга профессор Қозоқбой Йўлдошев ўз мақоласида манбаларга таянган ҳолда атрофлича ва асосли жавоб берган. Мақолага ва, умуман, модернизмга бағишланган бошқа ўнлаб тадқиқотлар моҳиятига ҳолис назар солсак, ҳақиқатан ҳам бу оқим, устоз Озод Шарафиддинов таъкидлаб айтганидек, “жўн ҳодиса” эмаслигини англаймиз. Мақоладаги фикрларни қувватлаб шуни айтмоқчиманки, модернизм 19 аср сўнги чорагида дастлаб кайфияту дунёқарашда, сўнг тасвирий санъатда, кейинчалик адабиётда Европада пайдо бўлган санъат йўналиши ҳисобланади. Модернизмнинг яна бир номи “декаденс” бўлиб, бўҳрон, инқироз маъноларини англатади. Бу нарса буржуа тузумининг ич-ичидан бўҳронга юз тутиши билан боғлиқ. Модернизмнинг аниқ пайдо бўлиш вақтини ҳар хил кўрсатишади. Айниқса, унинг ижодкор бадиий тафаккурига таъсири жаҳон урушларидан кейин кескин кучайиб борган. Яратилишига муносиб келажак қуриш орзуси билан яшаётган инсоният жаҳон урушлари вақтида миллион-миллион беғуноҳ турдошининг ёстиғи қуриганини ўз кўзлари билан

мой-этик бўғовлардир. Демак, жамият мавжудлигининг ўзи билан алоҳида шахснинг эркига дахл қилади, унинг ўйлари, туйғулари ва амалларини чеклашга уринади. Ҳолбуки, одам ҳеч қандай сабабга кўра ўз истаklarини жиловламаслиги керак. Инсонни суйиш, яъни гуманизм шуни тақозо этади. Инсонпарварлик даражаси шахсга берилган эрк миқёси билан ўлчанади.

Одам руҳиятидаги турли-туман оғишлар жараёнини синчиклаб ўрганган Фрейд инсонда содир бўладиган жуда кўпчилик интеллектуал-руҳий муносабат (реакция)лар унинг онгига боғлиқ эмас, одамнинг “мен”и табиий равишда ҳамиша кўнгилсизликлардан нарироқ бўлиб, имкон борича кўпроқ лаззат олиб қолишга мойил деган хулосага келади. У инсон хатти-ҳаракатларининг кўпчилиги онгости майллари туфайли юзага келади ва уларнинг моҳиятида асосан кўрқув, очлик ҳамда ҳирсий хоҳишларни қондириш истаги ётади деб ҳисоблайди. Шу тариқа Фрейд ижтимоий ҳаёт ҳодисалари юзага келишини ҳам онгости майллари билан тушунтириб, инсон хулқи ва руҳияти шаклланишида ижтимоий омилларнинг ўрни катталигини инкор этади.

Минглаб йиллар мобайнида маърифат ва илму фан тараққиётига кўз тикиб, илмий-техник ривожланиш инсоният ҳаётини фаровонлаштириб, одамлараро муносабатларнинг эзгулашувига хизмат қилишидан умидланиб юрган ижодкорлар XIX аср охири ва XX юз йиллик бошларида фаннинг шиддат билан ўсиши улар кутганидан бутунлай тескари натижалар берганини кўриб, тамомила ҳафсалалари пир бўлди. Биринчи ҳаёт уруши келтирган вайронгарчиликлар фалсафа ва санъатда модернистик кайфиятлар авжланиб, мустақил йўналиш даражасига кўтарилишига сабаб бўлди. Очун миқёсидаги уруш туфайли одатий ҳаёт нормаларининг бузилиши янгича қараш ва муноса-

батлар тизимининг юзага келиши тафаккур ва ижод одамларининг кўпчилигида фалсафа ва санъатни ҳам янгилаш майлини юзага келтирди. Зеро, фалсафа ва санъат борасида шаклланган ақидалар башариятнинг айна замондаги фикрий ва руҳий ҳолатларига мос келмай қолганди.

Модернистик санъат жаҳон уруши сабабли ижодкорларнинг одатий ўзанидан чиқариб юборилган кайфияти ҳамда умумий ижтимоий негизларнинг тушунарсизлиги аралашувидан юзага келди. Чунки кечагина ижодкорлар учун ғоят тушунарли ва тўлиқ изоҳлаш мумкин бўлган дунё бу даврга келиб бутунлай чигал ва тушунарсиз бўлиб қолган эди. Қандайдир номаълум куч ижодкорни қонга ботган одамлар тўдаси ва маънили йўсинда изоҳлаб бўлмайдиган тизгинсиз ҳодисалар ўпқонига улоқтириб юборгандай эди.

Модернчилар ўзгарган даврда яшаётган кишиларнинг янгилашган эстетик таъбиға мувофиқ келадиган тамомила янги санъат, адабиёт яратиш ниятида рационализм, нормативлик ва гармонияга таянган ва борлиққа боғланиб қолган мумтоз бадиий-эстетик анъаналардан воз кечдилар. Анъанавий санъат ва адабиётда қарор топган қарашлардан кескин фарқ қилароқ, бадиий тасвирда ҳаётга мувофиқлик эмас, балки ҳар бир санъаткорнинг олами бошқаларга ўхшамаган тарзда индивидуал кўра билиши бош эстетик қадрият саналадиган бўлди. Чунки модернчи ижодкорларнинг кўпчилиги шахсдан ташқарида ва ҳаммага тегишли ҳақиқат бўлиши мумкин эмас деб ҳисоблардилар. Бошқача айтганда, улар ҳақиқатнинг объективлигини инкор этишарди. Модернчилар ҳар бир шахснинг ҳақиқати алоҳида бўлади деб ҳисоблардилар. Шунинг учун ҳам онг билан онгсизлик ҳамда уларнинг ўзаро муносабатлари тасвири модернчилар учун энг сеvimли ва доимий мавзуга айланди. Модернчилар адабиёт

кўради. Натижада у бу дунёни тадбирлар билан тузатиб бўлмайди деб, бутун эътиборни ботинга қаратади. Инсон реал ҳаётда эмас, балки хаёлидагина бахтли бўла олади, деган қараш модернизмнинг пайдо бўлиши ва ривожланишига катта туртки бўлди, дейилади айрим фундаментал манбаларда. Реализм борлиқни акс эттирсан, модернизм янги реаллик яратаман, дейди. Чунки мавжуд реалликни тузатиб бўлмайди, деб ҳисоблайди. Модернизм олами хаос деб билди ва ундан қочди. Ташқи дунёда гўзаллик йўқ, уни ботиндан қидириш керак, деб билди. Шу билан бирга, антропоцентрик гуманизмни, яъни инсонга муҳаббатни ёқлаб чиқди. Демак, модернизм деганимиз тўқлиққа шўхликдан атайин ўйлаб топилган метод бўлмай, башариятнинг узун тараққиёт йўлида тарихий-сиёсий эврилишлар натижасида инсон кўнглида пайдо бўлган руҳий-маънавий инқироз билан боғлиқ ҳол – кайфиятдир. Бас, ҳол ўзгарувчандир. Бинобарин, модернизмни сиғинарчасига кўчларга кўтаришининг, унга мубтало бўлишининг ҳам ҳеч бир маъноси йўқ. Зеро, бугунги кун инсонни кўнглида эртага тамомила ўзгача ҳоллар пайдо бўлиши – нақд гап. Гарчанд мақола муаллифи “бироз шошқалоқлик билан” айтилган фикр деса-да, модернизмдан сўнг постмодернизмнинг дунёга келиб кетгани ҳақида ривожланган мамлакатларнинг айрим олимлари жиддий бир тарзда мулоҳаза юритишмоқда. Ҳатто санъату адабиёт аллақачон неореализм даврига қадам босди, деган фикрлар ўртага ташланмоқда. Энди бу вақт масаласидир. Ким олдинроғу ким кейинроқ дегандек. Чунки тарихий-ижтимоий формациялар ҳамма жойда ҳар хил кечади. Вақти ҳам, сифат даражаси ҳам фарқланади. Лекин, ўйлайманки, жаҳонда ҳеч қайси олим модернизмни “бани башарнинг доимий кайфиятидир”, деган иддао билан чиқмаса керак. Кўринадики, “изм”лар жамиятларнинг ўзгариб-аллашиб турувчи кайфиятларини санъату адабиётга кўчирар экан. Бир неча йил бурун камина “Инсон ва постмодерн дунё” деган мансура қоралагандим. Мавзуга жудаям алоқадор бўлгани боис шу ўринда кичик бир парча келтиришни лозим топдим: “Дунёнинг ҳар турланиши менинг битта кайфиятим бўлгани янглиғ сен ҳам менинг биргина ҳолатимсан! Бугун борсану эртага йўқ. Аммо гап шундаки, мен сени яшаб ўтмагунимча эртанинг ҳузурига боролмайман. Сен мени эртанги кунга йўлловчи зинанинг битта поясисан. Қадринг шу ерда. Бас, мен сени қадрлайман, аммо сиғинмайман! Зинага оёғимни кўяркан, бутун борлиғимни-оғирлиғимни унга ташлаганим билан кўзларим олдинда, наевбатдаги зинада бўлади. Ки, йиқилсам ҳам жисмим фақатгина сенинг елкаларингга тушмайди, бутун зина бўйлаб узанади у, кўрқма ва унутма! Мен қадрингни билганим каби сен ҳам ўз ўрнингни бил! Сен менга –

тараққийетининг олдинги даврларида ижодкорлар назаридан бутунлай четда қолган, бошқалардан ажралиб турмайдиган ғоят оддий, элқатори (среднестатистик) одамларнинг ҳаёти ва ички дунёсини кўрсатишга айрича эътибор қаратдилар: модерн асарларда бундай шахсларнинг руҳиятидаги ғоят ички туйғулар, ўта нозик сезимлар майда икир-чикирларига қадар батафсил қаламга олина бошлади. Персонажлар ҳаёти ва руҳиятининг олдинлари тасвирлаш айб саналадиган хунук ва уятли жиҳатларига қадар авра-астари ағдариб кўрсатиладиган бўлди.

Модернчи ёзувчилар бадиий тасвирга янгича кўриниш бериш, бир-бирига ўхшамайдиган одамлар руҳиятининг қайтарилмас манзарасини чизиш учун шакл, восита, усул, услуб устида адоқсиз ижодий тажрибалар ўтказишдан эринмадилар. Аммо улар бош қахрамонни жамият қаршисида гангиб қолган ёхуд унга қарши ботиний ёхуд зоҳирий норозилиги бор шахс сифатида тасвирлаш борасида бир-бирига яқин позицияларга эдилар. Шафқатсиз борлиқ қаршисида ёлғиз ва химоясиз қолган бу кимсанинг туйғулар олами уни ўраб турган воқелик қарқини (суръати) босимида дош беролмаслиги оқибатида жамиятдан бегоналашиб абгор бўлишини тасвирлаш ғоят кенг ёйилди.

Ўзигача бўлган барча адабий йўналишлардан фарқли равишда айнан модернизм ўз эътиборини оддий одамнинг ички оламини тасвирлашга қаратди. Модернчи ижодкорлар инсонни ўраб турган воқелик ва ижтимоий муҳитни ё тасвирламасдилар, ёхуд уни ўзларининг бадиий ниятларига мос келадиган тарзда истаганча ўзгартириб кўрсатиш йўлидан боришарди. Бунда ҳаётини аниқликка амал қилмаслик, анахронизм оддий ҳол саналарди.

Кўпчилик адабиёттанувчилар модерн адабиётни кишида қайғу, чорасизлик ва зулмат туйғуларини

уйғотадиган бадиий ҳодиса ҳисоблайдилар. Аслида бундай тасаввур уйғотадиган битиклар кўпинча тириклик моҳиятини тўла англаб етмоқчи бўлган ва бунга эришолмагани учун дунёи дун тартиботларидан норози ҳолатда юрадиган муаллифларнинг кайфиятлари натижаси ўлароқ юзага келган бўлади.

Модерн адабиётнинг ўзига хослиги, биринчи навбатда, олдин шаклланган адабий аъаналарда талаб қилинган каби бадиий тасвирда муаллиф ва ўқирман қарашларида уйғунлик бўлишига уринишдан воз кечишда намоён бўлади. Агар классик адабиёт босқичидаги бадиий тасвирнинг ҳаётга ўхшашлиги, воқелик ва одамлараро муносабатларни сабаб-оқибат боғланишлари оғушида кўрсатиш модернчи носирлар тарафидан рад этилган бўлса, модерн шеърятда қатъий поэтик тизим ва мавжуд ифодавий арсеналлар эркин шеърини шакл ҳамда ифода хилма-хиллиги томонидан инкор қилинди. Модернчи ёзувчилар олдинги бадиий кадриятларни улоқтириб ташлаб, ўқувчиларни ҳам чуқур ўйланишга, ҳам қайсидир даражада муаллифга шерик бўлишга мажбур этадиган мураккаб ва янги адабий шакл ҳамда усуллар қўллашга уриндилар. Модернчи адиблар бадиий асарлардаги воқеалар ривожини тасвирининг хронологик тартибдаги ифода йўсинини ҳам бузиб юбордилар. Кўпчилик модернистик асарларда тартиб билан кечадиган воқеалар эмас, балки одамнинг боши-кепи йўқ ўй-хаёллари ва чигал кечинмалари оқими акс эттирилди. Туйғулар ва ўй-хаёллар кечими тасвири ҳам олдинги каби ички интизом билан эмас, балки бетартиб йўсинда ёпирилиб келадиган онг оқими тарзида бериладиган бўлди.

Классик адабиёт намуналарида олам ва унда содир бўлган ҳодисотларнинг муайян даражада тугалланган универсал образи яратилгани сабабли уларни борлиқнинг ўзига хос бадиий макети ўрнида қабул

инсонга хизмат қилибгина кадриятга айланасан!.. Тушуняпсанми, эй, ўзгарган, минг тусда турланган ва яна жилваланиб, ўзига бино қўйган постмодерн, аммо моҳияти ўша-ўша, мен билган дунё!..

Модернизм ана шу тарзда пайдо бўлган экан, ҳўш, у ҳозир ҳам илк давридагидек мазмун-моҳиятдами? Йўқ, албатта. Модернизмни пайдо қилган дунёқарашу бадиий-эстетик тафаккур дастлабки турткини воқеликдан олишга олдию кейин вақт ўтган сари санъаткорнинг индивидуал оламида худди қор устида думалаган қор тўпи сингари каттариб, семириб, ўзгариб бораверди. Кўп ҳолларда эса ҳозир уни (ҳатто мутахассислар орасида ҳам) таниган танийди, танимаган йўқ. Чунки “изм”лар дунё кайфиятига кўра “келиб кетаверадилар-у”, уларнинг олам ва одамни акс эттириши йўллари, ифода ва тасвир воситалари, бадиий приёмлари ўзидан кейинги “изм”ларга ўтиб, уларга таъсир этиб, бағрига сингиб бораверади. Ҳар доим шундай бўлиб келган. Йўқса, буғунги адабиёту санъатнинг мазмун-мундарижасию шаклу шамойили ҳу-ув ўша тош асридаги ибтидоий кўринишидан кўп-да фарқ қилмаган бўларди. Лекин, барибир, ҳамма “изм”ларнинг замирида, баъзан жуда-жуда ичкарида реализм улкан пойдевор янглиғ яшриниб ётади, деб ўйлайман мен. Шу маънода, 12-15 йил муқаддам айтган гапимни яна такрорлашга эҳтиёж сезяпман: реализм замин бўлса, қолган барча “изм”лар шу замин бағрида униб-ўсиб мева туккувчи турли-туман дарахтлардир. Бу фикрнинг изоҳ-исботи, назаримда, бутун бошли тадқиқот – китобни тақозо қилгани боис сўзимни мухтасар қиламан.

Хуллас, модернизм гарчи “дунё маданияти марказида европа маданияти (европоцентризм) туради”, деса-да, у билан боғлиқ бутун бошли қарашлар тизими, бу тизим вужудга келтирган санъату адабиёт ўрганилиши зарур, ўрганилмоқда ҳам. Проф. Қ. Йўлдошев жуда катта меҳнат қилиб, модернизм ҳақидаги турли адабиётлар мағзини лўнда ва қисқа ўлароқ ўқувчи эътиборига ҳавола қилишдан ташқари ўзбек адабиётидаги модерн интилишлар борасида ҳам ўзининг қизиқарли (қаердадир баҳсталаб) мулоҳазаларини илгари суради. Мақолада олим модернизм мундарижасини холис кузатади, унинг асосий критерияларини бирма бир санаб, тушунтириб ўтади. Ўйлайманки, бир тадқиқот-мақола учун шунинг ўзи етаридан ортиқ катта иш. Мақола, айниқса, ёшларимиз учун асқотади. Ҳодисанинг моҳияти билан танишиб чиққач, ёшлар модернизмга кўр-кўрона эргашмай, аксинча, уни адабиёту санъатдаги ўнлаб йўналишлардан бири сифатида яқиндан таниб, кучли ва кучсиз қирраларидан воқиф бўладилар.

Улуғбек ҲАМДАМ

қилиш мумкин эди. Чиндан ҳам ҳар қандай одам учун хаос (тартибсизлик) бўлиб кўринадиган борлиқ классик бадиий асарларда муайян бошланиш ва тугалланишга эга космос (тартиб) ҳолатида тасвирланарди. Модернизм эса очун ва унда умр кечириётган одам ҳаёти англаб етилиши ҳеч қачон мумкин бўлмайдиган тартибсизликдан иборатдир ва ижодкорнинг вазифаси реал хаосдан сунъий равишда эстетик космос яратиш эмас, балки хаос ҳолатининг ўзини мавжудлигининг универсал ва доимий шакли сифатида бадиий тасвирлаб бера олишдан иборат деб ҳисоблади.

Менчи (индивидуалист) якка шахс онги ҳамда руҳиятининг чексиз олам ва тартибсиз (хаотик) ҳаётдаги ўрни, қиммати нимадан иборат эканини тушуниш ҳамда тасвирлашга модерн адабиёт ва санъатнинг бош масаласи деб қаралди. Модернчи санъаткорлар олам ва одамнинг мавжудлик табиати ушбу масаланинг мантиқий рационал ечими бўлиши мумкин эмаслигини тақозо этгани сабаб уни ҳал қилишнинг иррационал йўли самаралироқ бўлади деб қарайдилар. Бошқача айтганда, модернчилар олам ва одамга доир ҳолатларни тушуниш ҳамда тасвирлашда рационал тафаккурнинг ижтимоий қолипга солинган совуқ, ҳиссиз ва зерикарли фикрлаш йўсинига индивидуал шахснинг онгости ва хаёлий бўлгани боис ғайриихтиёрий, иррационал ўйлаш тарзини қарши қўядилар.

Айни шу сабаб модернчи ижодкорлар ўз бадиий яратиларида турли мўъжиза, ривоят, сирли мифологик ҳодисалар тасвирдан мўл-кўл фойдаланишади. Таъкидлаш керакки, шу каби модернча ёндашувларнинг исломий Кунчиқиш адабий тажрибаларига яқинлашуви кўзга ташланади. Негаки, исломий-туркий адабиётда азал-азалдан инсоний ақл билан изоҳлаш ва англаш мумкин бўлавермайдиган илоҳий ҳолатлар тасвири ўта муҳим ўрин тутиб келган. Фақат биргина ва асосий фарқ шундаки, туркий-исломий мумтоз адабиёт намуналарида ақл билан изоҳлаш мушкул бўлган ғайбга доир тасвирлар мушкулотларнинг ечилиши ва қаҳрамонлар ишининг ўнгланишига хизмат қилса, модерн асарларда персонажлар қисматини янада оғирлаштириш, улар уриниб-суриниб топаётган йўлни йўқ қилишга қаратилган бўлади. Масалан, “Малика айёр” достонида Шозаргар маҳбубасини олмага айлантириб ёнида, маҳбубаси эса ўйнашини игнага айлантириб, ёқасида олиб юрса, Назар Эшонқулнинг “Баҳовуддиннинг ити” ҳикоясида маънавиятсиз одамлар билан яшашдан қийналган овоз режиссёри итга айланиб, улар орасида умр кечириш бошлайди. “Алпомиш” достонида тошга чандиб боғлаб ташланган Қоражон Алпомишнинг пири Ражабхўжанинг руҳунати ёрдамида тутқунликдан халос бўлса, “Жараён” романидаги Йозеф К. ғайриихтиёрий тарзда ишга кетаётиб, суддан, судга кетаётиб, ибодатхонадан чиқиб қолаверади. Яъниким, фольклор ёхуд мумтоз адабиёт намуналарида мистик тасвирлар қаҳрамоннинг ҳолатини енгиллатишга хизмат қилса, модерн асарларда уларнинг қисматини оғирлаштиради. Айни шу мистик ҳолатлар тасвири акс этган ўринларда ҳаммиша Яратганга ишониб, унга таваккал қилган ва бутун ихтиёрини берган мўмин билан Кунботишнинг ҳар бир қадамини ўз тафаккурига таяниб босадиган ва шунга яраша натижага эришишни кутадиган одами руҳияти ва қисмати ўртасидаги кескин айирма намоён бўлади.

Ботиш адабиётида, айниқса, маърифатчилик давридан эътиборан, олам ва одамга доир барча ҳолату ҳодисаларни инсон ақли билан изоҳлаш мумкин ва лозим, одамнинг тафаккури ҳар қандай мушкулотни ечишга қодир деган қараш қарор топган эди. Д. Дефонинг “Робинзон Крузо”, Ж. Свифтнинг “Гулливёрнинг саёҳатлари”, Ж. Руссонинг “Эмил ёки тарбия”, “Янги Элоиза” сингари кўп асарларда фикр одами ўз йўлида дуч келадиган барча мушкулотларни бартараф қила олиши акс эттирилди. Адабиёт ривожининг романтизм, танқидий реализм ва реализм сингари босқичларида ҳам инсоният тақдирида тафаккур беқиёс катта ўрин тутиши тасвирга алоҳида эътибор берилди. Жуда кўпчилик ижодкорлар ҳар қандай жамиятни разолату ёвузликлардан айнан ақл қутқаришига ишонар эдилар ва бу инончларини бадиий яратиларида акс эттирдилар. Шунингдек, адабиёт аҳлида ҳаётнинг бадиий тасвирга тортилган қисми шартли бўлса-да, бутунлик хусусиятига эга ҳолда акс эттирилиши керак деган қараш ҳоким эди. Модернистик адабиёт бадиий тасвирнинг маконий ва замоний доирасини чеклайдиган ана шу қарашларни инкор этиш орқали бадиий адабиётнинг имкониятини янада кенгайтirmoқчи бўлди. Яъни, модерн адабиёт инсоният тафаккурининг юксалиши унга бахту саодат эмас, балки азобу уқубат олиб келиши ҳам мумкинлигини конкрет инсоний тақдирлар мисолида кўрсатиб берди. Шунингдек, модернизм борлиқ ва ҳаётга ҳеч қандай тугалликка эга бўлмаган, сон-саноксиз умр ва тақдирларни ўз гумига тортиб кетаверадиган узлуксиз оқим тарзида ёндашиш тажрибасини бошлаб берди.

Модернчилар классик санъат асарларидаги барча таркибий тузилмаларни ислоҳ қилдилар. Бу ҳол ҳар қандай бадиий асарда муҳим ўрин тутадиган образларга характеристика беришнинг ўрни ва усулларида масалада, айниқса, яққол намоён бўлади. Модернистик адабиётга персонажлар руҳиятининг универсал тасвирини бериб ўтирмаслик ёки антипсихологизм хосдир. Яъни, классик адабиётда одамга унинг руҳиятидаги муайян белгиларга таяниб, кейинги хатти-ҳаракатларини башорат қилиш мумкин бўлган яратил сифатида ёндашиш хос эди. Модерн адабиётда эса, одамни ҳар бир конкрет ҳолатда ўзгача руҳий жараёнлар оғушида бўладиган яратил сифатида тасвирлаш қарор топди. Негаки, модернизмда одам программалаштириб қўйилган механизм эмас, балки онгости ёхуд онгдан ташқаридаги импульслар таъсирида ҳам иш кўриши мумкин бўлган яратил экани кўзда тутилди. Модернчилар одамнинг ҳолатига доир барча ўринларда сабаб-оқибат муносабатларига риоя этувчи детерминистик ёндашувга қарама-қарши ўлароқ, адабий тимсолларга ижтимоий тавсиф бериш ёки уларнинг руҳий ҳолатлари сабабларини уларнинг ўзидан ташқаридаги омиллар билан изоҳлаш адабиётнинг рационал фанлар билан келишуви оқибатидир ва айни шу боис ғайриинсонийдир деб ҳисоблайдилар.

Модернчилар томонидан севиб тасвирланадиган тимсоллар: Кафканинг “Эврилиш”идаги хизматчи Грегор Замза, Жойснинг “Улисс”идаги Маклер Блум, Камюнинг “Бегона”сидаги Клерк Мерсо сингари фавкулудда ёрқин хислатларга эга бўлмаган “кичик одам”лардир. Улар – интеллект ё эътиқод кучи, ёки характер хусусияти билан ташқаридан бўладиган зуғумларга етарлича қаршилиқ кўрсата олмайдиган кимсалар. Бу образлар

адабиёттанувчилар айтадиган “қахрамонлар” эмас, балки айнан қахрамон бўлмаган ва бўлолмайдиган кўпқатори оддий одамлардан чиққан адабий персонажлардир, холос. Оила, давлат, жамият, ишхона улар учун ҳеч қачон англаб бўлмайдиган бегона, ҳатто, душманлик қиладиган ижтимоий институтлардир.

Адабий персонажга модернистик ёндашув баён йўсинининг макон ва замон жиҳатдан изчиллиги ва воқеаларнинг хроникал кетма-кетликда тасвирланиши шартлиги талабига ҳам барҳам берди. Модерн ижодкорлар баённинг ички ва ташқи ритмини бири-биридан ажратиб, бадиий ҳамда бирламчи реал замон ўртасидаги фарқни ўзаро яқинлаштириб бўлмайдиган даражада чуқурлаштириб юбордилар. Бирламчи реал вақт бу тарихий замондир. Тарих англамсиз ва одамларга ўз мавжудлик сирини очмагани учун модернчиларнинг қахрамонлари тарихий замонда яшамайдилар ёки яшай олмайдилар. Улар кўпроқ ўтмиш ва ҳозир ёнма-ён бўлган ҳамда келажақдан ажратиш мумкин бўлмаган ўзига хос шартли хаёлий замонда ҳаёт кечирадилар. Модернистик асарларда нимаики тасвирланган бўлса, у ҳаммиша содир бўлган ва ҳеч қачон содир бўлмаган; ҳамма ерда юз берган ва ҳеч қаерда юз бермаган ҳодисалардир дейиш мумкин.

Модернизм бадиий адабиёт ихтиёридаги тасвирий воситалар тизимини ҳам тубдан янгилашга уринди. Адабиётнинг ифодавий уфқини кенгайтирган, одамни идрок этиш ва тасвирлаш маромини тамомла янгиланган “онг оқими” унинг асосий кашфиётидир. Модернизм бадиий асарнинг маконий ва замоний чегараларини хаёл етмас даражада кенгайтирди. Агар олдинлари бадиий асарларда бир-икки, ошиб борса, уч-тўрт сюжет чизиги тасвирланган бўлса, модерн яратикларда кўплаб сюжет чизиқларининг ўзаро бирлашуви, кесишуви, қоришиб-чатишуви, айрилуви тасвирланаверадиган бўлди.

Модернистик асарларда қахрамоннинг ички монулоги, унинг ўйлари, изтироблари тасвирининг мавқеи мисли кўрилмаган даражада ўсганлиги бадиий яратикларда муаллиф нуқтаи назари ва унинг нутқи аҳамиятининг пасайишига олиб келди. Модернистик адабиёт учун ҳаёт ҳақиқати ва аъналарга мувофиқ амалга оширилган тасвирга нисбатан олам ҳамда одамни ўз хошишига мувофиқ тарзда тасвирлай оладиган санъаткорнинг эркин назари устувор ҳисобланади. Муаллифнинг нимани назарда тутгани эмас, битганида нималар тасвирлангани муҳим саналади.

Санъатнинг ижтимоий, сиёсий, диний, мафкуравий каби турли нобадиий бўғовлардан устун турадиган эркин ва озод ҳодиса эканига устуворлик берадиган эстетик стратегия модернистик йўналишнинг асосий белгиси саналади. Модернизмда классик санъатдаги миметик (тақлид) принципдан бутунлай воз кечилиб, бадиий мазмундан кўра шаклга бирламчи аҳамият қаратилди, шаклнинг ўзига мазмундан асло кам бўлмаган моҳият тарзида ёндашиладиган бўлди. Натижада, бадиий яратикнинг кўриладиган (визуал) ҳамда эшитиладиган (аудиал) жиҳатлари мутлақлаштирилиб, у бошқа эстетик ҳодисалар томонидан қўллаб-қувватланишга эҳтиёж сезмайдиган, ўзи ўз борлигини оқлайдиган тамомила ўзига хос бадиий-эстетик борлик тарзида тақдим этиладиган бўлди.

Модернизмда юзага келтирилган бадиий яратикларнинг адабий тур ва жанрлар борасидаги ода-

тий қолипларига мувофиқ келишига кўпда эътибор қилинмайди. Бунда санъат билан борлиқ ўртасидаги чегара бузилиб, ўқирманни эстетик истеъмолчидан ижодий кечимнинг иштирокчисига айлантиришга уринади. Модернизмда адабиёт ва санъат зиммасига ортиқча ноэстетик юк ортиш кўзда тутилмайди. Бу қарашга кўра ёзувчи ва бадиий асар ҳеч кимнинг олдида бурчли ҳам, ҳеч кимга хизмат қилишга мажбур ҳам эмас. Бу хил ёндашув модерн ва постмодерн йўналишларидаги асарлари билан ном қозонган ҳамда модернизмнинг назарий асосини яратган италиялик адиб Умберто Эко 1980 йилда билдирган фикрда яққол кўзга ташланади: “...фақат замонни ҳисобга олиб ва дунёни ўзгартириш мўлжали билангина ёзиш мумкин деган қараш мавжуд эди. Ўн йилдирки, ёзувчи шахсининг эрки борлиги ҳамда азбаройи яратиш кечимига муҳаббат туфайли ҳам асар ёзса бўлишига кўпчилик кўникиб қолди”. Шу вақтга қадар бадиий адабиёт жамиятни ўзгартириш, даврни яхшилаш, одамларнинг ҳаётини тўғри йўлга солиш сингари буюк ниятларга хизмат қилиши лозим бўлган ҳодиса тарзида қараб келинарди. Айниқса, бизда адабиёт “адаб”дан олинган ва у, албатта, ўқирманга одоб ўргатиши керак деган ёндашув ҳукмрон эди (бу қараш ҳозирда ҳам ўз мавқеини йўқотгани йўқ). Модернистлар ёзувчи ҳам кўп қатори хом сут эмган банд ва у ўз битикларини юқоридагидай оламшумул мақсадларни кўзда тутиб ўтирмай, шунчаки ўзининг ёзишга бўлган ички эҳтиёжини қондириш учун ҳам яратиши мумкин деган қарашга таянадилар.

Модернизмда бадиий ижод турли даражадаги ижтимоий муаммоларни кўтариш ва ҳал этиш учун эмас, балки, аввало, санъаткорнинг ёзиш кечимининг ўзидан баҳра олиб, ички безовталиқдан халос бўлиши, иккинчидан, дунёга келган асарнинг рецепиент (ўқирман, истемолчи)га завқ берадиган гедонистик функцияни бажара олиши ижодкорнинг асосий вазифаси ҳисобланади. “Санъат санъат учун” деган қараш ҳам айнан шу ёндашувдан сувланади. Модернизмда санъат асари яратилишининг ўзи муҳимдир, ундан муайян маъно келтириб чиқариш ёки чиқармаслик ўқирманнинг таъби ва интеллектуал даражасига боғлиқдир деб қаралади.

Модернизмнинг, биринчи навбатда, илмий нуқтаи назар, фалсафа ва психология экани, санъатдаги турли кўринишлар модернистик қарашлар тизимининг амалда намоён бўлиши эканини кўзда тутиш уни тушуниш сари йўл очади. Кўпчилик ўзбек олимлари ва ижодкорларида шаклий-мундарижавий жабҳадаги ҳар қандай янгилликни модернизм ҳисоблашга мойил ёндашув қарор топганки, буни асло тўғри деб бўлмайди. Модернизм узоқ вақт давомида маърифат юксалиши, илм-фан ва техника тараққиёти инсоннинг ҳаётини фаровонлаштириб, одамнинг табиатига эзгулик бағишлашига ишонган Кунботиш ойдинларининг фан-техника ривожининг инсоният бошига солган даҳшатли фожиаларидан воқиф бўлгандан кейин пир бўлган ҳафсаласи, синган кўнгли ва умидсиз тафаккури маҳсулидир.

Эзгулик, олижанобликнинг ёмонлик ва ёвузлик томонидан жаҳоний миқёсда маҳв этилиши ижодкор кишиларда қадриятларга муносабатни ўзгартириш зарур деган фикрни келтириб чиқарди. Бунда инсоннинг ўзи бош қадрият экани, у ҳеч ким ва ҳеч нарса

олдида бурчли бўлмаслиги, ўз кўнгил майли ва хоҳиш-истакларигагина бўйсуниб яшаши мақсадга мувофиқ деган тўхтам устувор бўлади. Модернизмда ҳар бир одамга алоҳида яратилган сифатида қаралади, ҳар қандай одам ҳам одамдир ва унинг атрофидаги табиий ҳамда ижтимоий борлиқ унинг истагу манфаатларига мувофиқ бўлиши керак деган қарашга асосланган менчилик фалсафасига таянлади. Олами сағир бўлмиш инсон ақлининг олами қабир саналмиш ўн саккиз минг оламдаги хаотик ҳодисаларни тўлиқ идрок қилиш, бехато изоҳлаш ва башорат қила олмаслиги модернизмда тартибсиз дунёни тушуниш мумкин эмас, бинобарин, олам ва одамга тегишли ҳодисаю ҳолатларни бошу охири бор мавжудлик сифатида кўрсатиш сунъийликдир деган тўхтамни юзага келтирди.

Фрейд томонидан илгари сурилган онг оқими тушунчаси инсоннинг нафақат ижтимоий турмуши, балки ақлий фаолияти ҳам хаосдан иборатдир деган қарашнинг қарор топишига хизмат қилди. Бу таълимот таъсирида инсонни ҳаракатлантирадиган ёлғизгина омил либидо, яъни ҳирсий майлдир, одам умри давомида нималарни ўйлар, сўйлар ёки қилар экан, аслида, эҳтимол, ўзи ҳам билмаган ҳолда ҳирсий майллар етовида юрган, ўша майллар истагини бажараётган бўлади деган тўхтам шаклланди. Ўз навбатида бу қараш инсонга ижтимоий-биологик жиҳатдан маъқул бўлган барча нарса тўғридир ва одам ўзига маъқул бўлган бирор нарсдан уялмаслиги, хижолат чекмаслиги керак тарзидаги ёндашувни юзага келтирди. Модернизмда яланғоч тасвирлар кўпайиши, эротик саҳналар бадий тасвир объектига айланишининг сабаби шунда. Бу майл, айримлар айтаётганидек, инсониятнинг ахлоқини бузиб юбориш ниятида ўйлаб топилмади, балки инсон эркини ҳар қандай чеклаш зулмдир, инсонга маъқул ҳар қандай тутум эса ахлоқийдир деган максималистик қараш туфайли дунёга келди. Бундай ёндашувнинг юзага келишига сабаб менчилик фалсафасига кўра индивиднинг истақларига ўтказилган ҳар қандай зугум зулмдир, ҳар бир одам бетақдор бўлгани учун ҳам шахснинг хоҳишларини ҳар қандай қолипга солиш унга қилинган зўрлик бўлади. Бу фалсафа назарида, ҳатто, ахлоқ ҳам, жамиятда ўрнатилган маънавий нормалар ҳам инсон шахсига қилинган зўрликдан бошқа нарса эмас.

Шу хилдаги қарашлар тизими модернизм фалсафасини юзага келтирди. Кўриниб турибдики, у адабиёт ва санъатдаги шаклий тажрибалардангина иборат эмас, балки асосан олам моҳиятини англаш йўлидаги фалсафий-руҳоний изланишлар натижасидир. Шу изланишларга мувофиқ олам ва одамга ўзгача кўз билан қараш, ўзгача кўрилганларни ўзгача йўсинда изоҳлаш ва тасвирлаш тамойил ҳамда тизимлари юзага келди. Умумлаштириб айтганда, модернизмни инсоннинг Аллоҳ ва У яратган оламни тушуниш ҳамда изоҳлашдаги қонуний ожизлигидан табиий равишда келиб чиққан исён натижасидир дейиш мумкин. Илоҳий тартиботга қилинган ҳар қандай исён куфрдир. Одам тафаккури кучига ортиқча баҳо бериш инсонда кибр пайдо қилиб, уни куфрга етаклайдиган асосий омил ўлароқ ёзғиришга лойиқдир. Айни вақтда қандайлигидан қатъи назар модернизм фалсафа, санъат ва адабиётда анча чуқур томир отган ҳодиса, бинобарин, илмнинг вазифаси ана шу ҳодиса моҳиятини тўғри изоҳлашдан иборат.

Миллат тараққиётининг муайян давридан эътиборан ўзбек санъат ва адабиётида ҳам модернистик ёндашувлар бўй кўрсата бошлади. Шунга айтиш керакки, ўзбек модернизми бир қатор ўзига хосликларга эгадир. Эътибор қилинган бўлса, ушбу мақоланинг бошида “Модернизм ўзининг илмий-назарий асоси сифатида Ф. Ницшенинг менчилик (индивидуалистик) фалсафасига таянган бўлса, бадий ижод моҳиятини тушуниш ва изоҳлашда З. Фрейднинг психоаналитик қарашларига суянади”, дейилган эди. Ўзбек модернизмнинг ўзига хослиги айни шу ҳал қилувчи икки жиҳатга муносабатнинг бошқача эканлигида намоён бўлади. Яъни ҳар қандай ўзбек санъаткори шахс билан жамиятни бир-бирига мутлақ ва ўзгармас қарама-қарши бўлган ҳодисалар тарзида қарамайди. Шунингдек, ўзбек борлиққа шахсни маҳв этишгагина хизмат қиладиган яратилган сифатида ёндашмайди. Ўзбек ижодкори минглаб йиллик этно-генетик хусусиятларига кўра ва эътиқод жиҳатидан мўмин бўлгани сабаб у одам деб аталмиш яратилган ақлан қанчалик етишмасин, маънан нечоғлик камолотга эришмасин, олам ҳодисалари моҳиятини ҳеч қачон тўлиқ англаб етолмаслигини билади. Шунингдек, ўзбек одам қанчалик уринмасин, у тўла мукамал бўлолмаслиги ва инсонликнинг энг муҳим белгиси унинг мавжудлиги ўзга одамнинг мавжудлигига халал бермасликда эканини табиий ҳисоблайди.

Кўпчилик ўзбеклар Яратган амридан ташқари тикан ҳам кирмаслигига ишонади ва умри давомида шунга кўникиб боради. Унинг қарашлар тизими шунга мутаносиб тарзда шаклланади. Худди шу жиҳатлар миллат фалсафий қарашлар тизимида модернистик ёндашув етакчи бўлолмаслигини келтириб чиқаради. Кунботишликлар эса оламда тасодиф борлигига ишонишади. Муайян ҳозирликлар билан ўша тасодифларнинг олдини олиш ёки унинг таъсир кучини камайтириш мумкин деб ҳисоблашади. Уларнинг, ҳатто, қиёмат қоимдан четда қолиш мумкин деб ўйлашлари 2012 йил 21 декабрда юз бериши кутилган “апокалипсис”га муносабатда яққол намоён бўлди. Айримларнинг ғорга, баъзиларнинг ертўлаларга, кимларнингдир ерости йўлакларига кириб жон сақламоқчи бўлганликларидан уларнинг бу борадаги тушунчалари аёнлашди. Мусулмон дунёсида эса, аввало, бундай “аниқ”ликка ишонилмади. Иккинчидан, кимнингдир қиёматдан четда қолиши мумкинлигини хаёлга ҳам келтирилмади. Тўғри, ўзбеклар орасида ҳам тамомила кунботишча ўйлайдиган ижодкор шахслар бўлиши мумкин. Аммо улар ҳеч қачон бутун бир фалсафий-эстетик йўналиш мавқеига эриша олмайдилар.

Айтилган сабабларга кўра ўзбек адабиёти ҳамда санъатида модернизм олам ва одамга тегишли ҳодисаю ҳолатларни изоҳлашда олдин мавжуд бўлган қарашларни инкор этиш тарзида эмас, балки уларни кўриш ва бадий акс эттиришининг бир қадар ўзгачалигида намоён бўлади. Шу туфайли ўзбек модернизмни Кунботиш модернизмидан фарқли ўлароқ, олам тартиботи ва унинг Яратувчисига ижодий исён натижаси эмас, балки айни шу ижодкор шахсда кечаётган инжа руҳий-интеллектуал ҳолатнинг ифодаси тарзида юзага келган ҳолатдир дейиш тўғрироқ бўлади. Модернча ёзаётган ўзбек санъаткорлари мумтоз тажрибаларга таянган ҳолда модернизмнинг фалсафий постулатларига эмас, балки кўпроқ ифо-

да йўсинидаги инжалик ва қутилмаганликка эътибор қаратишяпти.

Ўзбек ойдинлари орасида модернизмга истеъдодсизликни яшириш воситаси деб қараш анча кенг ёйилган. Ҳолбуки, айнан модернизм бадиий адабиётни истеъдодсизлик ва қолипдан халос этиш мақсадида юзага келган ҳодисадир. Айнан модернизм бадиий яратқч мавзу долзарблиги, фикр янгилиги, ифоданинг тушунарлилиги сингари ташқи белгилар сабабли эмас, балки чиндан ҳам бетакрор ва оригинал битилгани учун ўқилишини исташ оқибатида пайдо бўлган. Шунингдек, ижодкор ва синчи-адабиёттанувчилар орасида модернизмга оммавий маданиятнинг ёйилиши ва миллий диднинг пасайишига сабаб бўладиган фалсафий-эстетик ҳодиса тарзида қараш ҳам бир қадар тарқалган. Аслида айнан модернизм чинакам бадиий ижод ҳеч қачон оммавий бўлмаган ва бўлмаслиги ҳам керак деган қараш натижаси ўлароқ юзага келган. Модернистик санъатнинг ўнлаб оқимларидан бирор-таси бадиий ижод жараёни ва бу кечим маҳсулининг оммавий бўлишини талаб қилмайди. Модернизм узоқ йиллар давомида айнан оммавий бўлмагани, кўпчилик томонидан тушунилмагани учун танқид қилиб келинди. Ҳатто, бугунги кунда ҳам модерн йўналишидаги битикларнинг кенг омма орасида ёйилмаётганлиги, у ҳамини ўзининг хос ўқирманларини кўзда тутиши маълум-ку?!

Модернизм ўзининг барча турли-туман кўринишларида реал борлиқдан юксак мавжудлик ёки онгости макони сингари ҳодисаларни билиб олиш ва татбиқ этишга интилади. У асл ҳақиқат, ҳаётнинг моҳияти айнан ўша реал борлиқдан юксак мавжудликда яширинган деб ҳисоблайди. Шунинг ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, гарчи, модернизм бадиий тилга кўп ўзгачаликлар киритган, тасвирий ифода борасида жиддий ислохотлар қилган бўлса-да, мавжуд бадиий тилни мутлақо инкор этмайди. Лекин у бадиий асар тили шахснинг онгли, онг ости ва онг оқими таъсиридаги руҳий ҳолатини ифодаладиган бўлиши керак деб ҳисоблайди.

Ўзбек адабиёттанувчилигида модернизм ҳодисаси ва шу йўналишда битилган асарларга муносабат ҳам ўзига хос тараққиёт йўлини босиб ўтди дейиш мумкин. Кейинги ярим аср мобайнида модернизм “Бу адабий оқим халққа ёт бўлган мазмунсиз санъатни тарғиб этиш, мистикани, фаҳшни куйлаш, адабий формаларнинг ташқи безакларига берилиб кетиш каби буржуа адабиётига хос хусусиятлар билан характерланади” йўсинидаги сиёсий айбловдан “...объектив воқеликнинг тасвири ўрнига унинг ижодкор тасаввуридаги бадиий моделини яратишни мақсад қилади. Яъни ...воқеликни акс эттириш эмас, ижодкорнинг ўз-ўзини ифодалаш устувор аҳамият касб этади. Ижодда субъективликнинг олдинги ўринга чиқарилиши мантиқий билишдан интуитив билишнинг юқори қўйилиши, инсон ички оламида кечувчи тизгинсиз эврилишларга айрича эътибор берилиши, ижод-

кор шахс тахайюли ва у акс эттирган воқеликнинг бетакрор ҳодиса сифатида тушунилиши, ўз ўй-ҳисларини ҳеч қандай (маънавий, ахлоқий, сиёсий ва ҳ.) чекловларсиз ифодаланиши ҳуқуқининг эътироф этилиши модернизмга хос хусусиятлардандир” тарзидаги илмий эътироф даражасига ўсиб етилди. Гарчи, бугунги кунда ҳам “Модернизм – ашаддий нигилист, ҳеч қандай қонун-қоида, ақидани, жамоани ва жамиятни тан олмайди. Ҳеч нарсага ишонмайди, бунинг устига беҳаё, сурбет. Диққатини ғоявий мазмунга эмас, асосан шаклга, мавҳум шаклбозликка қаратади. Символизм, импрессионизм, сюрреализм, модерн, экспрессионизм деганлари ҳам модернизмнинг турли тармоқларидир. Барчаси реализмга қарши, барчасига тушқунлик хос” тарзидаги ҳамда модернистик йўналиш ўзбек адабиёти учун мутлақо бегона, миллий адабиётимизда бу йўлда яратилган бирор-та ҳам асар йўқ, у айрим ижодкорларнинг ўз истеъдодсизликларини яшириш воситасидан бошқа нарса эмас қабалидаги ёндашувлар мавжуд бўлса-да, адабиёт жабҳасида юз бераётган ўзгаришларга соғлом ва холис назар билан қарайдиган кўпчилик мутахассислар томонидан “Модернизм ҳаётни юзаки, натуралистик ...қолипда тасвирлашдан кўра воқеа-ҳодисаларнинг фалсафий моҳиятини очиш, ички жараёнини ёритишни афзал билган адабий оқим” экани қайд этилмоқда. Айни вақтда, модерн йўналишининг моҳиятини “...модернизм танқидий реализм, хусусан, социалистик реализм ақидаларига қарши турган адабий оқим бўлиб, асрнинг олтмишинчи йилларида ўз умрини яшаб бўлди ва ўрнини постмодернизм деб аталувчи янги оқимга бўшашиб берди” тарзида бироз шошқалоқлик билан изоҳлашга уринишлар ҳам барҳам тоғани йўқ.

Миллий адабиёттанув илмида модернизмни фақат турли шаклий изланишларни амалга оширишдангина иборат кечим тарзида тушуниш ҳам кенг ёйилган. Бунга кўра, бадиий ифодада мавжуд аънаналардан ҳар қандай чекинишга модернизмнинг юзага келиши тарзида қаралади. Умуман олганда, жуда теран ёзилган бир мақоладаги: “Салим Ашур ижодида шаклий, мантиқий тажрибалар, яъни модерн шеърлар салмоқли ўрин тутди. Айни пайтда шаклбозликка, экспериментларга маҳлиё бўлиб, шеърнинг асосий шarti – тирик қалбнинг тирик туйғуларини четлаб ўтмайди”, – шаклидаги қарашлар битилгани фикримизнинг асосидир. Модернизмдай серқирра эстетик ҳодисани бу қадар жўн ва енгил изоҳлашга доир мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Ёндашувлар тизимидаги бундай хилма-хилликни тушуниш мумкин. Чунки жараён тўхтагани йўғу ҳамон кечмоқда. Тўхтамаган кечим борасидаги тўхтама ҳам хилма-хил бўлиши табиий. Шунга таянган ҳолда бадиий ижодда пайдо бўлган бирор йўналиш, жумладан, модернизм ҳам изсиз йўқолиб кетмайди. Инсониятнинг бадиий диди такомиллашиб боргани сари ижод кечими ҳам борган сари турфалашиб бораверади деб ўйлаймиз.

Дилимга умидлар ташлаётмир чўғ

ЙИЛЛАР ТЎФОНИДА...

Йўлларнинг измида югурдимми мен,
Ё йўллар югурди менинг изимда.
Йиллар тўфонида йиқилдимми мен,
Ё йиллар йиғилди менинг жисмимда.

Устма-уст қалашар чехрамда йиллар,
Умрим саҳнасида қатма-қат парда.
Шу қалин пардалар аро не диллар,
Қолган қаҳрамонлар қиларлар зарда.

Баъзилари келган зарур вақтида,
Баъзилари эса бевақт, бесўроқ.
Собитлар бўлолди маҳкам аҳдида
Йилларни чангида қолдирган Буроқ.

Йиллар йўлларида адашмадимми,
Қай ҳислар ёнимда вафо малаги?
Шу кунгача адл тутган қаддимни
Умид гиёҳидир, боқий палаги.

Умр бепоёнмас, йиллар бесарҳад,
Вақт келар, жисмимиз ошолмас довон.
Эзгу иш ва ўлмас сўзимиз албат
Биздан сўнг яшаида қиларлар давом.

* * *

Насиб бўлса ҳали яшайман узоқ,
Дилимга умидлар ташлаётмир чўғ.
Атрофимда бедор қанча дўстларим,
Улар қайғусига сабаб бўлгим йўқ.

Мен ҳали яшайман жуда ҳам узоқ,
Ташиви камонидан ёгилса-да ўқ.
Атрофимда сергак қанча нодўстлар,
Улар қувончига сабаб бўлгим йўқ.

Мунаввара
ҚҮРБОНБОЕВА

Қорақалпоғистон Республикасининг Бегуний туманида туғилган. ТошДУ (ҳозирги ЎзМУ) нинг рус филологияси факультетини тамомлаган. "Келдингни, баҳор", "Жайхун чечаги", "Зангори шамоллар" каби китоблар муаллифи.

ЎЗИНГ

Сен дилимни қилдинг парвариши
Изтироблар огуши билан.
Юрагимни силадинг согинч,
Ҳижронларнинг қиличи билан.

Муҳаббатим улғайтдинг кун-кун,
Фироқ, ҳажр, сабр едириб,
Кўнглим гулин ўстирдим қуюн,
Бўронларинг тигида юриб.

Кам-кам берган дард – захринг ютиб,
Дориворлик касб этди қоним.
Энди юрак-жосимни тутиб,
Шу малҳамни ўзинг ич, жоним...

ИШҚ

Ишқ, берган кулоҳинг бошимда тожим,
Жанданг кийиб бегард, пок бўлди лошим.
Дунёлар кўзимга гардча кўринмас,
Етгайму божингга умрим – хирожим?

Саҳронгда оху-ла улоқиб юрсам,
Даштларингда жаннат гаитини сурсам.
Нафис жароҳатлар болини тотиб,
Тиконга тилиниб саёҳат қурсам...

Ялаб даволармиш ярасин кийик,
Заҳм урсанг зардоби дилимга дори.
Йўлингда қурбонлик – мукофот буюк,
Юрак шундай босар ишқнинг хуморин.

Ишқ! Бу не чоғ сафо, бу не хонзодлик,
Сендан зариблик ҳам нақадар ҳашам!
Руҳингдан етади қулга озодлик,
Хурлигингдан кийгай озодлар кишан!

* * *

Мен боғда гул бўлиб очилиб турдим,
Бағринг не қаро қон демади бир кас.
Сариқ чечак ола билмади дардим,
Қишининг оқ гулига тугилди ҳавас.

Мағрурман, яшнайман, изғирар аёз,
Ёнаман, ҳар битта япрогимда чўғ.
Мени совуқ урса йигламагин, ёз,
Қишда мендек кула олган бир гул йўқ!

* * *

Етгим келар ёнингга жуда,
Дўстим, қара, кўзларимда нам.
Бегонаман дунё авжига,
Ушласам ҳам қўлидан маҳкам.

Бўлиб кетолмадим қон-қондош,
Ноаёндир олам насаби.
Гарчи унга турибман ёндош,
Менга қараб келар газаб.

Унинг билан бўлолмадим эл,
Мендан шунча етганми алам?
Дунёни қўй, сен ёнимга кел,
Яратамиз бетакрор олам.
Сенсиз менинг киприklarим нам...

БИЛМАДИНГ

Мен сенингсиз яшарман қандай,
Топинарман қайси томонга?
Ишончим ҳам қўйди ишонмай,
Бутун бахту синиқ армонга.

Юрагимда етилган эди
Ҳали дунё кўрмаган гуллар.
У чечакни баҳолармиди,
Англармиди бағри бутунлар?

Кунлар билан ўйнашиб юриб,
Қилганингда йилларни эрмак,
Билолмадинг ҳатто туш кўриб
Дил ўйнамак – ўзни бой бермак.

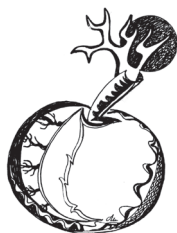
Ўтди йиллар измида кун, ой,
Кўнглим ямаб яримлар туним.
Синиб тушиди бу тун ҳатто Ой,
Билмадинг-ку, бағри бутуним!..

КИМДИР

Мен баҳорга энтикдим,
Юрагимга гул тикдим.
Қачон келар экан деб,
Ҳар кун бармогим букдим.

Ҳар бармогим букканда,
Тўкилибди кунларим.
Мен кимнидир қутганда,
Унутибди кимларим.

Ҳаёт ўзи шу экан –
Кимни деб умринг ўтар.
Кимдир букиб бармогин
Умрбод сени қутар...

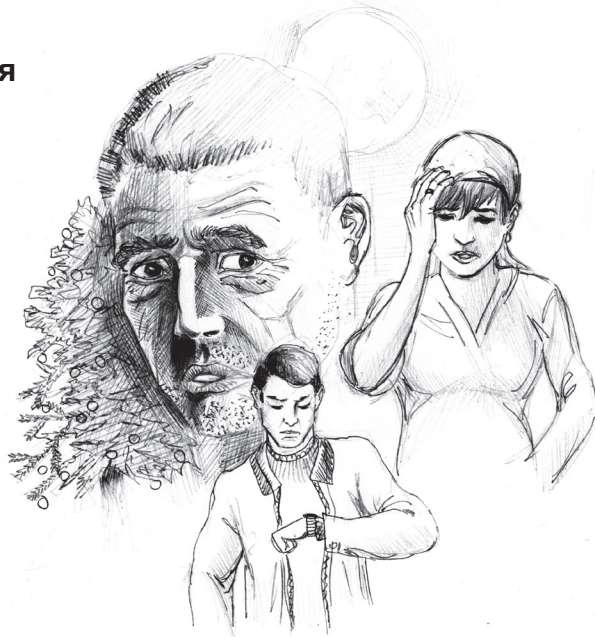

КЕЧИККАН БАЙРАМ

Ҳикоя

Бу сафар янги йил арафасида Акмал дўхтирининг омади келди: байрам оқшоми навбатчилик қилишдан қутулиб қолди, бу иш бошқа врач чекига тушди. Шу боис у ҳамкасблари билан хайрлашгач, тушдан кейин бозорликни ўзгача иштиёқ ва дид билан қилди, айниқса мева-чевани эринмасдан саралаб олди, хотини Шоҳистанинг «катталарингизга Худо қандай инсоф берди» деган киноясига эса «сизнинг оху зорингиз дилини юмшатган-да» деб ҳазил аралаш жавоб бериб қўяқолди. Рафиқасининг хурсанд бўлиб, дастурхон тузатаётганидан завқланиб яна гап қўшди:

– Қаранг, бир ҳафталик қуруқ совуқдан кейин қор ҳам ёға бошлади. Буям сиз учун, аяси...

Фармон ТОШЕВ

1954 йилда Пахтачи туманида туғилган. Самарқанд Давлат университетидан таҳсил олган.

Айни пайтда «Зарафшон» газетасининг бош муҳаррири.

“Қарнабчўл қўшиғи” (1994), “Онани тирик, болам” (1995), “Мен ёмғирли кунда келаман” (1998), “Қарнабота армони” (2003), “Журналистнинг нони қаттиқ” (2004), “Отанинг сабоқлари” (2006), “Умрининг ўртаси” (2006), “Ўзимдек яшашни истайман” (2006), “Бедаво кўнгул” (2009), «Сўз айтмоқ саодати» (2011), “Соғинч” (2011), “Аёллар нима дейди?” (2012) китоблари муаллифи.

2013 йилда «Меҳнат шуҳрати» ордени, 2013 йилда «Эл-юрт ҳурмати» ордени билан мукофотланган.

Беш йилдан бери эрининг оила даврасида илк бор ўтириши мумкинлигидан дили таскин топган бўлса-да, Шоҳиста ичидаги гапни яшира олмади:

– Лекин, билиб қўйинг, бу оқшом биз билан бўласиз, қўшни ёки ўртоқларникига табриклашга бориш йўқ, хўпми?

– Хўп-хўп, хотинбой, осмон узилиб ерга тушса ҳам шу бугун уйдан чиқмайман. Сизнинг гапингизни икки қилгунча саккизта, боринг-ей, ана, саксонта шайтоннинг бўйни чирт узилиб тушсин!

Ҳаётнинг қизиғи шундаки, у инсоннинг измида юрмайди. «Нонни катта тишласанг ҳам гапни катта гапирма», деб бежиз айтишмаган экан. Бу гал ҳам шундай бўлди. Аниқроғи, эр-хотин ўртасидаги ўша қизгин гап устида эшик қўнғироғи жиринглади. Хотинининг «ана, бошланди, оғир касал келди, борма-сангиз бўлмайди, деб келишган» дейиши баробарида Акмал «оббо, шу шайтон қуруғур ҳақида бекор гапирдим-ов» деб ўзича пичирлаб қўйди.

Эрининг эшик ортида ким биландир узоқ гаплашганидан хавотир олган хотин унинг уйга жиддий қиёфада кириб келишидан ташвишланди:

– Яна ўша гапми, ҳозиргина навбатчиликдан қутилдим деган эдингиз, нима, сиздан бошқа врач йўқми касалхонада?

– Ҳовлиқманг, хотин, булар Китобдан келишибди. Шогирдим. Оғайнисининг ҳомиладор хотини

жуда оғир экан. Ичида йиринг бор эмиш. Операция қилмаса бўлмайди. Ўзининг кучи етмаяпти.

– Оғайнингизнинг хуши жойидами? Китоб қаердаю, Самарқанд қаерда, шу об-ҳавода довондан ўтиб бўларканми?

Хотинининг жаврашига қарамасдан Акмал ётоқхонага ўтиб кийина бошлади.

– Шоҳиста, мана, қаранг, соат беш бўлди. Насиб этса, 4-5 соатда қайтиб келаман. Янги «Нексия»да келишибди, йўлдан хавотир олманг. Кўрасиз, соат ўн иккида икковимиз сиз тузаган стол атрофида шампан виноси ичамиз. Хотинининг чеҳрасини очиш учун кўшиб кўйди:

– Гиппократ номи билан қасам ичаман...

Аслида-ку бу ҳолат янгилик эмас, боз устига эрининг характерини яхши билгани учун жаҳли чиқиб турган Шоҳиста самимий ҳазилдан сўнг ҳовуридан тушди, ҳатто зарур нарсаларни олишда унга кўмаклашди.

Очиғи, Акмал ҳамқишлоғи, яқин шогирдининг илтимосини рад эта олмади. Йўл азобини рўлда ўтирган ҳайдовчи тортган бўлса бордир, бироқ дўхтир уч соат ҳамроҳи билан касаллик тарихини муҳокама қилди, таҳлиллар натижаси юзасидан йўл-йўлакай уяли телефон орқали тажрибали ҳамкасбларидан маслаҳат олиб борди. Фақат бир ерда – Тахтиқорача довонидан нариги томонга тушишда машина сирпаниб, йўл ёқасига чиқиб кетганида ҳамма қатори «вой» деб ёқасига тупуриб кўйди, ичида «фалокатдан асрасин» деб пичирлади.

Қишлоқ шифохонасига келиб бемор аҳволини кўргач, бу ерда йўл азобидан минг чандон оғир ҳолатга дуч келди. Йигирма беш ёшдаги аёл деярли ҳушсиз ётарди. Ҳомила тўққиз ойлик, лекин қорин бўшлиғида сув йиғилиб, йиринглаш бошланган. Вазият шу қадар қалтиски, ҳатто тананинг ортиқча қимирлашидан ҳам ичак ёрилиши, ҳомилани ҳам, онани ҳам нобуд қилиши мумкин. Бунинг устига Самарқанддаги каби ёнида тажрибали ҳамкасблари ҳам йўқ. Ўзи хулоса чиқариб, ўзи операция қилиши керак.

Тўғри, анализлар олинган, лекин қалтис қимирлатиб кўйса нима бўлади? Наркозни кўтара олмаса-чи? Нима қилиш керак? Хаёлида минг битта фикр курашади. Лекин шунча йўл босиб келди, тажрибали дўхтир деган номи бор. Ҳаммининг умиди унда.

Шу пайт хонага бир қария кириб келди. Шу ерлик шифокорлар худди келишиб кўйгандек биринкетин чиқиб кетишди.

– Ука, – деди у, – барака топ, шу аёлга ёрдам бер.

– Отахон, қизингизнинг тақдири Аллоҳнинг қўлида. Операция натижасига кафолат бера олмайман.

– Берасан, кафолат бера оласан, ука. Сен ҳақда эшитганман. Шогирдингни мен юборгандим. Бу аёл эса... қизим эмас, хотиним. Биринчи марта фарзанд кўраяпман. Шу бахтдан бенасиб қолмай

қариганда, иним, сени хурсанд қилишга қудратим етади, йўқ дема.

Акмал бошини кафтлари орасига олиб жимиб қолди. Ўн беш йилдан бери кўп марта оғир жарроҳлик операцияларига қўл урган. Аммо бу хилдагисига биринчи бор дуч келиши. Чолнинг илтижоси хаёлини чувалатиб юборди.

– Шавкат!

У беихтиёр баланд овозда шогирдини чақириб қолди. Аслида эшик ортида турган ҳамма шифокорлар шу чорловни интиқлик билан кутиб туришарди. Шавкат ичкарига кириб очиқ эшик олдида тураверди. Нафас олишга ҳам чўчийди. Ана шу бир-икки дақиқа Акмал учун қатъий қарор қилишга етарли бўлди.

– Беморни ҳам, жамоани ҳам операцияга тайёрланг, фақат тезроқ! Отахон, қани, яхши ният билан фотиҳа беринг...

– Раҳмат, иним, бор экансану, илоё Яратганингни ўзи мадад берсин!

Жамоадаги иштиёқ Акмалга ишонч бағишлади. Имо-ишорадаёқ ҳар бир усқунани тайёр қилишди. Нимага қўл теккизмасин, кўз олдида чолнинг илтижоси сиймоси гавдаланаверади: «Қариганда шу бахтдан бенасиб қолмай...» Энди унинг миясида битта фикр чарх уради – нима бўлса-да онани ҳам, болани ҳам асраб қолиш керак!

Қишнинг чилласи бўлишига қарамасдан жиққа терга тушди. Қўл-оёғи, бутун вужуди кўзга айланди. Битта ҳамшира жарроҳ юзидаги терни артиш билан овора бўлди.

Беш соат! Жарроҳлик хонасидаги ана шу муддат ичида чинакам ҳаёт-мамот учун кураш кетди. Беморнинг аҳволига қараб, нафас ололмай қолган лаҳзаларни айтмайсизми! У бадий асарларда тиббий мўъжизалар, бемор икки дунё орасида қолган ҳолатлар тўғрисида ўқиган. Лекин бугун бундай воқеага ўзи дуч келиб турарди. Ёзувчилар ҳам ҳаётдан олиб ёзар экан, дея кўнглидан ўтказди у.

Катта доя йиғлаётган чақалоқни қўлига олганида барча ҳамширалар қувончдан йиғлаб юборишди. Акмалнинг кўзи яшнаб кетди. «Хайрият, Яратганингни Ўзи қўллади».

Тақдирнинг бу мурувватидан қувонишга ҳали эрта эди, чунки онанинг аҳволи ҳадеганда ўзгаравермади, ҳамон кўзини очмайди, нафас олиши оғир. Дармонсизлиги етмаганидек, кўп қон йўқотди, ахир ичидан озмунча сув ва йиринг олишдими!

Кесилган жойлар тикилгандан кейин ҳам операция хонасидан ҳеч ким чиқмади. Врачлар ҳам, ҳамширалар ҳам ўзларича нимагадир уннаб бир-бирдан кўзини олиб қочишади. Наҳотки, шундай гўзал аёл... Муолажа қилдимиз, Яратган қувват бердимиз, ишқилиб, бир соат деганда аёл ниҳоят нурсиз кўзларини очди, унинг пешонасида тер томчилари кўринди, лаблари тамшанди, айниқса ўз ўғилчасининг овозини эшитгач, атрофга қарай бошлади.

Кўнгли бироз таскин топгач, Акмал оғиз боғичини олиб, жарроҳлик либосларини ечди. У йўлакка чиққанда ранг-рўйи ўчган отахон бир ҳолатда турарди. Ўтган беш соат унинг учун бутун умри билан тенг эди гўё. Шу сабабли Акмал унинг саволини кутиб ўтирмади:

– Ўғилча муборак, аёлингиз муборак. У наригидунёдан сиз учун қайтиб келди...

Отахон кўярда қўймай Акмал билан унинг шогирдини уйига бошлаб борди. Чунки бошқалар уйларга шошилишди. Ярим соатлик йўл экан. Ҳамкасблар ҳам чолнинг қувончини баҳам кўришни истаб туришганди. Дарвоза тагида уларни тушовланган оқ қўй ёнида тик турган ўспирин кутиб турарди.

– Ният қилган эдим, меҳмон... Бу жияним. Қани, полвон, қўйни сўйиб, кабобни бошла.

Қариянинг сўзларига қишлоқнинг у ер-бу еридан отилган мушаклар овози уланиб кетди.

– Соат ўн икки бўпти!

– Ана холос, қовун туширдимку-а. Хотинга албатта етиб келаман, девдим.

– Иним, келинга ўзим тушунтираман, албатта кечиради. Бугун эса янги йилни мен билан нишонлайсизлар.

Дастурхон устида чол билан танишиб олди. Унинг самимий қувончига, мулозамати ва чаққон ҳаракатларига ҳаваси келди. Барибир врач-да, қайғу билан бахт ораси бир қадам эканлигини эслаб қўйди. Ичидаги бу гапни тилига чиқаргиси келмади.

– Олтмиш еттига кирдим. Икки марта уйландим, фарзанд кўрмадим. Ерим, молим беҳисоб. Тоғ орасида жаннат яратдим. Хотиним ҳам етим, ҳеч кими йўқ. Дуппа-дуруст эди, мен йўғимда бирор оғир нарса кўтарганми, билмадим, икки кунда мазаси кочиб қолди. Еру кўкка ишонмасдим, асраган кўзга

чўп тушади, деганлари шу бўлса керак-да. Ҳа, майли, энди ҳаммаси ортда қолди. Худога бир қилиғим ёқди, шекилли. Аммо қўлингиз дард кўрмасин, дўхтир, насиб этса, шу ўғилчанинг тўйига айтаман, келасиз, оёғингиз остига қўй сўяман.

Қисқа тамаддидан сўнг улар чолни эргаштириб яна шифохонага келишди.

Хайрият, беморнинг аҳволи анча тузук эди. Ҳатто боласини эмизибди.

Машина Самарқандга қараб йўл олганида соат миллари тунги учни кўрсатар, ташқарида эса қор бўралаб ёғарди. Акмал йўлдаёқ уйига кириб боришини тасаввур эта бошлади. Ишқилиб, хотини хафа бўлмасин-да.

Акмал йўлда ухлагани боисми, дарвоза олдида машинадан тушгач, ўзини тетик сезди. Ичкарида жим житлик, ҳамма ширин уйқуда. У оёқ учида юриб, кийимларини алмаштирди, кейин секин ошхонага ўтди. Уйдагиларни безовта қилмаслик учун шам ёқди. Безатилган дастурхон кўзига шундай чиройли кўриндики... Кўп таомларга қўл ҳам теккизилмаган, роса кутишибди-да, дея ўйлади у. Иккита қадаҳга эса шампан виноси қуйилганича турибди. У мийиғида кулиб қўйди, сўнг қадаҳни қўлига олиб ўзича қадаҳ сўзи айтди:

– Ишқилиб, онанинг ҳам, боланинг ҳам умри узун бўлсин!

– Ие, қачондан бери ўзингизга ўзингиз гапирадиган бўлиб қолдингиз, дадаси?!

– Вой, Шоҳиста, уйғоқмидингиз, узр.

– Сизсиз кўзга уйқу келадими ахир?

– Янги йил муборак!

– Сизга ҳам!

У хотинини меҳр билан бағрига олди. Шоҳиста кўзига ҳар доимгидан ҳам латофатли, назокатли, сулув кўринди.

Назлим
Наз.и Наз.и Наз.и
Наз.и Наз.и Наз.и

Шаҳодатбону ИМОМНАЗАРОВА

Ёдимни безайди шаффоф хаёллар

* * *

Ўксима, кўнглим-а, хокисор кўнглим...
Орзулар армонга кетса қоришиб.
Кўрқинчли тушларга айланса ўнгим,
Умидбахш тонгларим келар ёришиб.

Ўксима, кўнглим-а, хокисор кўнглим...
Юз буриб кетганда дўстлар бирма-бир.
Алдоқчи қисматнинг макрига кўндим,
Армонларим узун, қўлим қисқади.

Ўксима, кўнглим-а, хокисор кўнглим...
Кузгундай чарх урса бошимда хатар.
Мен сени сўнги бор келганда кўргим,
Паймонам тўлса ҳам, тўлмасанг агар...

Ўксима...

* * *

Кечир, сени ташлаб кетганим учун,
Ерда қололмайман...
Умидингни уз.
Ярадор бахтимнинг бағридай юпун
Осмон келган чоғда менга юзма-юз.

Ҳавога айланиб кетаман – кетсам,
Ёдимни безайди шаффоф хаёллар.
Ўртанган дилимнинг додига етсам,
Менинг фарёдимни тинглар шамоллар.

Йўлларим узундир, билмас ниҳоя,
Шаҳризода айтган эртақлар мисол.
Ёруғ кунларимдан сўйлар ҳикоя,
Сенинг йўлларингни ёритган ҳилол.

Осойиш ахтарма жону танамдан,
Сувсиз соҳиллардай ёйсам қўлимни...
Тириклик кўзига қандай қарайман,
Согинтиролмасам битта ўлимни?..

Кечир...

* * *

Бўғзимни аламлар қамраган,
Сўзларинг куйдирар кўксимни.
Худого хуш ёққан бандаман...
Армонга тўлдирар кўнглимни.

Сукутдан яралган фигонсан,
Кўз ёши нигоҳни тиглайди.
Тонггача тонгларга ишонган,
Бўш бешик ўртада йиғлайди...

Шаҳодатбону
ИМОМНАЗАРОВА

1982 йилда Қўқон шаҳрида туғилган. Тошкент давлат маданият институтини тамомлаган. "Райҳон нафаси" номли шеърӣ тўплам муаллифи. Ўзбекистон Фанлар Академияси Тил ва адабиёт институтининг илмий ходими.

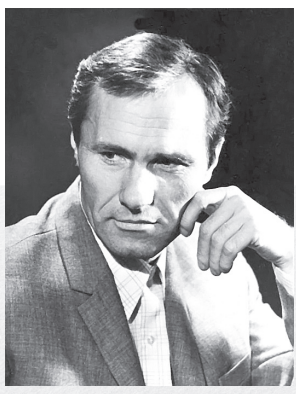
Василий ШУКШИН

ИККИНЧИ СЕАНСГА
ЧИПТА

ҲИКОЯ

Василий ШУКШИН

Атоқли рус ёзувчиси, кинорежиссёр. (1929-1971) Россияда хизмат кўрсатган санъат арбоби. Венецияда бўлиб ўтган 16-Халқаро кинофорумда «Олтин шер» мукофотиغا сазовор бўлган.

Василий Шукшиннинг "Овчи ҳикоялари", "Мария учун пуллар" тўпламлари, «Любавинлар» романи кенг китобхонлар оммаси орасида машҳурдир. Адибнинг кўпгина асарлари ўзбек тилига таржима қилинган.

Кейинги пайтларда нимагадир Тимофей Худяковнинг кўнглига қил сиғмас, ҳамма нарсадан хуноби чиқиб юрарди. Тўрт оёқлаб турса-ю, боши қалтираб, итдай ирилласа, ҳуриб юборса. Балки йиғлаб ҳам олармиди.

– Сенга нима жин урган ўзи? – муғомбирона раҳмдиллик билан сўради Ермолай.

Тимофей унинг атай ўсмоқчилаётганини тушунди, аммо барибир нолиди:

– Тақдир – қанжиқ... – деди-ю, гапнинг давомини чигаллаштириб юборди. – Боши тош қотсин унинг... Дастурхони нон кўрмасин...

Тимофей руҳан қийналган дамларда сўкишни қотириб қўяр, гўёки ёмон кўрган одамани дарра билан ана шундай саваларди. Қаттиқ эҳтирос билан тақдирга лаънат ўқишни хоҳлаб қоларди. Тақдирни, "ўн икки ҳаворий", "оғзига терак кипиғи", "чўқинтирганни онаси" – бари-барини қўшиб сўкишда қизишиб давом этарди. Ҳатто Ермолай ҳам ҳайрон тикилиб қолди.

– Ҳа, қийин бўпти сенга!

– Осонми, қанжиқ тақдир сенга бунақанги кўргилигини кўрсатиб турса.

– Агар сен тақдирдан нолисанг... билмадим. Сенга нима етишмайди? Уйингда ҳамма нарса жой-жойида бўлса...

Тимофей қоровулга рухий қийналаётганини тушунтиргиси келмас, айтгани билан у тушунмас, хатто ўзиям ҳеч нени англамаётган эди. Рост-да, уйида алағда бўладиган нарсаси йўқ, болаларини институтларда ўқитди... Баъзи пайтлари у яшашни билишидан мағрурланар, энди эса жаҳли чиқар ва негадир юраги сиқиларди.

Аҳмоқ қоровул Ермолай бўлса: “Сен иблисни, виждон еяпти; бутун умр ўмардинг.. уйга ташидинг, бирон марта қўлга тушмадинг, текинхўр”, дея аламиндан туталарди.

– Ихтилоф, Еремажон... кўнглимда ғалаён. Нимаданлигини ўзим ҳам билмайман.

– Ўтиб кетади.

Ўтиб кетмади.

Шу куни шанба эди (ўзи эрталабдан ҳамма иши терсдан келаверди). Тимофей омборни тамбалаб, қоровул билан “яримта”ни бўлишиб кунни кеч қилди... Уйига жўнаш олди яна биттасини “ер тишлатгач” ўрнидан кўзгалди. Уйига боргиси келмасди – борса хотини яна минғирлаб кўнглини баттар хира қилади.

Куз ёмғири шивалаб ўтганди. Намчил шамол эсганидан ҳалқоб сувлар юзаси ажиндай тиришди. Уфқ осмони ёришиб куёш кўринди. Ёғоч уйлар деразасида қахрабо ёғдулар зарҳалланиб, атрофга ёруғлик тўшарди. Кун совуқ, ҳам зерикарли эди. Барчасининг ёқимсизлиги-чи?

Тимофей ўйга чўмди: “Мана – яшаб қўйдим, бу ёғи оз қолди... нари борса ўн-ўн икки йилми, умримни шунчаки судралиб ўтказиш-у, бўсағада ётиб олиб кун санаш қолди. Бу ҳаёт эмас, чайнаб ташланган суяқдай ҳаёт кимга керак! Нима ҳам дердинг, ҳаёт – бу ҳаёт-да. Ўйлаб қоласан. Тфу! Бутун умр югурдим-елдим, олғирлик қилдим, уй қурдим, ҳар хил ёлғон-яшиқлар билан бирни ўнга уриб гоҳ у нарсани, гоҳ бу нарсани топиб келдим. Еремоха бўлса, ўзи учун яшади. Жонини койитмай балиқ овлади, ўз кўрпасига бурканиб тинч-осуда, ғам-алам нималигиниям билмай ўтпти. Қуртларга эса, барибир, биргаликда ем бўлаамиз... Эҳ-ҳе, кўримсиз ҳаётда даври даврон сурди. Сен-чи? Худди цирк артистидай дор устидан юриб ўтдинг. Ўтишга ўтдим-а, лекин энди тиззаларим дармонсизликдан қалтираяпти.

Тимофей йўл-йўлакай ўй суриб борарди... Бирдан ўзини таниш кўчага урди. Бу кўчада Поля Тепляшина яшарди... Қачонлардир – анча олдин Тимофей Поля билан жинояткорона “севги ўйини”ни ўйнаганди. Жанжаллар бўлган, деразалар синган, шармандаси чиққан. Гүтя – Тимофейнинг хотини етти йил жон жаҳди билан Полядан Тимофейни қайтариб олиш учун курашганди. Гүтяни қишлоқда ҳамма мақтар, у бўлса бундан ғурурланиб, қишлоқнинг ёш хотинларини кўча-қўйда учратдим, маслаҳат ошидан бечўмич узатарди. Яъни, ўзининг аҳволига тушиб қолмаслигини эслатиб, эрлари учун курашишга ўргатарди:

“У хонимчасининг уйига борганида, сен қўлингга косов билан дераза тагида тур! Ачомлашмоқчи бўлганида косов билан дераза ойналарини чил-чил қил. Лаззатдан маҳрум эт. Қаноти қирқилган қуш қайта учолмайди”.

Бунақа “ошиқ-маъшуклик” хангомалари қишлоқда бўлиб турарди. Ҳозир бошқача – ажралишади, та-

мом! Илгарилари йиллаб ғазабини босолмай аламзада бўлиб юришарди. Ўшанда бу “ошиқлик” бирдан ўз-ўзидан тугаганди. Полянинг ўғли Колька улғайиб қолганди. Тимохани “Николай Петрович” онасининг ёнидан қувиб юборарди.

Тимофей кўзлари чақчайиб Поляга ўдағайланарди:

– Тойчоғингни тийиб қўй!

Жувон эса бирданига оғзига урарди. – Тошингни тер!.. Нима, сени ўғлимга алиштираманми? Бекорни ебсан!

Тимофей шу можародан сўнг яна бир-икки марта айланч борган эди, Кольканинг бақувват муштирага дуч келган “ўйин”ни йиғштириб қўя қолди. Энг аҳмоқона воқеа кейин бўлди: Поля ва Гүтя дўстлашиб олишди. Энди эса унинг устидан икковлашиб мазах қилиб қулишиб, мағзава ағдаришарди. Гоҳо Поля одамлар тўда жойда Гүтя билан юзма-юз келиб қолса-ку, чироғи порларди. Тимоханинг битини тўкиш баҳонасида:

– Қалай, бизнинг аргумоғимиз яхши юрибдимми? – дея жўрттага сўрарди.

Гүтя бундан яйраб қуларди-да:

– Печка устида – канасини эзаяпти, – дерди хумордан чиқиб.

Нима бало – бу атай ундан ўч олишмиди, тушуниш қийин!

Тимоха бундай воқеа устидан чиқса, хотинига қараб от қўярди, аммо эндиликда ўз болалари томонидан қаршиликка дуч келадиган бўлди. Мана, ҳозир Тимохадан нима учун у ерга – Полянинг ёнига борганини сўрашса, тушунтиришнинг уддасидан чиқмасди. Ўзи ҳам нега бориб юрганини англамасди. Поля эса ҳайрон.

– Ановини!.. Бу меҳмонни кўринг. Нима гап?

– Нима бўпти... Нима, юқумли касалинг бормидики, айланиб ўтсам? Гаплашиб... ўтираммиз. Эски хотираларни эслайммиз, мана ичимлик... – Тимофей ўзи билан шиша оливолганди. Шишани столга қўйди. – Ўтганларни эслайммиз.

– Эслайдигани қоптими?

Поля кексайиб, хунуклашиб қолганди. Тимофей: “Аслида у хуснда урвоқ эди”, – дея ўйлаб ўз аҳволига ачиниб кетди.

– Латифа айтиб беришимни хоҳлайсанми?

– Қара-я!

– Нимага, ҳадеб “қара-я, қара-я” дейсан попнинг бефаҳм хотинига ўхшаб. Ёввойилигингни айтсам... Хўш, мана келдим... Нима бўпти? Тўғриси, сиз аёллар ёввойига ўхшайсизлар, чин сўзим.

– Нимага унда эси пастларнинг ёнига келасизлар?

– Қаердан топаман ақллисини? Ҳаммаси бир гўр бўлса, алмаштирсанг ҳам, совунни игнага алишгандай гап.

– Тафтиш босдимми, ғазабноксан?

– Ҳали мени қармоққа илинтирадиган тафтишчи туғилмаган.

– Кўриниб турибди. Демак, туғилибди...

Тимофей стакандаги ароқни бирров симирди – газакка ҳеч нарса сўрамади ҳам. Поля газакка – чўп тутмади. Тимоха ҳам Поляга ўзи билан ичишни таклиф қилмади.

– Латифани эшит. Бир рамақижон эркак шаҳарга келибди, сўнг кўчада кетаверибди. Чўнтаги тўла мул-

ла жиринг. Ўйлабди у: “Қаердан биронта шаҳарлик оймқизни илинтирсам”. Чунки у шаҳарлик аёлларни осон илинтирса бўлади, деган гапни эшитган экан-да. Шу пайт, бир сулувгина жувон унинг ёнига келиб жимгина қараб турибди-да, мулойимлик билан: “Меникида тунай қолинг. Уйим бир қадам” дея хушнавозлик кўрсатибди. Худонинг ўзи етказди, деб шодланибди эркак ва аёл етагида уйига борибди. Уйга келгандан сўнг аёл эркакка қараб: “Сиз ечинаверинг, мен ҳозир келаман”, – дебди-ю, ўзи нариги хонага ўтиб кетибди.

Эркак ечиниб, уни кута бошлабди. Анча кутибди. Бир пайт аёл бир этак болаларини етаклаб чиқиб келибди ва уларга қараб: – “Мана болаларим, агар сизлар ҳам тўйиб-тўйиб овқат емасаларинг, мана шу амалга ўхшаб – қоқсуяк бўлиб қоласизлар?” – дермиш.

Поляни бу воқеа кулдиролмади, Тимофейнинг ўзига ҳам унча қизиқ туюлмади. Лекин эрталаб ҳайдовчилар билан бирга эшитганида кўпчилик кулган эди. Яна бу латифа ибратли экан деб ўйлаб ҳам кўйганди.

– Сен бу билан нима демоқчисан? – деди Поля. Тимофей тушунтирди:

– Мени ҳам, худди шундай қилиб қанжиқ – тақдир чиқитга чиқариб ташлади. Яшаб қол, Тимофей! – даб-дурустан қуюшқондан чиқди. – Елкангда бош борми? Бор! Яна ҳеч кимдан кўрқма! Мана, Тимофейнинг сочлари тўкилиб бўлди... энди.

– Тўғри яшаганинда, ҳеч кимдан кўрқмасдинг, – дея аччиқ қақиб олди Поля.

Тимофей ҳам қандай қилиб қаттиқроқ оғритиб қақишни ўйлади.

– Билмайсанми, ким мана бу жойда, – у қаравотни кўрсатди. – Бегона эркак билан ачом-ачом ўйнашган? Мабодо эшитганинг йўқми?

– Эшитганман. Сен-чи, эшитмаганмидинг ким худди мана шу жойда, тирик хотини бўла туриб, бегона аёл билан чалкашиб ётган? А... Мен ёлғиз бева эдим, сен эса оилали эдинг. Бузуқисан, Тимоха!

Тимофей яна ичди. У энди ҳаммасини биров тушунгандай бўлди; эссиз умри, эссиз ҳаёт. Яшагани курсин, ҳаммаси куй.

– Бизнинг ишимиз, оқ буқача ҳақидаги эртаққа ўхшаб кетади, Поля.

Поля кулиб юборди.

– Нимага куласан? – сўради Тимофей.

– Нимага кулмас эканман?

– Керакмас... Сенга ярашмайди, тишларинг сўйлоқ.

– Бир пайтлар буни пайқамас эдинг-ку...

– Пайқаганман, нимага энди пайқамас эканман, фақат... Аттанг! Биласанми, нима алам қилади, ази-зам, кимгадир бу ҳаётда ҳамма нарса етарли; олий маълумотли, катта маош эгаси, хушрўй ва тишлари текис ва оппоқ ширингина ўйнаши ҳам бор. Тимохага эса сал бундайроғи ҳам ярайверади...

– Вой, илон-ей! – ажабланди Поля. – Сассиқ така. Қани, кўтар шишангни, бу ердан қорангни ўчир-чи! Ҳозир ўқлоқ оламан-да, мана шу ақлли бошинга... Кошки, ақл битса!..

Тимофей шиша оғзига яна тунука қалпоқчасини кийдирди-да, пиджагининг ички чўнтагига яхшилаб жойлади ва шошмай кета бошлади. Сал енгил тортгандай сездди ўзини. Лекин яна кимнингдир жигига те-

гишни истарди. Кимгадир мана шунақа секин, шошилмай, – қақадиган сўзларни айтса, ниш санчса!

Уйига етиб келса, кираверишдаги хона четдаги столда тирсақларига бошини тираб... ҳазрат Николай хаёл суриб ўтирарди. Ҳазратнинг қиёфасини одамлардан кўп бор эшитган. Қуйиб кўйгандай ҳазрат Николайнинг ўзи: оқ юзли, паст бўйли, кўрчоққа ўхшаган қарияча. Бошини эгиб мулойимгина тикилиб ўтирибди. Уйда бошқа ҳеч ким йўқ.

– Қани, саломатмисан, Тимофей? – мулойимлик билан сўрашди ҳазрат.

Тимофей атрофга аланг-жаланг қаради... Ва бирдан гурс этиб, қариянинг оёқлари остига йиқилди. Иложи борица майин ва лўнда қилиб секингина:

– Салом, ҳазратим. Мен сени дарров танидим, отахон, – деди у.

Ҳазрат нимагадир силкиниб тушди, ҳайрон бўлди ва кулимсираб бармоқлари билан секин ўдағайлади.

– Кайфинг бор-ов?

– Ҳа, озроқ бор! – қандайдир қизиққонлик ва шодликдан суюниб давом этди Тимофей. – Сиқилганимдан ҳаммаси... отахон, сендан узр. Сиқилганимдан ҳаммаси. Тиним билмайман. Мана, болаларимни ўстирдим – ичсам нима қилади деб ўйладим? Нега бунчалик қариб қолгансан-а, отахон... Нимага келгандинг ўзи?..

Ҳазрат кўзларини пирпиратди, яна кулиб юборди.

– Нимадан сиқиласан?

– Ўзим ҳам билмайман. Эй, Худо билади! Унга сиғинмаймиз – шунинг учун бўлса керак. Худога ишонмай кўйдик; мана у бўлса кўрсатиб турибди. Черковларни ёпдик, сўкинамиз, ҳар хил йўлларга кирамиз... Сиқилишимизни боиси шундан.

– Сен илгари Худога ишонармидинг?

– Отахон!.. чўқиниб айтаман; кичкина пайтимда ишонардим. Рождестволарда бутни шарафлаб юрганман. Агар большевиклар келмаганда эди, ҳозир ҳам сиғиниб юрган бўлармидим.

– Ўзинг-чи, коммунист эмасмисан ишқилиб?

– Қаёқда! Сенга ёлғон гапирмайман, балки коммунист бўлармидим! Фақат менинг қайнотам... агар ўлиб кетмаган бўлса! Ўшани ўттизинчи йилларда қулоқ қилишган...

– Хўш?

– Шундан бери оғзимга латта тиқилган, ҳеч кимга, ҳеч қачон гинг деб овоз чиқармаганман.

Ҳазрат баттар ҳайрон бўлди. Унга ачиниб қаради.

– Сен нима демоқчисан, Тимофей?

– Кўнглимдагини айтаяпман, отахон! Хўш, сен нимага келгандинг-а! Яхши ният биланми ёки ёмон ният биланми? Қандоқ тушунай?

Ҳазрат тиришган кичкина кафтлари билан оппоқ соқолини силаб қўйди.

– Нима учун келганман... Хўш, мана... тавбадасан, сизларни кўргани келдим. Менга қара, сен ўрнингдан тур-чи?

– Тураман! Нега турмас эканман? Ҳеч нарса қилмайди. Отахон, мана, сен дунё кезиб, кўриб юрибсан: одамлар айниб бораётибди-а?

– Ҳаммасияммас.

– Демак, сенинг фикрингча, қайнотанг йўлингни кесиб ўтдимми?

– Кесиб ўтди. Тўғриси айтганда, у кулоқ ҳам бўлган эмас, ҳеч қачон. Шу фақат колхозлар тузиш масаласида қайсарлик қилиб туриб олганди ўшанда. Вайсаки эди қайнотам, тилини тиёлмасди. Аҳмоқнинг аҳмоғи эди. Аммо қатъиятли, ўзига тўқ одам эди, мен эса ўртаҳол эдим. Партияга қабул қилишлари мумкин эди.

– Хўш, қайнотанг-чи, нима қилди?

– Муддатини ўтаб келди. Мен уни ўшандан буён кўрганим йўқ, бир-биримиздан узоқда яшаймиз. У қари тентак ўғли билан яшайди. Ўғли бўлса, қаердадир, узоқда яшайди. Демак, одамлар айниган дейсанми?

– Ҳа, халқ яхшигина айниган, – деди жиддий боқиб ҳазрат.

– Умуман ҳеч нарсага арзимаиди, бу халқ! – гапни илиб, баттар алжирарди Тимофей. – Ичкиликбозлик, ўғрилик... Мен ҳам омбордан ўғирлардим, сал-пал. Биламан, бу гуноҳ, аммо ҳамма ўғирлик қилади. Атрофга қара, вой, Худо, вой Худо-ей, нималар бўлмапти дейсан.

– Ўғирлик қилардим, дейсанми?

– Ҳа отахон, у-бу нарса ўмариб турардим. Мана, болаларимни ўқитдим. Қайси пулга-а? Отахон...

Тимофей ҳазратнинг ёнига янада яқинроқ эмалаб келди.

– Биласанми, сендан нима сўрамоқчи эдим?

– Хўш?..

– Сен у ерда, тепада бизнинг Худомизга, пайғамбаримиз Исога ва Биби Марямга яқин ўтирасан-а... Шу сен улар билан маслаҳат қилиб айтсанг-чи... хўш... ва ... э-э! Шундай хўрлигим келадики, юракларим эзилади, отахон! Ахир мен аҳмоқ эмасман-у, аммо саводим ҳаминқадар бўлса ҳам қарагин, олий маълумотли манаман деган азаматларни бармоғимни учида ўйнатаман...

– Тушунмаяпман!

– Оҳ, қани, яна бир карра қайта туғилсам эди! А, нима дейсан? Ҳозиргиси, яъни яшаб ўтган умрим ҳисобга олинмаса-да, бошқатдан яна мени туғдирсаларинг?..

Ҳазрат ихтиёрсиз кулиб юборди.

– Гоҳ сиқилиб кетдим деб нолийсан... Гоҳ... эҳ, сен итнинг боласи – Тимоха!

– Ҳа-да, нолийман-да, ҳаётим ҳеч ўхшамади-да! – Тимофей йиғлаб юборгудай эди. – Мана сен кула-япсан. Ҳеч кулгули жойи йўқ! Отахон, фақат ғам-алам кўрдим, янгидан янги ғам. Қора ер юзида яшаш қандай яхши! Нима мен кўрмайпманми, тушунмаяпманми... ҳаммасини тушуниб-кўриб турибман. Алашим келаяпти. Туфу – эзгилаб ташласанг!.. Менинг кўрган куним қурагин.

– Хўш, айт-чи, қайта туғилганингда қандай яшардинг, а, қизиқ?

– Энг аввало, мен бошқа аёлга уйланган бўлардим. Муҳаббат ҳақида ҳатто Библияда ҳам ёзилган-у, аммо мен учун муҳаббат юмшоқ жойдан чиққан чипқондай бўлди. Бу гапларим учун ўзинг кечир, Худойим. Ёшликда қандай йўлиқдим, ана энди ихраб-синграб, судралиб яшаб юрибман. Бўлмағур хотин учради. Аҳмоқ.

Худди отасининг ўзи. Оғзи бир очилдими... фақат бер дейишни билади. Аёл эмас – кажава сандиқ. Ўшани деб кўпроқ ўғирлик қилганман. Хасис!.. Ўтакетган очо-фат. Мендаги бу ақл билан катта бошлиқ бўлишим ҳам мумкин эди. Масалан, мендан яхшигина прокурор чиқарди, деб ўйлайман.

Тимофей пастдан ҳазратнинг илоҳий кўзларига тикилиб қараб қолди.

– Қўлимдан келганида эди қайнотамни шундай жўнатардимки, менга қолса у ҳалиям ўша ерда ўтирган бўларди. У буни тилидан топган бўларди.

– Ўчир овозингни! – ғазаб билан ўшқирди қария.

– Мен сенинг ўша қайнотангман-ку, иблис! Ўғри! Кўзларингни каттароқ оч, ароққа бўкибсан-да!

Тимофей ўрnidан турди, чалворини қоқди ва секин деди:

– Қара-я! Ростдан ҳам қайнотам. Қайнотагинам! Кел, ичамиз. Учрашганимиз учун. Қара, мен сени ким деб ўйлабман-а...

– Бўкибсан-да, итвачча!

– Ҳамма сирларимни айтиб берибман-а, сенга?.. Жимм! Ҳечқиси йўқ, билиб кўйдинг. Шундай ҳам адашманми-а. Қовун туширганимни қара-я... Эй-й-а!

Кейин иккаласи шишани бўшатгач, ҳақоратланган қайнота Тимофейнинг бурнини тагига бош бармоғини икки бармоғи орасидан чиқариб ўзи ва қизи учун жаҳл билан дерди:

– Мана сенга бошқа ҳаёт! Мана сенга иккинчи сеансга чипта!.. Ўғри...

Шолғоми чиққан Тимофей эса фақат бир оҳангда гўлдирарди:

– Воҳ, қандай тушдима-а, воҳ. Шунчалик ҳам бўладими...

– Мен сенинг ўзингни қаматаман! Ўғри!...

– Кимсан? Ёнингда Худо борми? Сен ҳуқуқсизга ким ҳам ишонарди?

– Мана, мана сенга, иккинчи сеансга чипта! Ҳа-ҳа-хе-хе, – бошқатдан яшашни истаб қоптилар!.. Ма, сенга.

Қайнотаси яна Тимофейнинг бурнини тагига бармоғини тикаётганди, куёви унинг бошига бир стакан ароқни куйиб юборди ва кўрқитмоқчи бўлиб чўнтагини кавлаб гугурт чиқарди.

– Ҳозир ёқиб юбораман-а.

Ҳазрат бўлмиш қайнота сочиқ билан бошини арди ва йиғлаб юборди...

– Бу нима қилганинг-а? Тимохажон? – Мендай қарияни-я... Уятсиз... Ярамас... Худди меҳрибонларим олдига яхши ниятлар билан келсам-у... Сен...

– Ҳамма гап шунда-да, нима қилишни билолмаяпман, – деди Тимоха бироз юмшоқлик билан. – Билмайман, қайнотагинам, билолмаяпман. Тўғриси айтсам, ўзимда нималар кечаётганлигини билолмаяпман. Бундай яшаш жонга тегди. Ўлгудай жонга тегди. Учди-кетди. Алам қилади. Умримни ашула айтгандай ўтказиб юбордим, аммо ашулани ёмон айтдим. Лекин ашула яхши эди, эссиз. Томоша учун, мени кечир.

Кўнглингни кенг қил, кечир, отагинам.

КУЗДА

Паромчи Филипп Тюрин радиодан сўнги ахборотни охиригача эшитиб бўлгач, анча вақтгача дастурхон устида миқ этмади.

– Нимага тинч ўтиришмайди-а, – деди жаҳл билан.

– Яна ким ғашинга тегаяпти? – сўради дўриллаган овоз билан қўллари эркакларникидай бақувват, баланд бўйли кампири.

– Бомба ёғдираяпти! – радиокарнай томонга қош учирди Филипп.

– Кимнинг устига?

– Вьетнамликлар устига-да.

Кампирга чолнинг сиёсатга қизиқиши ёқмас, ғашини келтирар, баъзида шу бемаъни сиёсатни деб иккиси жиғиллашиб қолган вақтлари ҳам бўлган. Аммо ҳозир кампирнинг уришишга ҳуши ҳам, вақти ҳам йўқ эди. У бозорга шошилаётганди.

Филипп паромга бориш учун иссиқроқ кийиниб олгач, диққатини жамлаб жиддий ҳолда уйдан чиқди. У анчадан бери, урушдан қайтгандан буён паромчи бўлиб ишлайди. Урушда бошидан яраланган, шунинг учун ҳам энгашиб ишлайдигани – ўз касби дурадгорликка ярамаслигини билиб паромчиликни танлаганди.

Сентябрнинг охирилари эди, ёқимсиз совуқ шабада эсарди, оёқ остидаги ер билчиллаб ғашга тегди. Қишлоқ дўкони ёнида ўрнатилган радиокарнайдан шамол тонги жисмоний тарбия мусиқаси садоларини юлқиб олиб келади. Қишлоқни чўққаларнинг чийиллаши-ю хўрозларнинг қичқириви тутиб кетган.

Йўлда учраган қишлоқдошлари Филипп билан бошини қимирлатиб саломлашар, улар нон олиш учун дўконга ёки бозорга бориш учун автобус бекатига шошилишарди. Филипп уйдан паромгача бўлган бу йўлни эрталаблари ҳеч қандай ўй-хаёлларсиз босиб ўтишга ўрганиб қолган эди. Тўғри, у хаёлга бериларди, лекин ҳозиргидай паром ҳақида ёки бугун кун бўйи кимнидир тарбиялаб қўйиши ҳақида эмас. Бугун ҳаммаси тушунарли. У ҳозир қандай қилиб америкаликларни уруш қилмай тинчлитишни ўйлаб борарди. Бир нимага ҳайрон бўлса-да, аммо ҳеч кимдан сўрамайди: нима учун, уларни ракеталаримиз билан туртиб қўйиш мумкин эмас? Ахир икки кунда ҳаммасини ҳал қилса бўлади-ку. Филипп ёшлигидан жуда уддабурон эди. Янги ҳаёт тарзига осонгина кўникди, колхозлаштириш даврида ғайрат кўрсатди... Ҳеч ким билан муштлашмасди-ю, аммо кўп баҳслашар, бақирар... иккиланганларни ишонтирар, ҳаяжонланарди. Коммунист эмас эди, раҳбарлар бу хусусида негадир гап очишмаган бўлса-да, Филипп билан доим ҳисоблашар, у эса сидқидилдан ёрдам бериб юраверарди. Унингсиз ишлари битмаслигини ўйлаб Филипп ич-ичидан ғурурланиб кўярди. Масалан, унга сайловолди компаниясида келган масъул кишилар билан қишлоқ кенгашида сайловни қандай ўтказиш тўғрисида маслаҳатлашиш ёқарди. Кимнинг уйига овоз бериш қутисини олиб бориш керак, ким ўзи келади, фақат эрталаб бориб хабардор қилинса, бас... Баъзан сайловчилар орасидан қайси бири қайсарлик қилиб: “Улар менга ўтинимни олиб келишга от бериб туришадими?!” деса, Филиппнинг бундан тепа сочи тикка

бўларди. “Ҳой Егор, – дерди шунда у, – ахир бу нима деганинг. Буни сайловга тенглаштириб бўларканми?! Гапингни қара-ю..! Бу ерда сиёсий масала кўндаланг турса, сен отни нимага тикиштирасан, бузоқни ғунажин билан чалкаштирасан”.

Қишлоқ бўйлаб баҳс, тортишувлар елдай кезарди. Филипп билан ҳам одамлар жон деб баҳслашишар, аммо ундан гина қилишмас, аксинча, дардини тўкиб сочишар ва “Сен уларга етказиб қўй” дея тайинлашарди. У эса вазиятнинг муҳимлигини ҳис қилар, ҳаяжонланар, ташвиш чекарди. “Эҳ одамлар! – деб ўйларди улкан ишлар оғушида куйиниб. – Уйкусираган каллаварамлар! Йиллар ўтган сайин Филиппнинг ғайрати сўна бошлади. Миясига бир фикр келди: “Бас!” Энди унинг ҳаяжонланиб, бундай ташвишлар ортидан югуришга кучи етмайди. Лекин ҳамон жамоат ишлари, жамиятнинг муҳим масалаларини юрагига яқин олар, хавотирланарди.

Дарёда ёқимли шабада эсарди. Беозор урилади, туртади. Арқонлар шамолда силкиниб ғувиллайди. Лекин яхшиямки, қуёш кўриниб сал кўнгли ёришди.

Филипп паромда у ёқдан бу ёққа сузди, энг шошқалоқ йўловчиларни ўтказиб бўлгач енгил тин олди. Асаббузарлик тўхтади. Филипп яна америкаликлар ҳақида хаёлга берилганда, баянни варанглатиб тўйчилар келиб қолишди... Замона зайлини қаранг – енгил машиналар рангдор тасмалар, пуфаклар билан безатилган.

Қишлоққа ҳам шу нарса урф бўлиб кириб келаяпти. Учта машинада келишди... Тўйчилар қирғоққа тушишди. Ширакайф, сершовқинда ўзини жиндай кўз-кўз қилиб мақтанишга мойил тўда. Янгича урф, машиналарда. Боз устига улар тасмалар билан билан безалган бўлса-да, бунақа тўйлар ҳали камчил қишлоқда, ҳамманинг ҳам енгил машина топишга қурби етмайди.

Филипп тўйни қизиқиш билан кузатди. Бу одамларни танимайди – бу ерлик эмас улар, афтидан қаергадир меҳмонга кетишаётган кўринади. Шляпали бир одам ҳадеб қийшангларди. Бу машиналарни ўша топган чоғи. У тўй тўйдаи бўлсин деб тинимсиз чиранарди. Баянчини куй чалишга қистаб, ўзи биринчи бўлиб ўйинга тушди. У бургутдек ўткир кўзларини ҳаммага тикиб, бақир-чақир қилиб оёқларини дўпирлатарди. Фақат унинг бу қилиқларига қараш ноқулай ва уятлироқ. Келин ва куёв ҳам ўзларини ноқулай сезишар, чунки улар бошқаларга нисбатан ҳушёрроқ эдилар. У ҳарчанд ирғишламасин, ҳеч нарсага эришолмади, унинг бу сохта қувноқлиги ҳеч кимга юқмади ва чарчаб қолди...

Паром сузиб ўтди, машиналар қирғоққа чиқди. Тўйчилар жўнаб кетишди. Филипп эса ўз ҳаёти ҳақида ўйга толди. Унинг уйланиши бунақа бўлганди. Уларнинг қишлоғида Марья Ермилова деган сулув қиз бор эди. Кулча юз, ёноғи қизил, ширин сўз... Силлиққина, кўзни қувнатарди. Бундай гўзал қаллиқ ҳақида фақатгина орзу қилиш мумкин эди. Филипп уни жуда ҳам севар, Марья ҳам уни севарди. Лекин тўй бўлиши арафасида...

Филипп комсомоллар билан алоқадор эди... ўзи комсомол эмас эди-ю, лекин улар билан бирга юрар, қичқирар, суришишарди. Филиппга комсомолларнинг қишлоқ қариялари раъйига қарши чиқиши ёқарди. Мана қандай бўлганди: замонасоз ёшлар черков никоҳига қарши кўтарилди. Кўз кўриб қулоқ эшитмаган воқеа... Қариялар бирон нарса қилолмас, ғазабланар, қўлига хивчин олиб, гарчи хивчин билан ҳали оғзидан сути кетмаганларнинг эсини киритолмасалар-да, қайтанга баттар уларнинг қаршилигига дуч келишарди. Қувноқ дамлар эди. Филипп ҳам худди шундай, черковда никоҳдан ўтишларига қарши эди. Марья эса черковда никоҳдан ўтишга қарши эмасди. Марьянинг ота-онаси бир сўзли эдилар, унинг ўзи ҳам охири черковда никоҳдан ўтамиз деб қайсарлик қила бошлади. Филипп оғир аҳволга тушиб қолди. У турли гаплар билан Марьяни аврай бошлади, (гапга чечанлик қишлоқда камёб ҳол, балки Марья уни шу учун севиб қолгандир) ишонтирмоқчи бўлар, қишлоқча кўрсаводликни ёмонлар, ҳар хил мақола ва фельетонлардан парчалар ўқиб берар, юраклари эзилиб тишларини ғижирлатарди.

Марья эса ҳеч нарса эшитгиси келмас, черковда никоҳдан ўтамиз, тамом, дея бир гапда туриб олган эди. Филипп ўтмишини ўйларкан, ўшанда жудаям аҳмоқона хатога йўл қўйганини тушунди. Ўшанда йўллари айро тушди, ажралишди. Филипп кейинчалик ҳам ўзгармади, қилган ишига афсусланмади, ҳозир ҳам афсусланмайди, ахир қўлидан келганча янги ҳаётни қуришда қатнашди. Бироқ Марьяни қўмсарди.

Бир умр юрак-бағри қон бўлиб йиғлаб, эзилиб яшарди. Бирор кун йўқ эдики, у Марьяни эсламаган бўлса. Бошида шунақаям оғир эдики, ҳатто ўзини бир бало қилмоқчи ҳам бўлувди. Йиллар ўтса ҳам юрагидаги дард аримади. Энди оиласи бор – янги фуқаролик қонунни бўйича хотини билан никоҳдан ўтган. Серфарзанд. Юрак эса ҳамон ўртанар, Марьяни деб ўртанарди. Хотини Фекла Кузовникова Филиппдаги бу доимий ғамни сезиб қолгандан буён эрини кўрарга кўзи йўқ. Ва бу теран нафрат аёл қалбида у билан бирга яшаб келмоқда. Филипп эса хотини Феклани ёмон кўрмасди... йўқ. Аммо лекин, масалан уруш пайти “Сизлар ўз оналарингиз ва хотинларингизни ҳимоя қиляяпсизлар...” – дейишганда у Феклани эмас, хаёлан Марьяни кўз олдига келтирарди. Агар ҳалок бўлганида ҳам Марья ҳақидаги хаёллар билан ҳалок бўларди. Йиллар ўтса-да, ишқ дарди уни тарк этмади. Бироқ юрагини ёндирган олов аввалгидек – эндигина уйланган йилларидагидек ўртамас эди, албатта. Тўғри, ўшанда бир оз камгап бўлиб қолди. Барибир, тарғиботни сусайтирмасди. Аммо гапирганда, ўзининг аччиқ ўй-хаёллари таъсирида, хаёлотидай гапирарди. Гоҳо ўй суриб қолар, бирдан нимадир эсига тушиб, яна одамларни янги ҳаётга ишонтирмоқ ниятида, уларнинг ғафлат босган кўзларини очмоқчи бўларди. Марья эса...

Марьяни ўшанда қишлоқдан олиб кетишди. Унга қандайдир сўтак (қандайдир эмас, Филипп у билан кейинчалик кўп бора юзма-юз келди) бойвачча Краюшкин қишлоғидан совчи жўнатди... келишди, унаштиришди ва олиб кетишди.. Албатта, черковда никоҳ ўқилди. Орадан бир йил ўтгач Филипп Марьянинг эри Павелни учратиб қолиб:

– Виждонинг қийналмадими?.. Черковга боришга... – дея уни сўроққа тутди.

Павел ўзини ажаблангандек кўрсатиб:

– Нега виждоним қийналиши керак? – деди.

– Қарияларнинг йўриғига юриб, никоҳ ўқитдингми?

– Уларнинг йўриғи билан эмас, – деди Павел. –

Мен ўзим шуни хоҳладим.

– Мана шунинг учун ҳам сўраяпман-да, – деди ўзини йўқотиб Филипп. – Виждон қийналмадими? Қарияларни тушуниш мумкин, аммо сизлар-чи?.. Ахир, бу ҳолда ҳеч қачон қоронғуликдан чиқа олмаймиз-ку!

Бунга жавобан Павел сўкинди.

– Тошингни тер! – деди-да, бошқа гапиришни истамади.

Бу учрашувдан Филипп шуни сездики, Павелнинг нигоҳида унга нисбатан яширин нафрат, ҳаттоки азобланиш акс этиб турибди. Нималарнидир англашга ҳаракат қилди, ҳеч нарса тушунмади. Кейинчалик гап чиқди: у Марья билан яхши яшамаётганмиш, аёл доимо ғамгин эмиш...

Филиппга фақат шу етмай турувди; эски дарди янгиланди, ичкиликка берилди, аммо кейинчалик ичкиликни ташласа-да, лекин доимо ўзи билан ўша илон чаққандай оғриқни олиб юрди. Илон эса чақаверар, чақаверарди, унинг эса чидашдан бошқа иложи йўқ. Машиналарда келган келин-куёвнинг тўйи унга мана шунақанги ғамгин хотираларни эслатди. Шу хаёллар оғушида у яна у ёқдан бу ёққа бориб келди, тушликда бир стакан ароқ ичишим керак, деган фикр ўтди хаёлидан. Шамол суяк-суягидан ўтиб, негадир кўнгли ғашлана бошлади.

“Яна икки марта бориб келаман-да тушликка чиқаман” – қатъий қарор қилди Филипп. Бегона қирғоққа яқинлашганда (Филипп ўз қишлоғи томондаги қирғоқни ўзиники, нариги қирғоқни бегона деб атарди) усти ёпиқ машина ҳамда унинг атрофида тумонат одам кўринди. Бу қанақа машина эканлигини, унда майитни олиб келишаётганини синчи нигоҳлари билан ўқиб билди. Одамлар майитни ҳар доим шу ҳолда олиб келишарди. Паромга келгач ҳаммалари машинадан тушишар ва қирғоққа келиб дарёга жим қараб туришарди. Буни тушунса бўларди.

“Кимни олиб келишаётган экан?” ўйлади Филипп, одамларга нигоҳ ташлаб, – дарёнинг юқорисидаги қайсидир қишлоқдан шекилли, чунки яқинроқдаги қишлоқлардан кимнингдир қазо қилганини эшитмаган эди. Лекин нима учун бошқа ердан олиб келишяпти? – Ёки уйда ўлмагану, дафн қилиш учун қишлоғига олиб келишяптимикин?”

Паром қирғоққа етгачгина Филипп тик турган одамлар ичида Павелни – Марьянинг эрини таниди. Ва бирдан кимни олиб келишаётганини англади. Марьяни олиб келишаётгани... Ёз бошланган кунларида Марья шаҳарда турадиган қизиникига бораётган чоғда Филипп у билан учрашгани ёдига тушди. Паромда қирғоққа сузиб ўтгунча гаплашишганди. Марья шаҳарда қизи туққанини, у қизига ёрдам бериш учун кетаётганини айтганди. Ширин суҳбат қуришганди. Марья ўшанда ёмон яшашмаётганини, уч нафар фарзандиям уйли-жойли бўлиб кетганлигини, ўзи нафақа олаётганини, Павел ҳам нафақа олаётгани-ю, аммо уйда ҳалиям дурадгорлик қилаётганини айтиб ўтганди. Мол-ҳолни унча кўпайтиришмаган бўлса-да, аммо ҳамма нарса етарли эканини, курка боқаётгани, ўтган

йили уйларини қайта таъмирдан чиқаришда шаҳардан фарзандлари келиб ёрдам берганини ҳам гапирганди.

Филипп ҳам ҳамма нарса етарли эканини, нафақа олаётганию соғлиги дурустлигини, фақат об-ҳаво ўзгаришига қараб боши сал-пал оғриб туришини айтиб кўнглини юмшатганди. Марья эса негадир юраги безовта қилиб туришини айтганди. “Баъзида ярим тунлари юрагим илқис сиқувга олиб, қаттиқ оғриб қоладики, йиғлағудай бўласан”, – деганди ўшанда Марья.

Мана, охири куни битибди-да, Марьяни... Филипп Павелни таниган заҳотиёқ “оҳ” деб юборди ўз-ўзига, вужудига ўт туташди. Паром қирғоқда лиққиллаб қолган ускунага бориб урилди. Қирғоқдаги занжирни олиб, илгакка илдириди. Биринчи усти ёпиқ машина олдинги ғилдираклари билан чиқа бошлади, паромдаги ғўладай ёғочлар қисирлар, гоҳо ғичирларди. Филипп худди сеҳрлангандай эшқак ёнида қотиб турар, машинадан кўз узмасди. Худойим, Худойим, Марьяни олиб келишяпти, Марьяни...

Филипп ҳайдовчига машинани паромга қандай қўйиш кераклигини тушунтириши лозим эди, чунки орқадан яна иккита машина бир-бирига тиралиб турарди, у эса худди қоққан қозикдек жойидан қимирламас, ҳамон машина юкхонасига тикилиб турарди.

– Қаерга қўяй? – қичқирди ҳайдовчи.

– А?..

– Қаерга қўяй деяпман?

– Қўявер...

Филипп қўлини ноаниқ силтади. У ҳалиям жонсиз Марьяни олиб келишяётганларини тасаввурига сиғдира олмас эди. Фикрини йиғиб ололмай боши тошдай қотганди. Гоҳо Марья билан паромда гаплашиб кетишяётгани, турмушдан мамнунлиги, гоҳо эса унинг қизлик маъсум дамлари кўз ўнгидан ўтарди. Ё Худойим, ё Худойим... Марья... Наҳот бу сен бўлсанг?

Ниҳоят Филипп оёқларини аранг жойидан силжитиб Павелга яқинлашди. Павелни турмуш букиб қўйганди. Юзлари ҳали сўлмаган, тийрак ва маънодор бўлса-да, аммо қадди дол эди. Ақлли кўзларида мусибат ва сабот зоҳир.

– Павел... нима бўлди? – сўради Филипп.

Павел зимдан секин қаради, аммо нимани сўраётганини тушунмади, шекилли, нигоҳини яна пастга, паром тахталарига қадади. Қайта сўраш Филиппга ноқулай туюлди... У яна эшқаги ёнига қайтиб келди. Қайтаётиб ёпиқ машинанинг орқасидан ўтаркан қаради – тобут. Зумда юрагига оғриқ кирди, фикри равшанлашди: ҳа, бу – Марья.

Паромда сузиб кетишди. Филипп ихтиёрсиз эшқак эшиб бошқарар, хаёл сурарди: “Марья, Марьягинам”... Дунёдаги энг азиз одами у билан охири марта сузиб бормоқда... Ўтган ўттиз йил давомида, паромчи бўлиб ишлаётгандан буён Марьянинг неча марта у ёқдан бу ёққа сузиб ўтганини аниқ биларди. Асосан болаларининг ҳолидан хабар олгани шаҳарга тушарди: гоҳо ўқиши, гоҳо ишга жойлашиши деб, гоҳо эса набиралари туғилганда... Мана энди – Марья йўқ. Паром қирғоққа етиб келди.

Яна занжирлар шарақлаб, машиналар мотори гувилларди. Филипп эса эшқаги ёнида турганча усти ёпиқ машинага тикиларди. Ақлга сиғмайди. Марья ўлиб қолса нима бўлади деб сира хаёлига келтир-

маган. Ақалли, бир марта ҳам ўйлаб кўрмаган. Унинг ўлимига тайёр эмас эди. Усти ёпиқ машина жўнаб кета бошлаганда Филипп кўкрагида чидаб бўлмас оғриқни ҳис қилди. Ўй-хаёлини “нима қилишим керак?” деган безовталиқ чулғаганди. Ахир ҳозир марҳумани қабристонга олиб кетишади. Бутунлай. Уни шу кўйи, нигоҳи билан кузатиб қолаверадими? Бу қандай гап? Безовталиқ вужудини чирмади, у эса жойидан қимирлай олмас, лаҳза сайин ўзини йўқотиб борарди.

“Ахир видолашим керак эди-ку!” – машина йўлга чиқиб олганда ўзига келди ва буни тушуниб етди. – “Ҳеч бўлмаса, видолашай-да!.. Ҳеч бўлмаса, охири марта бир кўрай. Тобутнинг қопқоғини ҳали ёпишмаган, кўриш мумкин, ахир”. Филиппнинг назарида, унинг ёнгинасидан Марьяни олиб ўтаётган анови одамлар, бунақа иш тутмасликлари керак эди. Нима, олиб ўтишди – тамомми. Агар бу кимнингдир мусибати бўлганда ҳам... ҳаммадан кўпроқ бу унинг – Филиппнинг ғам-қайғуси-ку! Тобутда Марья ётибди, ахир.. Улар уни қаёққа?..

Филиппнинг ёдига у яшаб ўтган оғриқли ҳаётдаги вақт йўқотолмаган, унутиш мумкин бўлмаган энг азиз нарсалар ёпирилиб кела бошлади. Ўтган бутун умри, энг асосийси, энг кераклиси, нима учун яшаган бўлса, кўз олдида турарди... У йиғлаётганлигини ҳам сезмаётган эди.

Тобут ортилган машина ортидан кўз узолмади. Машина юқорига кўтарилиб муюлишга етгач бурилиб кўздан ғойиб бўлди. Мана энди унинг ҳаёти қандай кечади? Ахир у ер юзида Марья борлигига ўрганиб қолганди. Кўнгли ўксиган, ғамзада бўлган дамлар – у Марьяни эслар ва ўзини сағир эмасдай ҳис этар, у билан дунё тўлиб турарди. Энди-чи, энди нима бўлади? Э Худо, усиз ҳаммаёқ хувиллаб қолади: бўм-бўш, қандай оғир-а?

Филипп паромдан отилиб тушди; бахтига сўнгги машина нимагадир жилмай турарди. Филипп ҳайдовчининг ёнига келди-да:

– Усти ёпиқ тобут олиб кетаётган машинани қувиб ет, – деди ўтинч билан кабинага чиқиб оларкан.

– Нега? Нима учун?

– Шундай қилмасанг бўлмайди.

Ҳайдовчи елка учуриб, бошқа гап қотмай машинани жилдирди. Қишлоқ оралаб кетишяётганда эса у Филиппга бир неча бор синчков назар ташлади.

– Булар Краюшкинларданми? – дея сўради ҳайдовчи боши билан олдинда секин илдамлаётган машина тарафга имо қилиб.

Филипп секин бош ирғади.

– Қариндошингми? – яна сўради ҳайдовчи. Филипп бу гал чурқ этмади.

У ҳамон усти ёпиқ машина ортидан кўзларини тикиб борарди. Кузовнинг орқа тахтаси туширилган юкхона ўртасидаги тобут кўриниб турарди. Тобут атрофида ўтириб олган одамлар бирдан ўзи учун ҳам, мана бу тобут учун ҳам бегона туюлди. Қайси урфга биноан улар у ерда ўтиришибди? Ахир, тобутдаги Марья-ку.

– Қувиб ўтайми? – сўради ҳайдовчи.

– Қувиб ўт... Ва мени тушир.

Машинани қувиб ўтишди. Филипп кабинадан тушди ва қўлини кўтарди. Шунда юраги қинидан чиққудай

бўлиб ўйнаб кетди, худди назарида, ҳозир нимадир юз беради ва ҳаммага, Филиппга ҳам бир сир – аслида, Марья унинг кими бўлгани ошкор бўлади-қолади.. Машина тўхтагандан сўнг нима воқеа юз беришини ва қандай сўзларни тўкиб-сочишни билмасди. Марьяни эса жудаям кўргиси келарди. Бу унинг учун ҳамма нарсадан муҳим ва зарур эди. Марья шундай кетаверадими, ахир унинг – Филиппнинг умри ҳам ўтиб бўлди, кўнглига яқин одам ҳам қолмади.

Машина тўхтади. Филипп орқа томонга ўтди... Қўллари билан орқа тахтани ушлаб, оёғини темир нарвончага қўйиб кузовга чиқиб олди.

– Павел, – деди ўзи кутмаган ялинчоқ овозда (у бундай ялинчоқ овозда гапирмоқчи эмас, ўзи ҳам кутмаган эди) – У билан видолашишимга изн бер. Ҳеч бўлмаса, бир бор кўрай, оч.

Павел ўрнидан кескин қўзғалди ва тўғри унга қараб юрди. Филипп унинг бўздай оқарган юзини кўришга улгурди. Заҳилланган юзлар, боя ғамга тўлиб турган кўзлари туйқусдан чақчайиб кетди, бирдан ғазабга тўлди.

– Кет, бу ердан! – секингина, аммо кескин буюрди Павел ва Филиппнинг кўкрагига туртди. Филипп бундан кутмаган эди, мункиб кетди, кузовни маҳкам ушлаб қолмаганда...

– Кет!! – қичқириб юборди Павел. Ва яна уни туртди, бу гал қаттикроқ туртди. Филипп бор кучи билан тахтани маҳкам ушлаб турар, Павелга қарар ва уни таний олмаётганди. Ва ўзи ҳам ҳеч нарсани тушуниб етмасди.

– Ҳой, сизларга нима бўлди? – машинадагилар қўзғалишди. Бир йигит, Павелнинг ўғли бўлса керак, дарров отасини елкасидан ушлаб нарироққа тортди. – Сизларга нима бўлди?

– Кетсин? – яна ғазаб билан ўқирди Павел. – Кетсин у бу ердан! Мен унга кўрсатиб қўяман кўришни. Судралиб келганини қаранг илонни! Жўна! Жўна! – Павел жойида тепинар ва аламдан шайтонлаб қолганди.

Филипп машинадан тушди. Шундагина Павелдан нима ўтганлигини тушунди. Барибир, пастда туриб ҳам унга ғазаб билан тикилди. Ўзи англамаган ҳолда нималарнидир гапира бошлади. Бу сўзларни бир умр юрагида тугиб юрган кўринарди.

– Нима, ачидими?... Бировникини тортиб олиб, ... энди ачинаптиларми. Ўшанда қувонган эдинг-ку?...

– Сен-чи, қувонмаганимдинг! – деди кузовдан ту-

риб Павел, – мени билмайди дейсанми, қанчалар қувонганингни!

– Бошқаларнинг бахти эвазига қурилган ҳаёт, мана қандай бўларкан, – давом этди Филипп, унинг тепадан нима деяётганига эътибор бермай. Муҳими, юрагида борини айтиб қолмоқчи бўларди. – Ҳузур-ҳаловатда яшайман деб ўйлаганмидинг. Йў-ўқ, унақа бўлмайди. Мана энди кўриб турибман, буларнинг ҳаммаси сенга қанчалик қимматга тушганини...

– Ўзинг-чи, ашула айтиб юрдингми? Сен-чи.. Ўзинг... Ўзингни ҳам эгиб ташлабди-ку! Яхши яшаганинда эгилармидинг?

– Ўшанда қувонганингни. Мана – қувониб бўлдинг... Тиланчи! Ҳа, тиланчисан!

– Ҳой, нима қилаяпсизлар?! – жаҳл билан деди бояги йигит. – Эсдан оғиб қолдиларингми? Топган вақтларингни-чи!

Машина жўнаб кетди. Павел яна бир бор бақир-ришга улгурди:

– Мен тиланчиманми? Сен эса бир умр дарвозадан киролмаган итга ўхшаб ғингиб ўтдинг! Мен эмас, сен тиланчисан!

Филипп секин ортига қайтди.

“Марья, – ўйларди у, – эҳ, Марья, Марья... Мана қандай қилиб ҳамманинг қанотини қирқиб ташладинг. Иккита аҳмоқ – роса ҳурдик... Аслида-ку, иккаламиз ҳам тиланчимиз, Павел, сен кўпам акиллайверма. Агар сен гадой бўлмасанг, нега бунча ғазабланасан? Нима кераги бор ғазабланишни? Ёшлиқда бахтнинг бир бўлагини ушатиб олганингни, хурсанд бўлиб яшайвермайсанми? Аслида сен ҳам қувонч нималигини билмай ўтдинг. Сени у севмасди-да, мана, ичингдаги ғам бўғзингдан тошиб чиқди. Ўшанда тортиб олмаслик керак эди. Келдинг, олдинг, кетдинг!.. Хурсанд бўл”.

Алам қилди Филиппга... Энди алам ёнига Марьяга бўлган гинахонлик ҳам қўшилди. Марьяга хаёлан му-рожаат қилди: “Сен ҳам ўзингга ярашасан, кутиб туролмадинг, чопдинг Краюшкинга қараб, фойдаси бўл-маса ҳам. Чидамасанг чиллак ур”.

– Ҳаммаси тугади, остин-устин бўлди,– дея ўзича ўйлади Филипп. – Энди бир амаллаб судралиб умр-гузаронлик қилишу, унинг ортидан бу фоний дунёдан кетиш қолди.

Шамол анча пасайди, осмон очилди, қуёш нур сочса-да, илитмайди. Атроф қандайдир шип-шийдам ва совуқ. Куз бўлгандан кейин иссиқ қаёқдан ҳам бўлсин?

Мени соғиндингми, айдоғ, адирлар

Лойсувоқ томларда оқ парда,
Хасларга осилган ип – мезон.
Ҳосилдан ариган боғларда,
Сезиниб кезинар баргрэзон.

Дарахтлар – қариган донишманд,
Сўрсанг ҳам сўрмасанг гап сотар.
Ярақон бўлгандек паст-баланд,
Сариққа чулганиб зап ётар.

Балиққа термулар сариқ тол,
Япроғи – чехраси қаҳрабо.
Сафронинг гулуси кўп малол,
Ё Ҳаво, ё Савдо! Марҳабо!

Севардинг-ку ахир, не бўлди?
Жавоби сукут...
Ориятнинг қадди букилди,

Ор, уятнинг қадри тўкилди.
Қиз тек қотди, йигит – эгилди,
Силкинди-ю қомати дуто,
Юлқинди-ку юракдан нидо:
БЕВАФО!

КЕЛТИРДИ-КУ

Ақлим санинг хушёрлигинг
Бошига бало келтирди-ку.
Ҳар нарсага тайёрлигинг
Жонга жафо келтирди-ку.

Биз икки-уч ўртоқ эдик,
Гоҳ жуфту гоҳи тоқ эдик,
Шодлик оқар ирмоқ эдик,
Дарё бало келтирди-ку.

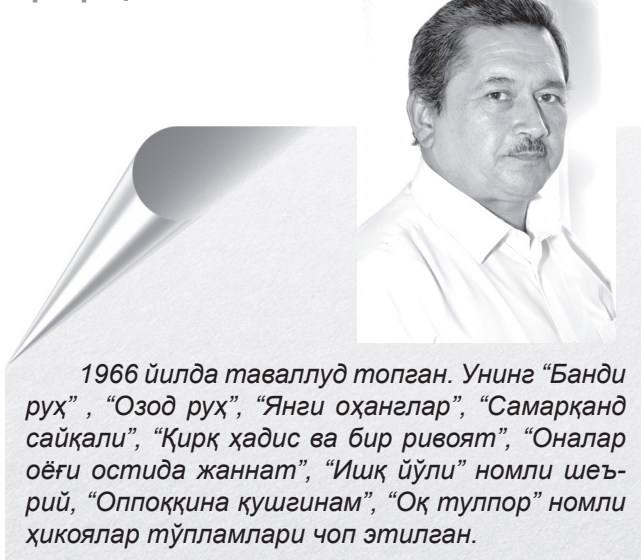
Дунё маним дунём деган,
Эл ҳаққини тинмай еган,
Ҳаргиз инсоф билмайдиган,
Қози қазо келтирди-ку.

Кўм-кўк рўмоллар бир гўзал,
Лаблари мисли қанд-асал,
Ширин бўлиб шундан газал,
Шўх-шўх ҳижо келтирди-ку.

Ўйноқлаган тойчоқдайин,
Шох ташлаган ўглоқдайин,
Ўйнаб бир лаҳза тинмайин,
Нозу адо келтирди-ку.

Ўйнаб келар бир енгили,
Кўкрак очиқ, очиқ бели,
Чумчуқ чўқигандай тили,
Сўзга сазо келтирди-ку.

Ориф ҲОЖИ

1966 йилда таваллуд топган. Унинг “Банди руҳ”, “Озод руҳ”, “Янги оҳанглар”, “Самарқанд сайқали”, “Қирқ ҳадис ва бир ривоят”, “Оналар оёғи остида жаннат”, “Ишқ йўли” номли шеъррий, “Оппоққина қушгинам”, “Оқ тулпор” номли ҳикоялар тўпламлари чоп этилган.

Ўздан кетибдур ойжамол,
Йўлдан уриш айлар хаёл,
Бундоқ бўлурму соғ аёл,
Кўзга зино келтирди-ку.

* * *

Мени соғиндингми, яйдоқ адирлар,
Беармон пиёда кезган қирларим.
Қадрини йўқотди қанча қадрлар,
Шахтини бой берди қанча шеърларим.

Мен сени мақташга сўз тополмадим,
Сен деса, лол бўлди бурро забоним.
Нафс ити кетидан кетдим, қолмадим,
Қайт дея айтмади урхо замоним.

Энди сенда ҳаёт мароми ўзга,
Гуллару гиёҳлар сотилаётир.
Кибор қарашимоқда бунда ҳам сўзга,
Дилимни кемирар хавфу хавотир.

Наҳот, адирларда кезинган шамол,
Елим халталарга секин жойланса.
Шарқироқ жилгалар бир кун бемалол,
Аввал музлатилиб, кейин тойланса.

Пастликлар келибди бу кун тоғларга,
Сойларда шумликлар жўши уриб оқар.
Соғлик соғинмайди соғлар соғларга
Сўзларида риё уфуриб ётар.

Одамлар панд берар бири бирига,
"Қани элим" дедим, қаттиқ ўксидим.
Шу тоғ-ку уларни боқар авайлаб,
Булоқдай сут бериб, куюк кўксидин.

ТАГЛАВҲАЛАР

Оромингнинг кушандаси у,
Ўғирлайди дилдан ҳаловат.
Бир ишингни битирмайди-ю,
Унуттирар роҳат, фароғат.

Татимаиди ичган, еганинг,
Кўзларингга уйқу даримас.
Эсда турмас нима деганинг,
Юрагингдан доим аримас.

Аланглайсан, кўрмайсан аммо,
Пешонангда турган бахтингни.
Ҳар қадамда янги муаммо,
Баракаси қолмас вақтингни.

Бу беҳуда бекор ташвишидан,
Одам борки юраги қийма.
Безор қилар қолдириб ишдан,
Бир пулга арзимас ВАҲИМА.

* * *

Саратонда барги саргайди,
Қиш тез тушар деган дарак бу.
Мени кўп бор огоҳлантирган,
Адашмаган қари терак – бу.

* * *

Салкам ярим аср –
Мен сўз излайман.
Салкам ярим аср –
Сўз мени излар.
Сочига оқ тушиди,
Ёки тўкилди,
Мен "сочи сумбул" деб
Мақтаган қизлар.

* * *

Қалбинг туб-тубига бўйладим аста,
Не-не аждарларни кўрдим уйқуда.
Секинроқ шивирла! Уйғониб кетса,
На сени, на мени қўймас осуда.

* * *

Саратон саврдан кўра устароқ,
Аёлларни ечинтирмоққа.

* * *

Терак япроқлари – минглаб елпигич,
Фаришталар елпинар тинмай.

* * *

Япроқлар мунча кўп шивирлар,
Дарди адо бўлмас бўй қиздай.

* * *

"Шу одамга мазза", деб ўйлар,
Адирдаги чўпонни кўриб,
Саёҳатга чиққан шаҳарлик.

РОМАН ~ МУСОҲАБА

Шоир, носир, драматург ва тадқиқотчи Комил Авазнинг “Қўналға” номли илк романида ўндан ортиқ қистирма эпизодлар келтирилади. Баҳоуддин Нақшбанд ўз орифона одоби билан такаббур бойваччани тарбиялаши, тадбир ила очкўз вазирни жазолаши шулар жумласидандир. Ушбу ривоят моҳият эътибори билан эпик баёнчи “мен” дунёқараши нечоғлик кенг ва чуқурлигини кўрсатишга хизмат қилади. Роман қаҳрамони бир пайтлар бобосидан эшитган Сулаймон алайҳиссалом ва тўти ҳақидаги иккинчи ривоятни ўзига тасалли излаш тилагида эслайди. Ушбу ривоят орқали Яратувчи иродаси-ла битилган тақдирга тадбир йўқлиги, банданинг сабр қилишдан ўзга чораси бўлмаслиги уқтирилади. Ривоят мазмуни мантиқий тарзда Яссавий ҳикматларига уланади. Шоир лирик қаҳрамони кечинмалари орқали баёнчи руҳиятига хос жиҳатлар очилиб, роман мазмуни кучайтирилади.

Кўринадики, адиб қўллаган тарихий ривоятлар асосида тўқима воқелик ва Нақшбанд, Сулаймон сингари тарихий шахслар ҳаёти билан боғлиқ ҳодисалар

ётади. Улар баёни образ тақдири ва фаолиятига мантиқий тарзда туташиб, ахлоқ-одоб ташвиқиға хизмат қилади.

Асарда келтирилган латифа эса эпик баён тарзи бот-бот гўзал ва нафис ифодалар, ҳазил- мутуйиба оҳанги билан алмашилиб туришидан гувоҳлик беради. Ровий халқимиз нозик фаҳмилилик билан айтган, танқидий мазмундаги кулгили, жонли ва таъсирчан ҳикояни романга “ҳазм” қилдира олади. Бу ҳозиржавоб шахс ўрни билан қочириқ, кесатиқ, пичинг оҳангида сўзлашга уринади. Демак, ёзувчи фольклорнинг барҳаёт қаҳрамонларидан баракали фойдаланиб, замон ва макон чегараларини кенгайтиришга эришади.

Комил Аваз ҳаётий воқеаларни кўп кўрган, хўп тинлаган. Шоирона табиатиға хос кузатувчанлик сабаб туйган кечинма-ҳолатларидан муайян сабоқлар чиқаришға интилади. Романда бу ҳол баён тарзининг кўнгилёзди ҳангомаю ишратангиз гурунглар билан алмашинувида намоён бўлади. Адиб ҳақ ва ҳақиқат ҳақидаги мушоҳадалардан кўнгил ёзишға майл билдиради. Бундай кезларда китобхонни қум сайри, гулхан ёлқини, чўғ ҳовуриға интиқ кайфиятға чулғаб оҳиста оҳангда мароқли гурунг беради. Гулхан теграсидаги гурунг хуштаъм. Чунки, унда умр мазмуни лаҳзаларға жамланади. Ишқ қудрати ва ҳайбати Тангрининг инъоми экани эътироф қилинади. Ишқ банданинг ихлоси, эътиқоди, пок кўнгли ва порсо қалбига лойиқ меҳмон. Адиб бизни масрур кайфиятдан нохуш итмом сари етаклайди. Моддиятға руҳий мубтало Паризод тақдирдан ибратли хулосалар чиқаришға уринади. Табиийки, баён ҳам суҳбатдош билан қизгин мусоҳаба асосига қурилиб, диалогик характер касб этади. Ширин суҳбат асносидаги фикрни тасдиқлаш зарурати роман матниға янги ҳангомани олиб киради.

Мулла Тўйчи ҳофиз ва Ҳожихон Болтаев муносабатларида ҳиммат, кечиримлилик, санъат ва санъаткорға бўлган самимий эҳтиром кузатилади. Машариф акаға хос зоҳирий тўпорилик ва ғоятда ҳозиржавоблик, дўсти Абдулла ака ишбилармону ишчанлиги, адолатсизлик ҳукмрон бўлган шўролар даври ҳақидаги тасаввурларимизни бойитади. Улар ўша даврнинг қамоқхона азобу хўрликларига қарамай, қайта ўнглинишса-да, ўз саҳв-хатоларини ҳам эътироф этишлари китобхонға ҳаётда яшаш ва кураш шакл-шамойиллари кўплигидан ибратли сабоқ бера-

Исломжон ЁҚУБОВ

1961 йилда туғилган. Нукус Давлат университетининг филология факультетини тамомлаган. Филология фанлари номзоди, доцент. Адабиётшунослик муаммоларига бағишланган “Ўзбек романи тадрижи”, “Бадиий-эстетик сўз сеҳри”, “Миллий уйғониш даври ўзбек насри”, “Бадиий матн ва эстетик талқин” сингари ўндан ортиқ монография, рисола ва мақолалар тўпламлари нашр этилган.

ди. Шундан сўнг келтирилган Огаҳий чистони илгари сурилаётган фикрни мантиқан тасдиқлаш, миллатни фикр одамига айлантириш лозимлигини таъкидлашга хизмат қилади. Сухбат мавзуси яна Паризод тақдирига уланганида Пахлавон Маҳмуд, Алишер Навоий, Фузулий ижодидан келтирилган ҳикматлар мисолида фақирлик илоҳий мартаба эканлиги ҳақидаги фикр янада қатъийлаша боради. Аҳли хос ҳолидан сўз очаётган баёнчи ҳис-туйғуларига хос нозик сезимлар ҳам китобхонни бефарқ қолдирмайди. Зотан, ҳангомаю гурунг ўзига хос шеърий мубоҳасага айланиб, бир-бирини тўлдиради. Бизни ўзининг сеҳркор олами сари етаклайди. Муҳими, улар баёнчининг айна дамдаги руҳий-психологик кечинмаларига вобаста, қай бир жиҳатлари билан уйқашдир.

Роман қахрамони хаёл оғушида кезинаркан, асар замоний миқёси ҳам қадим хон замонлари сари кенгая боради. Шу тариқа, романга Давлатбика фожиали тақдири ҳақидаги халқ ҳикояти кириб келади. Давлатбика “Сабъаи сайёр” дostonидаги Дилором, “Кеча ва кундуз” романидаги Зеби сингари гўзал ва айна пайтда санъаткор аёл. У етимликда беҳад хўрланган Карим чийчининг ҳамдарди, яқин маслаҳатчи ва итоаткор ҳамдамидир. Давлатбика ноҳақ тухмат ва шоҳ ғазабига дучор бўлади. Аммо у адолатсизликка қарши исён кўтарган соҳир қалбига қулоқ тутиб, ўлимни тик қаршилади. Ахир, у қочиб жон сақлаши мумкин эди. Нега шундай йўл тутмади, тутолмади? Китобхон кўз ўнгида қизини бағрига босиб эркалаётган Давлатбика меҳрибон она, орзулари уммон ҳаётга ташна аёл сифатида намоён бўлади. Айна пайтда, бизнинг кўз ўнгимизда Давлатбиканинг ўлимга тик бораётган дамдаги қаҳрли ва ғазабнок нигоҳи муҳрланиб қолади. Унда аксланмиш исён излари руҳиятимизни мувозанатдан чиқаради.

Дарҳақиқат, барча замонларда ҳам нозик кўнгилга дахл қилиш, пок дилни топташ ва мағрур қалбни маҳв этиш имконсиз. Сирли яратик бўлмиш инсон тийнати ҳамиша мўъжизаларга бойлигини яхши англаган ровий ҳамиша ҳам аҳли ҳикмат фикри тасдиғи йўлидан бормайди. Зотан, ҳар бир бандани ўзига хос ҳикмат, кашф этилмаган хилқат деб билади.

Романда келтирилган Гули тақдири билан боғлиқ “тарих” ҳикоячи-персонаж лафзи ва оҳангида берилади. Бироқ, унда бир қадар баёнчиликка берилиш ҳам кўзга ташланади. Сайд ва сайёд ҳақидаги нақлда келтирилган ҳикмату насиҳатлар соддадил ва кенгфеъл халқимиз қиёфасини чизиш, хусусан Раҳим ака ҳақидаги тасаввурларимизни янада бойитишга хизмат қилади. Нақлда оламга ақл-фаросат назари билан боқиш лозимлиги, сўнгги пушаймон бенафлиги таъкидланади. Қум саҳросида адашиб, омонат

қўналғадан макон топган кимсанинг марҳумлар ёди ҳақидаги илиқ таассурот-армонлари кўнглидаги қўркув ҳиссидан халос бўлишига кўмаклашиши, пировардида заминга эътиқод, ҳалоллик, меҳр-шафқат туйғуларига туташини жиҳатидан характерлидир.

Шариф ака уйидаги дилтортар сухбат асносида, бамаъни даврада айтилган Муҳаммад Муслим ва Юсуф Ҳаёт Термизий ҳақидаги нақл воситасида шиддат билан ривожланаётган замон одамлари табиатидаги шошқалоқлик ва тезоблик таҳлил этилади. Муаллиф нақлни худди тадқиқотчилар сингари шарҳлар экан, сабр – иймон камолига хизмат қилади. Тақдир – ҳақ, таваккул – бутун, эътиқод – чин, орифлар сухбати – муборак, мақсад – улуг бўлмоғи лозим деган хулосага келади. Бинобарин, сухбат моҳиятидан улуг орифона ҳикматлар топади. Уларга амал қилиш фарз эканлигини уқтиради.

Умуман, сухбатдошлар гурунги ҳамиша бирор-та ривоят ёхуд нақлга уланиб, фикр ойдинлаштирилади ва мустаҳкамланади. Масалан, муллабачча ва имом ҳақидаги доно нақлда оломонликнинг замони ва макони бўлмаслиги уқтирилади. Туяқуш ҳақидаги нақлда мамлакат бошқариш оқиллар иши эканлигига ишора қилинади. Қоровул билан бўлган ичкин сухбат асносида келтирилган отамерос бойликни елга со-вурган танти бойвачча ҳақидаги нақлда эса, инсон ҳалол меҳнати, бут иймон-эътиқоди туфайли эъзоз ва эҳтиромга лойиқ эканлиги уқтирилади. Шу тарзда, роман мушоҳада кўлами мислсиз кенгайиб боради.

Роман матнига сингдирилган халқ кўшиқ ва дostonларидан тортиб, Саъдий, Пахлавон Маҳмуд, Яссавий, Навоий, Фузулий, Насимий, Машраб, Огаҳий, Нобий, Фурқат, Аваз, Увайсий, Зебунисо, Ғ.Ғулом, И.Султон, А.Орипов, Э.Самандар, М.Икром, С.Есенин ва бошқа араб, форс-тожик, ўзбек ва рус шоирларининг шеърий сатрлари ровийнинг шеъру шуур, онгу орифлик, қалбу қавил, соддалигу мураккаблик, табиату инсонийлик ўртасидаги муштараклик борасидаги ўй-хаёлларига ойдин нурлар индиради. Ҳаёт таянчини топишига кўмаклашади. Шунингдек, онгу шуурга-да буйсунмас юрак талпинишлари илоҳий асрорини англай боришига йўл очади. Шундай ўринлар “Қўналға”ни ўзига хос роман-мушоҳаба дейишга асос беради.

Шубҳасиз, романнинг айрим ўринларида ортиқча тафсилотлар, баёнчиликка берилиш, жўнрок фикр мулоҳазаларни илгари суриш ҳоллари ҳам йўқ эмас. Бироқ, улар романнинг умумий қимматига соя солмайди. Кузатганимиздай, “Қўналға” да кўниб ўтиш, унинг файзиёб гурунглари билан тиллашиш китобхон маънавиятини янада бойитади. Шунингдек, ушбу асар турли ракурсдаги илмий кузатишларга манба бўла олади.

ҒУРБАТХОНА

Ҳикоя

*Ёз чилласида ҳўкиз ўлибди,
Қиш чилласида арпа гуллабди.*
Мақол.

Эрта тонгда телефон жиринглади. Гўшакни кўтарсам – амаким:

– Маҳмуджон, – деди хавотирли оҳангда. – Машинангизда янгангизни бир жойга олиб бориб келинг, илтимос...

Хўп, дедим. Чой-пой ичиб, кўчага чиқсам, қор учқунлаб турибди. Ердагиси эрима, боз ёғаётган бу қор ҳайдовчи зотининг кўкайини кесиб юборади. Тонггача машинанинг мотори совиб қолади. Базўр ўт олдиндим. Салонда ўйнаб турган буюқдан эгим симиллайди.

Борсам, янга ва келини катта йўлга чиқиб турган экан. Йўлга тушдик. Машина ойнасидан қараб-қараб кўман. Икковининг ҳам юз-кўзида жиндек фаромушликни сездим. Уйи нотинч одамларда ҳаловат бўладими. Муаммолар гирдобида қолган қариндошимизнинг бошига кетма-кет тушаётган ташвишларни билсам-да, жўяли тасалли беролмайман. Лекин ҳар эсга тушганда ичимда ёлвориб, кушойиш сўрайман. Қанчалик ачинмайин, кўлимдан келгани шу эди. Ҳозир йўлда кетяпмиз-у, дурустроқ кўнгил ҳам сўролмаётганимдан хижолатда эдим. Пойинтар-сойинтар ҳол сўрашларимдан сизди, шекилли, янгамизнинг ўзи гап бошлади.

– Ай, ҳеч кимга кўрсатмасин бу кунни, укам, – деди янга. – Кўз тегдими, билмайман, ҳадеб ишимиз орқага кетяпти. Акангизнинг бизнеси юришмай қолди. Биласиз, рўзгоримиз каттагина, томиб тургани ҳам қуриб қолди. Ўғилларнинг ҳам топганидан барака кетди. Мана, куни кеча ҳўкизимизни ўғри урди. Учинчи марта-я. Аввал-бошда йигирма жайдари кўйимизни ўғирлаб кетишганда дод солиб қолдик. Орадан йил ўтмай, яна беш кўчқорни ўмариб кетишди. Уйлайвериб, юрак ўйноғини орттириб олдим... Мол аччиғи – жон аччиғи. Туёқларни деб, бормаган идорамиз қолмади. Мелисама-мелиса юриб, тинкамиз қуриди. Бу жиғилдонингга ўт тушгур мелиса деганиям юҳодан бери экан, уларга иш тушмасин экан. Ўзингиз айбдорсиз, янга, дейди. Мол сақлаган одам аввал истеҳкомни бақувват қуриши керакмиш. Ҳей урилдим, уйимни ўғри урса, сенга ишониб борсам,

Жасур КЕНГБОВ

1985 йилда Қашқадарё вилоятининг Чироқчи туманида туғилган.

ЎзДЖТУнинг халқаро журналистика факультетини тамомлаган.

“Оила давраси” газетаси бош муҳаррирининг ўринбосари.

келиб-келиб мен манглайи қора жабрдийдага насихат ўқийсанми деб уришдим.

Мол молга етгунча, Азроил жонга етар экан, ука. Давления бўп қолаёздим. Булар-ку, майли, ҳар нарсанинг давоси вақт, қулоғини ушлаб кетган молларимизни энди эсдан чиқарамиз деганимизда, кўрмайсизми, қапагинангга ўт тушгурлар тишимизнинг қавагида сақлаб ўтирган ҳўкизимизни ўғирлаб кетишди. Дардимизни кимга айтамыз? Акангизнинг ишлари бу, ўғилларим ҳам гандираклаб қолди. Хонавайрон бўлдик-да...

Жим эшитиб кетяпман. Кўзимнинг устидаги бу одамларни яхши биламан: ҳалол, бировнинг ҳақини емайдиган инсонлар. Лекин ғам-ташвиш ҳам дардга ўшаркан: бир келса, қўшалок келади. Мадда бойлаб, мусибатга айланиши ҳам мумкин. Шундан асрасин, деб ўйладим ва таскин берган бўлдим.

– Чўкаётган одам хасга ҳам ёпишармиш, – деди янга. – Ҳеч ишдан натижа чиқмагач, мана, охири бир фол очириб ҳам кўрайлик-чи, деб кетяпмиз-да, укам. Эскилар ҳам бир нимани билар...

Йўл узоқ, машина сирпанчиқ йўлда чайқалиб-чайқалиб олади. Секин юрибмиз. Бир ярим соатларда манзилга етдик. Одамлардан сўраб-сўраб, номи чиққан фолбиннинг уйини топдик. Мен ўшанда фолбин деганларининг уйи ҳақида илк тасаввурга эга бўлганман: одамлар дўхтиру табибга ҳам бунчалик ихлос билан нажот истаб келмаса керак. Саҳардан ҳовлида ўн-ўн беш чоғли одам. Дардига малҳам топиш илинжида Худога тилмоч-воситачи қидирганлар бунча кўп бўлмаса...

Биз ҳам фолбин ҳовлисида навбатда турдик. Одамлар бирин-кетин кириб-чиқяпти. Бировнинг юзида табассум, кимдир маъюс тортиб ташқарилайди.

Қанча кутдик, билмайман, навбати келиб, янгам билан келини кириб кетишди. Мен эса одамларга қўшилмай, бир ўзим чеккароқда уларни кута бошладим. Ҳаммадан айро турганимни кўриб, бир хотин «Ҳой ука, сиз ҳам фолга келдингизми?», деб сўраб қолди.

– Янгаларимни опкелдим, уларни кутиб турибман, – дедим.

– Вой, бу хотин манаман деган фолбинингиздан зўр, – деди аёл билағонлик қилиб.

– Аввал келганмисиз? – дедим жўртага.

– Бир келиб қойил қолганман. Мана, яна келдим.

– Бирор муаммонгиз борми?

– Йўғ-а, яхшиликка келдим, айнанай, яхшиликка.

Айтдим-ку, бу хотин ҳамма нарсани билади, айтган гапининг бари тўғри чиқади.

– Шунча зўрми?

– Ҳа, мана бундай! – дейди у бош бармоғини юқорига кўтариб. – Ўтган йили, бир қўшним мақтагани учун иккиланиб-иккиланиб бир келувдим. «Бахтингиздан очайми ё тахтингизданми?» деб сўради. «Тахтимдан» дедим. У қўлларимга чизиқ чизиб, «Синглим, сизга нуқта тушяпти. Сиз бир ой деганда каттагина ҳовли-жойли бўласиз. Фақат шу келаётган ойда уни олиб, бахт қўшингизни ушлаб қолсангиз қолдингиз – бўлмаса, сизда бундай имкон бошқа бўлмайди» деб айтди. Хурсанд бўлиб кетдим. Уйга бориб, дадасига маслаҳат солдим. Бирам йўлимиз очилди-

ки, дадамиз дарров рози бўлдилар. Эски шаҳардаги икки хонали уйимизни сотдик. Қуриб кетсин, темир бўлса, топилади-да, деб машинамизни ҳам пулладик. Ҳовлига озроқ етмай қолди. Орадан йигирма кунча ўтиб кетди. Ноилож бўлдик. Кейин қўни-қўшни, қариндош-уруғдан ҳам анчагина қарз кўтардик. Лекин, курғур хотин рост айтган экан, бир амаллаб, йигирма тўққизинчи кун шу атрофдан, данғиллама бўлмасаям, бундайроқ ҳовли-жойни сотиб олди-ей. Бало экан бу фолбин!

– Э, қойилман сизларга! – деди ёнимизда қўнишибгина турган бир эркак.

– Ҳа, жуда топиб айтар экан ўзиям, – дея кулиб қўйди қошлари қалин бир хотин.

– Бугун нимага келдингиз унда? – дея сўради момиқ рўмолли хотин.

Аёл одамлар гапини жон қулоғи билан эшитиб турганигами, тоза ийиб кетди:

– Бугун ўғлимнинг масаласида келувдим, айнанай, – деди.

– Ўғлингизга нима бўпти? – сўради момиқ рўмолли хотин.

– Вой, ҳеч нима қилмаган. Яқинда йўл-йўлакай кириб кетгандим шу опага. Ўғлим ўзгариб, инжиқ бўлиб қолди, дедим. Фол очиб қўйди. «Яхшилаб эътибор беринг, ўғлингиз севиб қолган», деди. Уйга бориб, сиқувга олдим ўғлимни. Ростдан ҳам севиб қолган экан. Яна келдим опага. Ўғлим севиб қолган қизни келин қилсам, яхши бўладими – ёмон бўладими, опа, дедим. Фол очиб, бу қизга уйланса яхши бўлмайди, деди. Кейин исми «А», «З», «М», «Ш», «Ҳ» ҳарфлари билан бошланган қизлардан келин қилманг, деб айтди. Мен хўп деб чиқиб кетибман...

– Кейин-чи, кейин? – дейишдик бирваракайига. Бу аёл айтаётган гаплар росманасига ҳаммамизни қизиқтириб қўйганди.

– Кейин... келиб ўғлимга айтдим шу гапларни. Ўғлим хўп деганди...

– Хўш-хўш, кейин-чи? – тобора қизиқиб борардик унинг гапига. – Кейин нима бўлди?

– Кейин нима бўларди, – деди аёл кўзларини жавдиратиб. – Кейин... мана, келдим яна.

– Ия, яна нима бўлди? Энди нима учун келдингиз? – деб сўради момиқ рўмолли аёл.

Хотин бир дам сукут сақлади. Сўнг сохта файласуфлик билан қошларини чимирди:

– Ўғлим гапимга қарши борди, – деди. – У ҳозир яхши кўриб қолган қизнинг исми Маҳфуза экан. «М» билан бошланаркан...

«Хўш, шунга нима қипти?», «Фолга шунчалик ишонасизми?», «Энди нима қилмоқчисиз?» Саволларни қаторлаштириб ташладик. Бир жувон ўхшатиб гап ташлади:

– Балиқ сувда туриб ҳам «чанқадим», деркан, – деди. – Шуям ташвиш бўптими?!

– Нимаям дердим, қадимгиларимиз фолга ишонама, лекин фолсиз ҳам юрма, деган, – деди хотин. – Мен бошқа фолбинларни билмадим-куя, лекин бу хотинга ишонаман. Бир ойда ҳовли оласизлар, деганди, ана, айтгани бўлди, дедим-ку. Энди ҳозир олдига кириб, ўғлим топган қизнинг исми «М» билан бошлансаям,

келин қилаверсам, ростдан ҳам яхши бўладими ёки ёмон бўладими, деб аниқлаштириб сўрамоқчиман. Ёмон бўлади, деса, унда ўғлимни бу қиздан совитиб, кичкина аммамнинг ўртанча қизи бор, Барно исми, «Б» ҳарфи билан бошланади, шунга иситиб беришини илтимос қилмоқчиман, айнанай...

Аёлнинг гапларига берилиб кетиб, янгаларимнинг фолбин олдидан чиққанини ҳам сезмай қолибман.

– Ука, зўр фолбин экан лекин, сиз ҳам бир кириб кўринг, – деб қистаб қолди янгамиз. – Сиздан нима кетди, шунча жойдан келиб, бир фол очирсангиз очирибсиз-да, бизнинг дардимизни бирдан топди-я...

Йўқ дейишимга қарамай, кўярда-қўймай киришга мажбурлашди. Раъйи қайтмасин, дедим.

Шошилмай фолбин ўтирган хона эшигини тақиллатдим. Ичкаридан «Кириб» деган ўктам овоз эшитилди.

Хирагина ёритилган хона. Хонанинг икки бурчидан иккита шам ёқилган, негадир, шифтда чироқ бўлишига қарамай, шам ёқилгани кишига андак ғалати туюлар экан. Эҳтимол, сеҳр оламига муҳит шундоқ яралар?

Сандалга ўхшаш бир тайпоқ столча устига кўрпа тўшалган, столнинг нарига томонидан бошига узун рўмолни ташлаб олиб, кўзойнак ортидан бургут кўзини қадаб қараб турган хотин «Тез-тез бўл, болам, одамлар кутиб турибди», – деди. Қаршисига ўтириб олдим.

Фолбин фавқулудда тезлик билан чап қўлимни ушлаб, кафтимга мойли қаламда чиза бошлади. Чизаётганда қитиғим келиб, кулимсирадим. Буни пайқади, чоғи, жиддий таъна қилди: «Шайтонга кулоқ солма, болам, шайтон йўлдан уради», деди. Ҳеч нимани тушунмай анграйиб қолдим.

Чизиб бўлгач, кўзларимга тик қаради ва:

– Болам, мен йўл кўряпман, – деди. – Яқинда узоқ сафарга чиқар экансан.

– Қаерга? – дедим ҳовлиқиб.

– Билмадим, лекин узоқроқ йўл экан, – деди.

Фолбин қўлидаги мойқалам билан кафтимдаги нуқталарни бирлаштириб, ўйланиб қолди.

– Уттиз ёшингда тўрт хонали уйинг бўлади, – деди.

Мен кулдим:

– Олган ойлигим бу, битимга оларканманми уйни?!

– Сан бола кулма, ман чин айтяпман, – деди фолбин хотин лаҳжасини ўзгартириб. – Ман айтдимми, бўлади. Кулсанг, тескариси келиши ҳам мумкин...

Фолбиннинг шамали таҳдиддан чўчидимми, ҳарҳолда, тилимни тийишга уриндим.

У кафтимга бошқатдан тикилиб қарай бошлади ва ҳеч кутилмаганда:

– Ҳаётингда «Д» ҳарфи билан бошланувчи жуда яқин одаминг бор экан-а? – дея сўради.

Ўйлаб ҳам ўтирмай «йўқ» дедим. Чунки, исми бундай ҳарф билан бошланадиган яқин одамим йўқ эди-да.

– Яхшилаб ўйла, бўлиши керак, – деди фолбин ажабланиб.

– Йўқ бунақаси, – дедим қатъий.

– Шунақами? Масалан, отангни исми нима?

– Отамнинг исми «Д» билан эмас, «Ж» билан бошланади. Жаббор ака, дейди отамни.

– Э, одамни аҳмоқ қилма сан бала, – деди хотин росмана жаҳли чиқиб. – Ахир русчада исм бошида «Ж»дан аввал «Д» ҳарфи қўйилади-да, болам... «Джаббар» бўлади-да...

Аввалига индамадим. Бу хотин фолни русча очар экан-да, деб ўйладим. Кулгим қистаб кетди. Хо-холаб кулиб юбордим.

– Нимага тиржаясан, болам? – деди фолбин.

– Фолни ўзбекча очсангиз бўлмайти, хола? – дедим кўзларимни уқалаб.

– Ман мактабда русча ўқиганман, – деди хотин жаҳли чиқиб. – Бор, кет, устимдан кулмай, ҳақинг ҳам керак эмас! Фолга ихлоси йўқларга фол кўрмайман!

Индамай чиқиб кетдим.

Ичкаридан фолбин хотиннинг: «Бурнига нарвон етмайди-я» деган шанғиллаши эшитилди.

Чиқишим билан янгаларим саволга тутишди:

– Қалай экан? Топдимми?

– Жуда аломат фолбин экан, – дедим.

Янгаларим енгил тортишди. Бу ғурбатхонадан чиқа-чиқа қарасам, мендан кейин бояги – ўғли «М» ҳарфли қизни севиб қолган, фолбиндан оғзига чўп ўлчатиб олган хотин кириб кетди.

Албатта, янгаларимга у хотин билан бўлган гурунг ҳақида ҳеч нима демадим. Қайтанга йўл-йўлакай ўзларини гапга солдим. Айтишларича, ўша фолбин ростдан ҳам балогина экан. Амакимизнинг иши ортига кетишига исми «Қ» ҳарфли (эҳтимол, русчадан келганда «К» ҳарфлидир?) шахс сабаб бўлган экан. Қўй ва кўчқорларни ҳам, ҳўкизни ҳам ўғирлаганларнинг исми катта эҳтимол билан «Б», «М», «И» ёки «Т» ҳарфи билан бошланишини айтганмиш.

– Ростдан ҳам, аломат фолбин экан, – дедим янгаларимга. – Ҳамма нарсани билгич экан.

– Энди нима қилсак экан-а, Маҳмуджон? – деди янгам.

– Нимаям қилардингиз, янга, – дедим. – Энди фолбиннинг гапига кириб, қариндош-уруғу, қўни-қўшнилари, танишу нотанишлар орасидан исми «Б», «М», «И» ёки «Т» ҳарфи билан бошланадиган «ўғри»ларни зимдан қидириб бошлайсизлар-да...

Янгаларим бош силкиб, гапимни маъқуллаб қўйишди.

Биринчи уграшув

Биринчи уграшув
Биринчи уграшув

Тоҳир РАВШАН

УМИД

Кетманг, яна бироз қолайин,
Ёнингизда шабнамдек сингиб.
Вақт югурар мисли чавандоз,
Армон дилни кетмасин енгиб.

Ўтинаман, шу лаҳза ҳаққи,
Кўзларимда қолинг сиз мангу.
Ахир сизсиз келмагай баҳор,
Ахир сизсиз тириклик йўқ-ку!

МАҒРУР ТЕРАК

Мен ариқнинг бўйида ўсдим,
Кўкка боқдим, кўкка бўй чўздим.
Пешонамга битди ёлғизлик,
На ҳамроҳ бор, на битта дўстим.

Енгаман деб эсди шамоллар,
Баргим тўкиб, кезди шамоллар.
Ёлғизлигим етмаганидек,
Юрагимни эзди шамоллар.

Бироқ мени енгишолмади,
Фуруримга тегишолмади.
Тўғри, бугун мағлуб бўлдим мен,
Синдиришиди... эгишолмади.

* * *

Нур изладим кўзларингиздан,
Зулматларни ҳада этдингиз.
Боравердим изларингиздан,
Сиз парво ҳам қилмай кетдингиз.

Ҳижронларда куйган қалбимдан,
Учиргайман шаън отингизни.
Энди сизга қайтариб берай,
Мен сизмаган ҳаётингизни.

**Сарвиноз
САКСОНОВА**

ГУЛИМ

Кўзмунчоқлар кор қилмай қолди,
Севгимизга кўз тегди, гулим.
Қордек оппоқ тилагимизга,
Эвоҳ, совуқ сўз тегди, гулим.

Нега пайдо бўлдинг йўлимда,
Орзуимда, армонларимда?
Энди мангу қолди юк бўлиб,
Ҳижронларинг куйган дилимда.

Кўзмунчоқлар кор қилмай қолди,
Сендан букун кечдим мен, гулим.
Айрилиқнинг аччиқ шаробин,
Энди мангу ичдим мен, гулим.

Кўзмунчоқлар кор қилмай қолди...

ДАРД

Мен ҳам Одам боласи,
Ғамдан чарчадим, Худо.
Рўзгор – тешиқ тоғора,
Камдан чарчадим, Худо.

Дардга қоришиқ қоним,
Йўқ ташвишсиз бир оним.
Йиқилар пайтни кутар
Дамдан чарчадим, Худо.

Сийлаб, сизлаб, “сен”ларни,
Енгдим қанча МЕНларни.
Аччиқ-чучукни тотиб
Таъмдан чарчадим, Худо.

Ўзингдан сўраб тўзим,
Сен томон бурдим юзим.
Сенсиз ўтган кун, кунмас,
Ғамдан чарчадим, Худо.

*Ким эдигу ким бўлди?
Ким эдигу ким бўлди?
Ким эдигу ким бўлди?*

Муродхон ЭРГАШЕВ

САЙЁҲЛАРНИНГ САМИМИЙ ЭЪТИРОФЛАРИ

Диёримизда сайёҳлик мавсуми. Навбатдаги меҳмонларни Тошкент халқаро аэропортидан Парижга кузатиб, Самарқандга қайтар эканман, хаёлларим мени толиблик йилларим томон олиб кетди. Собиқ Шўро даври эди. Самарқанд давлат университетининг роман-герман филологияси факультетида таҳсил олардик. Таржимонлик амалиёти шаҳримиздаги “Интурист” меҳмонхонаси қошида ўтилар эди. Меҳмонхона шу номдаги Бутуниттифоқ хиссасдорлик жамиятига қарашли бўлиб, у собиқ Совет Иттифоқига хорижлик сайёҳларни жалб қилувчи ягона ташкилот эди. Демак, бизнинг юртимизга ташриф буюрадиган хорижлик сайёҳлар ҳам Москва-нинг ихтиёри билангина шу имкониятга эга бўлар эдилар, десак янглишмаймиз.

“Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасига хуш келибсиз!” – дедим бир француз сайёҳига ўша пайтлар ҳаяжонланиб.

Меҳмон менга ажабланиб қаради: “Қанақа республика дедингиз?”

Мен айтганларимни дона-дона қилиб, такрорладим. У менга энди бир оз ачиниш, андак истехзо билан қараб турарди.

“Сиз ўзингиз шунақа республика борлигига ишонасизми? Бу ерлар биз учун Россия Осиёси, яъни рус мустамлакаси, холос. Мен эса Самарқандни кўргани келганман.”

Сайёҳнинг сўзларидан хафа бўлиб кетдим. У аҳволимни сизди шекилли, ўзича кўнглимни кўтармоқчи бўлди:

“Балки, бир кун келиб, сиз айтганингиздек ўзингизнинг озод Республикангиз бўлар. Ҳар ҳолда, мен сизга шуни тилайман !”

Бу суҳбат бундан ўттиз икки йил аввал, 1981 йилнинг август ойида бўлиб ўтган эди... Бу йил эса Озод республикам йигирма уч ёшга тўлди!

Бугун эса аҳвол бутунлай ўзгача. Мустақиллигимизнинг илк йиллариданоқ Юртбошимизнинг Ўзбекистонимизни сайёҳлик ўлкасига айлантиришга йўналтирилган Фармон ва қарорлари қабул қилинди. Уларнинг ижроси эса Ватанимизнинг Буюк Ипак Йўлида жойлашган муҳим тарихий чорраҳа сифатида дунёга танилишида пойдевор вазифасини бажарди. Мамлакатимиз бой тарихи ва бетакрор обидалари билан дунё сайёҳларини ўзига тортувчи мафтункор диёрга айланиб улгурди. Таржимон-ҳамроҳ сифатидаги ўн етти йиллик тажрибам менга шундай хулоса чиқаришимга тўлиқ имкон беради. Келинг, сўзимнинг исботи учун ўзим ҳамроҳлик қилган сайёҳларнинг фикрини Сиз азиз ватандошларимга етказсам. 2011 йилда мен ҳамроҳлик қилган франциялик сайёҳларнинг орасидан Юрий Поштар исмли бир жаноб менга кутилмаган гапни айтиб қолди:

“Биласизми, мен аслида ёмон туристман, қайси мамлакатга борсам, ўша жойда фақат салбий томонларни ахтараман ва топаман ҳам. Сизларнинг юртингизда биронта бўлсин салбий нарсани топмадим... Халқингизнинг одамийлиги, меҳмондўстлиги, бағрикенглиги, давлатингиз раҳбарининг олиб бо-

Муродхон ЭРГАШЕВ

1960 йилда Иштихон туманида туғилган. Самарқанд Давлат университетида таҳсил олган.

“Салом, бу – мен” шеърини тўплами муаллифи. У француз тилига таржима қилган Алишер Навоий ғазалларидан намуналар, ўзбек халқ мақол ва маталлари Парижда чоп этилган. “Дўстлик” ордени соҳиби.

раётган сиёсати, нафақат пойтахту катта шаҳарлардаги, балки, қишлоқлардаги бунёдкорлик ишлари мени лол қолдирди. Мен мамлакатингизга қойил қолдим!”

Сухбатимизга Юрининг рафиқаси, олима, Фахрий Легион ордени соҳибаси бўлмиш Кристиан хоним кўшилди. “Юрига ишонаверинг, Мурод, у фақат ҳақиқатни гапиради. Ҳатто мен ҳам ҳайронман, қанча юртларни айланиб чиққанмиз, аммо, биринчи марта уни шундай мамнун ҳолда кўришим.”

Мен мана шундай дамларда ниҳоятда тўлқинланиб кетаман, Ватанимдан ғурурланиш ҳисси мени юқоридаги фикрларни тезроқ ватандошларимга етказишга ундайди. Буни мен ўз шарафли бурчим, деб биламан. Чунки, ватандошларимиз орасида ҳалигача қандай давлатда яшаётганимиз-у кимлар бизга ҳавас билан қараётганлигини англаб етолмаганлар, афсуски, учраб туради. Шу ўринда яна бир мисолни келтириб ўтсам: франциялик Мишлин Галлинали исмли хоним илк марта 2011 йилнинг май ойида Ўзбекистонни ўзи учун кашф қилган эди. Юртимизни бир умрга севиб қолган хоним ҳозиргача саккиз марта заминимизда меҳмон бўлди. Ўз юртида эса Галлинали хоним барча дўсту танишларига Ўзбекистон ҳақида тўлиб-тошиб гапириб беради, атрофидаги барча инсонларни бу диёрни ҳеч бўлмаса бир марта келиб кўришга ундайди. Энг таъсирли томони, Галлинали хоним соатини Тошкент вақтига тўғрилаб қўйган, у ўзбек вақти билан яшайди. Бунисига нима дейсиз?!

Шу ўринда мамнуният билан таъкидлаб ўтсам, хорижий сайёҳларнинг эътиборини тортаётган ва ҳайратга солаётган энг бирламчи ҳол, бу – юртимиз-

нинг покизалиги, шаҳарларимиз, кўчаларимиз, боғларимиз ва бозорларимизнинг озодалигидир! Бу ҳайрат уларни Тошкент ёки Урганч халқаро аэропортларидан чиқишданоқ чулғаб олиб, юртимизни кезиб, Мустақиллик майдонида қадам қўйганларида ўзининг юқори чўққисига чиқади! Ҳозиргидек эсимда, Самарқандимизнинг Сиёб бозорини кезаётиб, бир француз сайёҳи бу ердаги озодаликни кўриб “Бу бозор эмас, музей-ку!” дея хитоб қилган эди. Бу гаплар бошқа кўпгина бозорларимизга ҳам бирдек тааллуқли деб ўйлайман. Ҳа, озодалик бизнинг қонимизда бор. Ишонамизки, бу фазилатлар келажакда ҳам бизни асло тарк этмайди.

Ажнабий меҳмонларни ошуфта этган иккинчи жиҳат бу бетакрорликдир. Буни сайёҳлар кўп бор эътироф этишган. Албатта, улар шунчаки, номига баҳо беришдан, мақтов, ҳамду санодан холи. Бошқа мамлакатлар билан бизнинг юртни қиёслаб кўрибгина шундай хулосага келишган. Бетакрорлик, аввало, меҳмондўст ва бағри кенг халқимизнинг табиатида, очиқ чехра ва самимий табассум ила меҳмонларни кутиб олишларида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам хорижлик сайёҳлар ватандошларимизнинг бу фазилатларини кўриб лол бўладилар ва мазкур фазилатларни халқимиз ҳеч ҳачон йўқотмаслигини тилаб қоладилар.

Агар йўлингиз тушиб, Тошкент халқаро аэропортига бориб қолсангиз, ватанларига қайтиб кетаётган хорижлик сайёҳларни бир кузатинг. Уларнинг чақноқ кўзларини, кўтаринки кайфиятларини, ҳатто, кўз ёшларини кўриб, ҳайратда қоласиз. Ва Ватанга бўлган меҳрингиз, муҳаббатингиз янада юксалади.

Кейт ЧОПИН

ЎКИНЧ

Ҳикоя

Мамзеле Аурелия басавлат, ёноқлари қип-қизил, сочлари энди-энди оқара бошлаган, кўзлари атрофга ҳаммавақт синчковлик билан боқадиган ўрта ёшлардаги эркакшода бир аёл эди. У одатда, бошига ферма эркаклари киядиган шляпа кийиб юрар, совуқ кунлари эгнига униқиб кетган мовий ёмғирпўш билан оёқларига зил-замбил кирза этикларини илиб оларди.

Мамзеле Аурелия умри бино бўлиб турмушга чиқиш борасида сира бош қотириб кўрмаган эди. Бу аёл бутун ҳаёти мобайнида ҳатто севиб ҳам қолмаганди. Бир пайтлар, йигирма ёшлик авжи дуркун чоғларида унинг ҳам қўлини сўраб келишган, аммо Аурелия ўша заҳотиёқ бу таклифни кескин рад этган, мана ҳозир ёши элликка яқинлашиб қолган бўлса-да, сўққабош яшаб келаётганидан зиғирча ҳам афсусланмас эди.

Содиқ ити Понто, экинзорларида меҳнат қиладиган ҳабашлари, уч-тўрт бош сигири, бир жуфт хачири, турли-туман даррандаю паррандалари ҳамда қўшотар милтиғи ҳисобга олинмаганда аёл-

нинг уйида бошқа тирик жон йўқ эди, балким шу ёлғизлиги сабабданми у Худога қаттиқ боғланиб қолганди, туну кун ибодатини ҳеч қанда қилмасди.

Бир куни эрталаб бир тўп болаларнинг қора булут каби уйи томон ёпирилиб келаётганига Мамзеле Аурелиянинг кўзи тушиб қолди. Чақирилмаган меҳмонлардан шу пайтгача қўшниларининг ҳатто биронтаси билан ҳам у қадар апоқ-чапоқ бўлиб кетмаган сўққабош аёлнинг кўнгли бироз хижил тортди. Болалар Аурелиянинг ён қўшнисини Оделияга тегишли эди.

Орадан беш дақиқа ўтар-ўтмас, болалари ордидан ёш жувон Оделиянинг ўзи ҳам кўринди. У бир қўлида жажжи қизалоғи Элодияни кўтариб, иккинчиси билан эса эндигина атак-чечак қила бошлаган Тиноммини етаклаб олганича қоқилиб-суқилиб одимлар, ордидан катта қизлари Марселина билан Марселетта ҳам шошилганча эргашиб келарди.

Оделиянинг юзлари йиғидан қизариб, шишиб кетганди. Гап шундаки, жувоннинг олис шаҳарда яшовчи онаси огир хасталаниб қолиб, қизини ҳузу-

Кейт ЧОПИН

(Катерина О, Флахерти) (1850-1904) америкалик машҳур ёзувчи. Бир қанча роман ва кичик ҳикоялар муаллифи.

1893 йилда “Гўдак орзуси” номли ҳикоялар тўплами нашр этилган. Айниқса, унинг “Гуноҳ”, “Уйғониш” номли романлари ёзувчи шуҳратини янада баланд чўққиларга олиб чиқди.

рига чақиртирган, бахтга қарши жувоннинг эри ҳам ёнида эмас – Техасга кетган эди. Техас эса Оделияга дунёнинг бир чеккасидай жуда узоқ кўринар, устига-устак айни чоғда ёлланган ҳайдовчи Валсин ҳам станцияда аёлнинг йўлига кўз тутиб ўтирарди.

“Биламан, Мамзеле Аурелия, ишингиз бир дунё, бошингиздан ошиб ётибди, бироқ бу зумрашаларни сиздан бошқа кимга ҳам ишониб топшира олардим, ўтинаман, йўқ деманг, то мен қайтиб келгунимча болаларимга кўз-қулоқ бўлиб турсангиз. Йўқ-йўқ, ўтирмайман, овора бўлманг, мени станцияда кутишяпти, Мамзеле Аурелия, тушунинг, бошқа чорам йўқ! Мен учун бир савоб иш қилинг, илтимос, келиб сизни албатта, рози қиламан. Худо кўрсатмасин, ишқилиб, мен уймаланиб етиб боргунимча онаизорим узилиб қолмасинлар-да, илойим!” – чинданам фавқуллода мушкул вазият Оделиянинг ақлини шошириб қўйган, жувоннинг тоза боши қотиб қолган, у ҳатто нима деб, нима қилаётганини ҳам тузукроқ идрок этолмас эди.

Жувон ялина-ялина болаларини Мамзеле Аурелиянинг уйи остонасида қолдирганича шошиб жўнаб кетди; болалар ҳовли ўртасида ўзлари шумшайиб қолишди, лекин кўп ўтмай бири тортина-тортина, бири бўлса беҳадик, зипиллаганича зина бўйлаб орқама-кетин кўтарила бошлашди. Шу дамда ҳавода мойчечакларнинг ажиб ифори бўй таратар, узоқ-узоқлардаги пахта далалари оша ишчи ҳабашларнинг қувноқ кулгулари жаранглаб эшитилмоқда эди.

Мамзеле Аурелия болакайларга ўзининг норози ва синчков кўзларини қадаган кўйи серрайиб туриб қолди. У дўмбоқ Элодиянинг оғирлигидан энкайиб олганича гандираклаб қадам босаётган Марселинага хушламайгина кўз қирини ташлаб қўйди. Шу оннинг ўзида онасини сўрайвериб хархаша қилаётган Тиноммини тинчлантиришга уринаётган Марселеттани ҳам бу совуқ нигоҳидан бебахра қўймади. Икки-уч лаҳзалик шундай дўқ-пўписаларидан кейин Мамзеле Аурелия бироз кўнглини бўшатиб олди-да, ноилож ўзини қўлга олиб, энди қилиши мажбурий бўлган ишлари режасини тузиб чиқди. Аёл дастлабки ишини тўполончиларнинг қорнини тўйғашишдан бошлади.

Башарти бу болалар Мамзеле Аурелиянинг қўл остида меҳнат қилаётган ҳабашлардан бўлганида борми, аёл ўша вақтдаёқ бу шумтакаларни ҳайдаб юборган бўларди, қолаверса, шўрлик Оделиянинг оҳу зорлари унинг бу қарорини қатъий чеклаб турарди. Бироқ барибир, бола боқиш ҳазил иш эмас-да, ахир болалар кичкина чўчка болалари эмас-ку, улар ҳаммавақт эътибор талаб қилиб, одамдан астойдил меҳр кутишади. Бу мураккаб вазифа эса бу каби юмушларда буткул ношуд бўлган Мамзеле Аурелиянинг асло қўлидан келмас эди, умрида шундай қалтис вазиятга тушиб қолишини эса аёл ҳатто тушида ҳам кўрмаганди.

Шунинг учун биринчи кунлари Оделиянинг полапонларига ғамхўрлик кўрсатишда, рости, Мамзе-

ле Аурелия анчагина адабини еди. Ахир у жонсарақ Марселетта баланд ва буйруқомуз оҳангда гап эшитиши билан дарров йиғлаб юборишини қаердан ҳам билсин? Қизалоқнинг табиати шунақа экан-да! Мамзеле Аурелия кичкинтой Тиноммининг ҳам гулларга ишқи баланд эканлигини аниқлаб олди, кичкина безори то гулларни бандидан узиб, боғдаги жами сара чечакларни пайҳон қилмагунича кўнгли ҳеч жойига тушмас экан.

“Унга ҳеч қайси танбеҳингиз кор қилмайди”, – дея аёлга йўл кўрсатди Марселина, – яхшиси, сиз уни стулга боғлаб қўйинг. Ойим ҳамиша Тиноммининг ақлини шу тарзда киритиб қўярдилар”.

Мамзеле Аурелия безори Тиноммини боғлаб қўйган стул кенгина ва қулайгина экан чоғи, кичкинтой унда бир зумда пинакка кетиб қолди, ниҳоят Мамзеле Аурелия тўполончилардан бирини шу йўсинда тинчитди.

Оқшом чўкиши билан аёл худди жўжаларни инига ҳайдаб кираётган каби болакайларнинг барига бирма-бир жой-жойларига ётишларини буюрди, бироқ кичкинтойлар Мамзеле Аурелиянинг қаршисида каловланганча туриб қолишди. Ахир уларнинг момикқина ёстиклари устига ҳар кеч тахт қилиб қўйиладиган тунги қўйлақлари қаерда қолди, бунинг ўрнига улар нима учун худди хўкиз қамчисидай оғир қўл билан кетларига ниқталганларича ётоқларига ҳайдалишлари керак? Ҳар кеч полнинг ўртасига уларнинг толиққан, қуёшда товланиб чанг-чунг бўлиб кетган оёқларини ювиб олишлари учун келтириб қўйиладиган сув тўла тос-чи, у қаерда қолди? Шу тобда қизалоқлар Марселина билан Марселеттанинг кулгусини қистатган нарса, Мамзеле Аурелиянинг шумтака Тиноммини ухлата олмай тоза хуноб бўлиб қийналгани бўлди, ахир аёл бу ёш қароқчига Крок-митан ёки бўлмасам Луп-гару тўғрисидаги эртақлар айтилмагунича ухлай ололмаслигини қаёқдан ҳам билсин, яна кенжатай Элодия ҳам алла эшитиб, тебранишсиз кўз юмиши жуда қийин эканлигини аёл бечора аранг тушуниб етди.

“Яхшигина тавбамга таяниб қолдим, Руби хола”, – дея иқрор бўлди Мамзеле Аурелия ўз ошпазига ёрилиб, – мен учун бу болаларга қарашдан кўра ўнлаб плантацияларни бошқариш осонроқ экан. Ахир бу даҳшат-ку! Жоним ҳиқилдоғимга келди! Энди менга ҳеч қачон бола тўғрисида оғиз оча кўрманг!”

“Оҳ, Мамзеле Аурелия-ей, бу оламда болалардан-да беғуборроқ зот топа олсангиз кошки эди. Ахир болалар билан бирга маза қилиб ўйнаш катталар билан муомала қилишдан кўра ёқимлироқ эмасми? Менимча, сизга уларнинг тилини топиб олиш мушкуллик қияпти. Бора-бора болалар билан қандай чиқишиб кетганингизни ўзингиз ҳам сезмай қоласиз”.

Шубҳасиз, Мамзеле Аурелия Руби холанинг гапларига ўша заҳотиёқ қўшила қолмади, буни қа-

ранг-а, тўртта-бешта тўполончи билан икки кунда тил топишиб бўлармиди – бу ахир Мамзеле Аурелиядай аёл учун бениҳоят мураккаб вазифа-ку! Атиги зарурат туфайлигина оналарнинг икки-уч найрангини ўзлаштириб олганига ҳам Мамзеле Аурелия Худога беҳисоб шукроналар келтирарди.

Лекин барибир Руби хола ҳақ бўлиб чиқди: Мамзеле Аурелия аста-секин барига кўникиб қолди; у кичкина безори Тиноммининг ҳаммавақт шира юки қўллари учун умрида ҳеч тутмайдиган оппоқ пешбандини тутиб оладиган бўлди, ҳаттоки тўполончининг меҳр ва ташаккур ифодаси сифатида чопқиллаб келиб чўлп-чўлп қилиб ўпишларига-да ўрганиб қолди. Не-не замонлардан бери шкаф тепасида қўл тегмай, чанг босиб ётган игна-ип солинган саватча ҳам жойидан қўзғалди, энди Мамзеле Аурелия йиртилган кийимлару тугмасиз камзулларни бутлаб қўйиш учун кўлига ҳаттоки игна олишгача мажбур бўлди. Аммо аёлнинг энг қийналган жойи бутун кун мобайнида бир нафас ҳам тинмайдиган қаттиқ бақирғу чинқирқлар, уйнинг у бурчагидан-бу бурчагигача акс-садо бериб, то қора кечгача тугамайдиган шовқин-суронлар бўлди. Лекин кечалари ҳам Мамзеле Аурелия баҳузур ухлай олмас эди, негаки кичкина Элодиянинг иссиққина дўмбоқ танаси аёлга маҳкам ёпишиб ётар, кенжатоининг иссиқ нафаси Мамзеле Аурелиянинг ёноқларига гўё жажжи кушнинг қанотларидай майин уриб турарди.

Орадан икки ҳафта ўтар-ўтмай Мамзеле Аурелия ахийри бу ғалваларнинг барига кўникиб қолди, энди у ортиқ нолимай ҳам қўйди.

Бир оқшом айвонга қандайдир юмуш билан чиққан Мамзеле Аурелия кўча муюлишида уйи томонга қайрилайётган Валсиннинг таниш кўк машинасини кўриб қолди. Ҳайдовчининг ёнида кўзлари соғинчдан порлаган Оделиянинг интизор чеҳраси акс этди. Улар уйга тобора яқинлашганлари сари Мамзеле Аурелия ёш жувоннинг қувончдан ёришиб кетган юзларидан унинг уйга қайтиб келганидан беҳад хушбахт эканлигини юрак-юрагидан ҳис этди.

Шундайку-я, бироқ бу айтилмаган ва кутилмаган ташриф Мамзеле Аурелиянинг қалбига улкан қайғу тошини-да бир оннинг ўзида бостириб қўйди. У дарҳол болаларни тўплаб бериши лозим эди. Оҳ, бу зумраша Тиномми қаёқда қолдийкин-а? Э-ҳа, бу шумтака бўлса-бўлмаса, оғилхонада пичоқ ўйнаб ўтирган бўлиши керак. Хўш, қизалоқлар Марселина

билан Марселетта-чи, улар қаерда қолишди? Уйнинг бирор бурчагида қўғирчоқларига кўйлак бичиб, уларни ясантириш билан машғул бўлсалар керак-да. Биргина кенжатоё Элодиядан ташвиш қилмаса бўларди, негаки гўдак Мамзеле Аурелиянинг қўлларида ҳеч нарса билан иши йўқ, ўзи билан ўзи ўйнаб ётарди, аммо у онасини олиб кетган ҳайдовчи Валсиннинг қадрдон машинаси чироқларини кўриб қолиши билан сеvingанидан бирдан қаттиқ қичқириб юборди.

Ниҳоят, ҳамма тўс-тўполон тинчийдиган бўлди, ана энди болакайлар ўз уйларига бутунлай қайтиб кетишади. Э-воҳ, улар бунча тез кетиб қолишмаса! Ахир келганларига унча кўп бўлгани йўқ-ку! Мамзеле Аурелия пешайвон ўртасида турганча негадир ич-ичидан ёпирилиб келаётган ўкинч тўла нидога аранг дош берганча жимгина туриб қолди. У ҳатто машинанинг қандай келиб, болаларни қандай олиб кетганини ҳам сезмай қолди. Бутун атроф-жавониб-даги далалар узра қип-қизил шафақ шуълалари ила ғира-шира шом кўланкаси чўкиб борар, гўё мана шу теварак олам ҳам бу қоронғулик ичига тамомила қоришиб кетаётгандай бўларди. Борлиқ узра ёйилиб бораётган қирмизи туман ичида аёлнинг нигоҳи ортиқ ҳеч нарсани илғамай қолди. Унинг қулоқлари ҳаттоки машина ғилдиракларининг қулоқни қоматга келтиргудай ўткир шовқинини-да эшитмади. Аёлнинг қулоқларига кичкинтой безориларнинг шодон, янгроқ овозлари қаттиқ ўрнашиб қолганди.

Мамзеле Аурелия охиста хўрсинганча уйга кириб кетди. Ичкарида уни бир дунё юмуш кутиб турарди, болакайлар бутун уйни остин-устин қилиб юборишган, ҳаммаёқ пароканда бўлиб тўзғиб ётарди, аммо хоналарни тартибга солишга аёлнинг қўли дарров бормади. У стол олдида хомуш чўқди. Ёлғиз ва афтода қиёфада ташқаридан ўрмалаб кириб келаётган тун рутубати чулғаган совуқ хонаси ичига маънос бир нигоҳ ташлади. Сўққабош аёл бошини қўллари устига қўйди-да, ич-ичидан отилиб келаётган сўзсиз фарёдларга ортиқ бардош беролмай охири йиғлаб юборди. Ҳа, Мамзеле Аурелия йиғлаётган эди! Лекин унинг йиғиси ҳамма аёлларникидай юмшоқ, майин йиғига ўхшамасди. Мамзеле Аурелия худди эркак кишидай, бутун юрагини пора-пора қилиб юборгудай нола билан ўкириб-ўкириб йиғларди. У ҳатто ити Понто келиб, қўлларини ялаётганини ҳам сезмас эди.

*Инглиз тилидан
Қандилат Юсупова таржимаси*

ХАЛОСКОР МУШУК

Ҳикоя

Отамиз овчи эди. Биз – беш нафар ўғилга унинг эски кўшотари ва “мерган” лақаби мерос қолган, холос. Оға-инилардан фақат ўртанчамизга овчиларга хос сабр-тоқат, кунт-ҳафсала, ўқни бехато отиш ўтгандай, қолганларимизга ана шу хислатларнинг юқигина теккан кўринади. Ов баҳона милтиқ талашидда ва отган ўлжаларимиз қонли из қолдирганича ўтиб бўлмас чангалзорга кириб кетганлиги ҳақида мақтанишда бир-биримиздан ўтамиз. Мен отамизнинг ортидан думдек эргашиб юрардим, аммо овчилик сирларини ўрганиш ўрнига мўлжалдаги ўлжаларини чўчитиб юбориб кўпроқ зарарим тегарди. Шу боисдан бўлса керак, отамиз овга ҳозирлик кўраётганларини кўпинча сир тутишга ҳаракат қиларди, милтиқни қопга тикқанича ўша ўртанчамизга киши билмас топшириб, бирор маълум бутанинг панасида кутиб туришни тайинлаб, ўзи ҳам худди дўконгами-сартарошхонагами кетаётгандек уйдан олислағач, орқасида биз каби думлар таъқиб қилмаётганига амин бўлганидан сўнггина йўлни тўқайзорга бурарди. Отамиз ва ўртанчамиз овга кетганлигини улар кечки овқат пайтидаям кўрин-

маганларидан билиб қолганимизда эса ростакамига кеч бўлган, чиябўрилар увиллаб чиқадиган тўқайзорни оралаб уларни топиш учун эса тўрт оғайни-ботирларга отнинг калласидай юрак зарур бўларди.

Бизни чув тушириб кетган овчилар эртаси куни офтоб тоғлар ортига юмалаб кетганидан сўнг бир-иккита кўёнми, бўрсиққа ўхшаган ўлжаними елкага илганча кириб келишарди. Кечки пайт отам ўз тенг-тўшларига, биродаримиз эса ўзига ўхшаган бола-бақраларга бемалол қанча пайт ўлжа пойлаганларию, қандай отганларини ҳикоя қилиб беришарди.

Бу орада йиллар сувдек оқиб ўтиб, беш оғайнинг учтаси уйланиб, бола-чақали ва янги ҳовлижойли бўлиб кетгач, отамизнинг ҳам кўзлари хиралашиб қолганлиги ва шу пайтгача тўккан қонлари учун тавба-тазарру қилиш пайти келганлигидан тоат-ибодат қилишга тушиб кетди ва турган гапки, милтиқ эгасиз қолиб, бизлар онда-сонда унга тикилиб кўярдик. Овчиликка укувли биродаримиз заводда ишлайди, отамерос касби билан фақат меҳнат таътилига чиққан пайтларидагина шуғулланишга имкон топади, холос. Кўшотар деярли биздек мавсумий меҳнат билан банд ака-укаларга қолганди. Овчиликка ҳам азбаройи уйдаги муаммолардан қочиш, бирор жилға бўйида “яримта”ни майдалаб ётиш учунгина отланганимиздан, кўпинча тўқайдан қуруқ қайтсак-да, овдаги саргузаштларимизни эшитгани кўшнимизнинг дўкони олдида анча-мунча пивохўрлар йиғилиб келишарди. Менимча, бизнинг овчилигимиздан ана шу дўкончи кўпроқ фойда кўрарди.

Кунлардан бирида қишлоққа ёввойи мушук ораётганлиги ҳақида гап тарқалди. Кимнингдир тўртта товуғи, бошқасининг куркаси, осиб қўйган гўшти, қаймоғу сарёғи йўқола бошлади. Балки, тулкидир деган гаплар ҳам бўлди. Аммо уни ўз кўзи билан кўрганларнинг айтишича, салкам итдай келадиган бу мушук одамдан сира кўрқмай, бақрайганича қараб тураверармиш-да, бирор нарсани отмоқчи бўлиб ҳаракат қилсанг, ўзингга ташлангудук бўлиб, пихиллай-пихиллай тишларини кўрсатармиш. Катта одам-ку бундай пайтда кутилиб қолар, аммо ёш болаларнинг кўлидан нимаям келарди. Шу туфайли, оналар ёш болаларини доим ёнида олиб юрадиган, сал кўринмай қолса ваҳима билан чақирадиган бўлиб қолишди.

Жанжалкашлиқда беқиёс Наима хола бир куни бизга ёпишди:

Оллоёр БЕГАЛИЕВ

1961 йилда туғилган. Тошкент Маданият институтини битирган. Болалар учун “Сеҳрли уйқу”, “Ёлғонга ишонган дарахт”, “Рангин қорлар” адабий эртаклар тўпламлари, “Бир булоқ бор”, “Жин чалган жувон”, “Жўнатилмаган мактуб”, “Бекободлик самурай” каби шеърини ва насрий тўпламлари нашр этилган.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

– Ҳой, овчини боллари, сизлар қаёққа қараяп-сизлар! Милтиқни кўтариб юравермай, қишлоқни мушук ўлгурдан қутқарсанглар-чи! Улигини ўзимга кўрсатасизлар, ана шунда у кимники эканлиги маълум бўлади!

Овчининг болалари эканлигимизни исботлаш учун қўштиғни кетмондек елкага ташлаганча қишлоқдан чиқиб, роса тўқайзорни оралаб, шимларимизни тиканлар илиб, этикларимизнинг пошнаси майишиб кетди-ямки, талончи мушукка дуч келмадик. Қайтага хотинларимиздан гап эшитганимиз қолди. Бу орада дайди мушук яна беш-олти товуғу куркалар бошига етди. Бундай бесамар санқишлар жонимизга тегиб, балиқ овлашни маъқул кўриб укам билан қармоқларни қўлга олганча сой тарафга жўнадик. Куз куни ҳам бир тутам. Ҳар биримиз уч-тўрттадан балиқ тутгунимизча тева-ракка қоронғулик инди.

Муюлишда укам билан хайрлашдим-да, ўз уйимга ошиқдим. Ҳовли юзи лампа чироқ ёғдусидан хирагина ёришиб турибди. Ҳамма ёқ жим-жит. Шундагина пешин пайти хотиним қизимни эргаштириб отасиникига кетганлиги эсимга тушди. Кўнглим хижил тортди.

Қўлимдаги ҳали тирик балиқлар питиллаб қўяётган сувқоғозли халтани салқин ҳавода айнинамай туришини чамалаб айвон устунидаги михга осиб қўйдим.

Чой-пой ичишга ҳам ҳафсала йўқ эди. Узимни кўрпачага ташлаганча донг қотиб қолибман.

Тун алламаҳал бўлганида эшикнинг гурсиллаб урилишидан уйғониб кетдим.

– Ким у? Эшик илгакланмаган! – дея қичқирарканман, ногоҳ тун ярида ким ҳам келиши мумкинлигини эслаб қолдим. – Хотин, сенмисан?!

Аммо эшикка нимадир қайта-қайта урилар, зарба эшикнинг пастки қисмига тўғри келганлигидан уни биров тепаётгандек туюлиб, баттар ўтакамни ёрарди. Жойимдан ирғиб турдим у эшик иллагини солдим, сўнг сал нарида ётган оташқосовни қўлга олдим.

Бу орада эшикка тушаётган зарбалар давом этса-да, аввалгидек кучли эмасди. Бора-бора улар тинибам қолди. Мен секин эшикни қия очиб, айвондаги ғаройиб манзарадан карахт бўлиб қолдим. Айвоннинг хира лампочкаси бошига сувқоғоз кийилиб қолганлигидан нафас ололмай, у ёқдан-бу ёққа юмалаётган катта-кон жундор ҳайвонни ёритиб турарди. Узун думини биланглатишидан уни мушукка ўхшатдим. Чамаси, у устунга тирмашиб чиқиб, балиқли сувқоғозни ерга тушириб, балиқларни паққос тушира бошлаётганида сувқоғоз бошига ўралиб қолганидан нафас ололмай, ўзини ҳар тарафга ураверганга ўхшайди. Балки қишлоқдагиларнинг жонига тегиб юрган мушук шунинг ўзидир! Ҳозир, қўлимдаги қосов билан уни бир-икки яхшилаб туширсам, эртага аканг қарағайдан яхши одам топилмайди қишлоқда. Аммо, шу заҳоти овчилик виждоним уйғониб, шундоғам ўлим чангалида ётган жониворни уриб ўлдириб ниятидан қайтдим. Мард бўлсанг – майдонга чиқмайсанми? Уй ичига қайтиб кириб, хонтахтада ётган пичоқни олганча ташқарига, жон талвасасида ётган мушук тепасига келдим. Гарчи, боши сувқоғозга ўралиб қолган бўлса-да, мушук ҳамон кўринмас душманга ҳамла қилганча, тўрттала оёғини ҳавода ўйнатар, ўткир тирноқлари у ер-бу еримни тирнаб ташлаши, тирналган жойлар эса кеч кузақда газаклаб, тузалиши қийин ярага айланиб кетиши, қутирган бўлса яна-да ёмон кунларни бошимга

солиши эҳтимолидан унга ғоятда эҳтиёткорлик билан яқинлашиб, қўлимни чўзганча пичоқнинг учи билан сувқоғозни бир ҳамлада тилиб ташладим.

Тешилган сувқоғоздан мушукнинг боши очиқ ҳавога чиқди ва чақчайган кўзлари билан менга бир лаҳза тикилди-да, бутун қолган балиқларни ҳовли саҳнига сочганича сакрай-сакрай қоронғулик қўйнига ра-вона бўлди...

Эртаси куни ҳеч кимга бу воқеа ҳақида оғиз очмадим. Қўлгинамга тушиб турган мушукни ўлдирмай, қочириб юборганим учун тагин балога қолишим мумкин эди.

Бу орада кунлар тобора қисқариб, айрим кечалари кўрпа тағидаям совқота бошладик. Ҳовлимизнинг кўча девори остида ҳар йили бурганлар одам бўйи ўсиб ётар, хотиним уларни атайин юлмай, кузақда ўриб олиб, узун-узун кўчасуириги боғлатар, баъзан унча-мунчасини бозорга элтиб сотарди.

Ўроқни қўлга олиб ўша бел баробар бурганзорга яқинлашдим. Энди бир тутам бурганни ўргандимамки, ваҳимали вишиллаш қулоғимга эшитилиб, тарракдай қотиб қолдим. Мендан икки қадамча наридаги бурганга ўралган илон тилини чиқарган кўйи вишиллаб, унга ўралиб олган иккинчиси ҳам совуқ кўзларини менга қадаб олганди. Ўроқни ўша жойда қолдирганча сўри томон жон ҳолатда қочдим.

– Ҳа, яна нима бўлди?! – деди хотиним овсини келгани шарофати билан уннаётган ошига сабзи ар-тишдан тўхтаб. – Бунча рангингизда ранг йўқ!

– Илон! – дедим қўлим билан девор томонга ишора қилиб, – Жуда кўп!

Ҳа, қоча-қоча, бурганзордан чиққан беш-олтитача илоннинг қовоқ палаклари тагигага ўрмалаб кетганини кўрган эдим.

– Вой, қизларимиз қани?! – хотинимнинг шу гапидан кейингина беҳи тергани кетган қизларимиз эсимизга тушиб, жон ҳолатда уларни чақиришга тушдик.

Қўлларидаги челақни беҳига тўлдиргандан кейин ҳам гапга алаҳсиган дугоналар шоша-пиша боғчадан чиқиб келишаркан, оналарининг ваҳимали товушлари-дан жойларида таққа тўхтаб қолишди.

– Вой, қанақа эркаксиз, боринг, қизларни олиб келинг! – деди хотиним сўридан тушишгаям мажולי келмай.

Узун калтак ва ўроқ билан қуролланган ҳолда ўн қадамлар нарида қотиб қолган қизларимизни сўрига бошлаб келдим. Ош ошлигича қолиб, хотиним қизини олганча ота-онасиникига, келинимиз бир челақ беҳини олганча ўзининг уйига кетди.

...Кимсасиз ҳовлида қолишдан ўзимам кўрқиб, отамникига жўнадим. Нимага келганлигимни айтиб ўтирмай, эрталаб кўрқа-писа ҳовлимизга қайтиб келдим. Одам ўз уйдан кўрқиб қолса ёмон бўларкан.

Ҳовли ўртасида ётган узун калтакни қўлга олганча сўрига яқинлашдим, оёқларимда мадор қолмади. Ярни ерга осилиб ётган қуроқ кўрпача устида бир илон чўзилиб ётарди. Калтак билан уни бир чеккага улоқтириб билдимки, газанда ўлиб қолган экан. Унинг бош қисми узилиб терисигагина илашиб турарди...

Шу вақт дарвозадан отам, қайнотам, хотиним орқама-кетин кириб келишди.

– Ўнтаданам кўп эди, – деди хотиним ўлган илонни отамнинг панасидан томоша қиларкан. – Билақдай келадиганлари бор. Бу уйда энди яшолмайман!

– Худо билади, – отам ўлган илонни қўлига олиб, айлантириб кўра бошлади. – Урғочиси экан. Икки яшарлар бор. Шу бурганзорга бало борми ҳовлида! Неча марта айтдим, юлиб, тозалаб, супуриб қўйинглар деб. Ҳовлимас, тўқай бу.

– Отажон, камида юзта супурги чиқиб турарди-да, – деди хотиним бел баробар бурганзорга хавфсираганча тикилиб. – Илон йилимасми бу йил?

– Сен ўлдирдингми буни? – сўради отам ўзининг гапига ўзиям ҳайрон бўлганича. – Илондан ўлардай кўрқардинг.

– Вой, аста айтасизми? – деди хотиним энди ўзининг отасининг панасига ўтиб. – Хотинга зўр холос, бу! Илонни кўрса уч кун кўрпа-ёстиқ қилиб ётади. Гапим шу, совуқ тушгунча отамникида тураман. Бузоқни сиз олиб кетинг, илон-пилон чақса ўлиб қолмасин тагин. Алоҳида уй қилиб, энди молга етган жойим-а...

– Кўп ваҳима қилма, – деди қайнотам. – Эшитган қулоққаям яхшимас. Ким ишонади, илондан кўрқиб, отасиникига келибди деса.

– Бу энди биттаси, ота, – деди хотиним у ёқ-бу ёқларга аланглаб. – Ҳали яна қанчаси бор-у... Илонларни қасоскор деб эшитганман. Мана бунинг ўлиги учун ўч олишга тушишса-чи. Мени ўйламасангларам, невуларингни ўйланглар! Гап шу, отамникига кетаман. Совуқ тушгунча ўшақда бўламан. Мен керакли нарсаларимни тугиб чиқай. Вой-ей, уйга қандай кираман? Ота, юринг, менга ҳамроҳ бўлинг! Қандай кунларга қолдима-а...

Отам ўйчан бир қиёфада ҳовлида кезинаркан, яна битта илон ўлигини топиб олдию, ва ҳимамиз бежиз эмаслигига амин бўлди...

... Мана бир ҳафтадирки, хотиним билан қизим – отасиникида, мен билан бузоғим эса ўз отамникида, итимиз занжирдан бўшатишган, ҳовлимиз эгасиз, байталмон. Гарчи ҳовлимиздан илон чиққанини бировга айтмаган бўлсам-да, аллақачон қишлоқда гап бўлиб кетган эди.

Ҳар куни ҳовлидан хабар олгани гоҳ бир ўзим, гоҳ отам ё бирор укам, ё синфдош жўрам билан келиб кетардим. Кунда, кунора битта ё иккитадан илон ўлигини ҳовлининг турли жойларидан топиб олганимда бундан хурсанд бўлишним, хафа бўлишним билолмасдим. Ўлган илонни далилий ашё сифатида бирор халтага солганча қайнотамникига етиб борардим. Хотиним илонлар ўлиги ортгани сари қайтишни орқага сургани сурган эди. Саккизинчи илон ўлигини топганимиздан сўнг, отам фолбинга учраб, уларнинг сони қирқтачилиги, то уларнинг энг каттаси ўлмагунча ҳовлига қайтолмаслигимиз ҳақида билиб қайтди. Бирор дами ўткир муллага чилёсин қилдириб ташлашимиз керак экан. Шундай ҳам қилдик. Дуоли қоғозни дам солинган сувда эзиб ҳовли ичига пуркаб чиқдик. Маросим охирида ўлардай чарчаган дами ўткир дуохоним эшагига миндириб, кўча бошигача кузатиб қўйгач, отам мени қўярда-қўймай ўз уйимда тунаб қолишга кўндирди: “Укангни жўнатаман, иккита эркак бир-бирларингга жўра бўлиб ётасанлар!”

Ака-ука ярим килоча колбаса сотиб олиб, ҳовлига ғира-ширада кириб нақ тўртта илоннинг ўлиги устидан чиқдик. Нима бало, булар бир-бири билан уруш қилиб ўлишяптими, деб роса бошимиз қотди.

Эгалари келиб қолганидан хурсанд итимиз шундоққина сўри ёнида думини ўйнатиб ётар, биз ирғитган колбаса бурдаларини ерга туширмай, ҳаводаёқ олиб оларди. Тунги салқин тушганига қарамай иккаламизнинг ҳам уйга кириб ётишга юрагимиз дов бермаганлигидан, бир-биримизга пойлоқчилик қилганча тахмондан кўрпаларни олиб чиқиб, сўрида тунай қолдик.

– Ҳожатгайм икковлашиб борамиз чоғимда, – деди укам қўлфонарни ўчириб-ёқиб ўйнаркан. – Биримиз чироқ тутиб турамыз, биримиз ишимизни бажарамиз.

– Бир кеча бормаям қўяверамиз, – дедим-у, қорнимда санчиқ тураётганини ҳис қилиб, укамга ўқрайдим, – гапирмаям ўл! Юр, энди...

... Тун қандай ўтганиниям билмай қолибман. Тонги куёшнинг ўткир нурлари кўзимга қадалганидан билдимки, серташвиш тун ортда қолибди. Сўрининг бошқа тарафида кўрпага ўраниб ётган қоровул укамнинг ёнида ёниқлигича қолган қўлфонарга кўзим тушиб, уни ўчирдим-да, ҳовлини кўздан кечириш учун ўрнимдан турдим. Йўл-йўлакай устунга санчиғлик ўроқни қўлга олдим.

Тонги совуқ куз шамолдан баданларим жунжиқади. Хазонларнинг намхуш ҳиди димоққа урилади.

Шу пайт қулоғимга ғалати шитирлаш эшитилди. Ваҳима билан атрофга алангладим. Кўз ўнгимда намоен бўлган манзарадан тиззаларим қалтираб кетди. Йирик бир илон билан мушук аёвсиз олишарди. Сал нарида яна бир газанданинг пажмурда танаси биланглаб ётарди. Ҳа, бу ўша тунда мен кўрган мушук. Айни пайтда у аввалгидан ҳам баҳайбат кўринарди. Туклари бамисли жайраникидек диққайиб кетган. У ён-бу ён энгил сакрайди, турли ҳолатга кирди, эгилувчан думи ҳар тарафга бориб келганча илонни чалғитади. Ердан тизза баравар кўтарилган илоннинг боши мушукнинг думига ҳамоҳанг тарзда тебранар, тебранибгина қолмай, ора-сира ўқдай отилиб, чақиб олишга уринар ва ҳар гал хато кетарди. Бир илонгина эмас, мен ҳам мушук думининг бориб-келишига сеҳрланиб қолгандек, унга монанд ҳаракат қилардим.

Мушукнинг ўткир чангали илоннинг бошини аниқ мўлжалга олганини газанданинг бир кўзидан қон томчилаб чиққанидан билса бўларди. Иссиқ қон илоннинг ялтираб турган пўстидан ерга етиб, қонли излар қолдира бошлаган пайтидагина укам келиб қолди ва бақириб юборди. Мана шу лаҳзада тахмин қилган хавотирим юз берди – мушук тўсатдан пайдо бўлган укамга эътиборини қаратди ва пайтдан фойдаланган илон ўқдай ташланиб, мушукнинг бўйнига тиш ботиришга улгурди. Гарчи мушук бир силтаб, уни ўзидан узиб ташлаган ва илоннинг бошини ўткир тишлари орасига олишга эришган бўлса-да, унинг қонига ўтган илон захри ўз ишини бошлаб юборди – илоннинг жон тарк этаётган узундан-узун арғамчиси акашак бўлаётган мушукнинг танасини сўнгги бора оғушига ҳаммак тортиди...

...Бу воқеалар анча пайтгача қишлоғимизда шовшув бўлиб юрди. Ҳатто, туман газетасида “Халоскор мушук” деган кичкина хабар ҳам берилди. “Қаҳрамон” мушукнинг ҳамқишлоқларнинг ўнлаб товуғу куркаларини қиргани ҳақида пом-мим дейилмади. Марҳумлар ҳақида фақат яхши гапларни гапириш керак деган қойдага амал қилган бўлишса керак, ҳойнаҳой...

БИЛАМАН, ЯХШИ БИЛАМАН

Ҳажвия

– Кеча туғилган кунингиз зиёфатига қарашиш билан бутун куним ўтди, – ахборот берди Исмат бошлиғига. – Сизларни жўнатганимиздан сўнг девлар кетиб, сулаймонлар қутулгандек бўлдик.

– Биладан, жуда яхши биладан, – Исматнинг сўзини бўлди бошлиқ, – яйраб ўтириб, роса ичгансизлар. Лекин, сен Исматбой, бу гапларни қўятур. Зиёфат ўз йўлида. Ёрдамчи хўжаликдаги чорванинг ойлик ҳисоботи ҳақида гапир. Тахладингми? Натижаларидан ахборот бер.

Ҳисобчи Исматбой бундай сўровларнинг устаси бўлиб кетганидан гап нима ҳақда кетаётганини дарров англади. Бошлиқдан эгилиб кечирим сўради-да, гапини давом эттирди.

– Бешта қўчқорни ажратиб олиб, боқаётганимиздан хабарингиз бор. Шу қўчқорлардан биттаси етилиб қолди. Етмиш килолар гўшти бор. Бу юк билан қўйларга насллик қилолмайди. Кеча шуни сўйдириб, зиёфатингизга ўн килосини ажратиб, қолганини буздирмай уйингизга элтиб бердим.

Бошлиқ кўрсаткич бармоғини лабига тикка босди.

– Секинроқ, томда ҳам қулоқ бор, дейдилар. Чечанг хурсанд бўлгандир?

– Уйга бутун бир қўчқор гўшти келгандан сўнг хурсанд бўладилар-да. Болаларингизнинг қувонганини айтмайсизми...

– Секинроқ гапир-е! Паст овозда имо-ишора билан тушунтир. Кейин-чи? Ўтиришларинг хушвақтлик билан тугадими?

– Яширмайман, кўп ичдик. Ўғлингиз косагул эдилар-да, қўлларини қайтаролмадик. Ҳалиги, меҳмонлардан бири олифталик қилиб “ичмайман!” деб тихирлик қилди. Лекин, ёмон иш бўлди-да.

– Биладан, – деди бошлиқ бепарволик билан, – нима иш қилганликларингни жуда яхши биладан. Бир-бирларинг билан гап талашиб ҳам олгансизлар. Балким муштлашгандирсизлар?

– Ҳа-да! Билгандай гапирасиз-е, бошлиқ. Худди шундай бўлди, – айтмоқчи бўлган гапига имконият бўлганидан қувониб гапирди Исмат. – Ўғлингизга жуда ҳавасим келади-да. Ўзлари тенгилар бир урса, икки карра қайтим берадилар. Зарб билан уришга уста.

– Биладан, – деди бошлиқ гердайиб. – Бокс тўғарагига қатнашиб, аниқ мўлжалга уришни ўрганган-да. Жароҳат олганлар ҳам бўлгандир?

– Ҳа! Йўғ-е, – қурмалиб қолди Исмат. – Бу галги жароҳат... Нима десам экан...

– Мен биладан-да, – деди бошлиқ билағонлик қилиб, – бир мушт билан эсдан кеткизгандир. Балким сени. Меҳмонлар хафа қилмадимми?

– Сиз айтгандан ҳам ёмон бўлди, – деб чайналарди Исмат. – Икки курак тишлари синиб тушди. Оғизларидан қон келиб, эсидан кетдилар. Узоқ вақт ўзларига келмадилар. Бошларидан турдик.

– Ана, – деди бошлиқ завқланиб, – биладан-да мен. Ким экан у сен “сиз”лаб гапирётган шўринг қургур? Муовиннинг ўша латта ўғли эмасми? Бечорага раҳмим келади. Яна икки-уч кун гинахонлик экан-да?!

– Эсанкиратган зарб кайфга қоришма бўлиб, икки соатлардан сўнг кўзларини очиб, сув сўрадилар. Сизни безовта қилмадик.

Бошлиқ гавдасини столга ташлаб, кўзойнагини қўлига оларкан, Исматга шубҳали қаради.

– Биладан, яхши биладан... Ким ҳақида гапираяпсан? Билсам бўладими?

– Ўғлингизни Фозилжон акамнинг ўғли Ғани бир уришда ағдариб ташлади. Кесилган дарахтдай қуладилар. Эзилиб кетдим. Кечирасиз, айтиб қўйганим учун.

– Ўғлим?!

Бошлиқ ўрндан сапчиб турди. Лекин, шу заҳотиёқ шалпайиб ўрнига ўтириб қолди. Ҳушидан кетиб, энди ўзига келаётган одам қиёфасида эгилиб турганича, гўдранди.

– Э-э... Фозилжон акамнинг шундай чапдаст ўғиллари бор эканми? Ўғил бўлгандан сўнг шундай бўлсин-да. Майли урсин, хижолат бўлма! Бизнинг ўғил уришни ўргансин-да. Ким билан муомала қилишни тушуниб олади.

– Ҳўп десангиз, ўша зўравон гапини бир уришда... – керилди Исмат бошлиғининг аҳволига ачиниб.

– Биладан, – бошлиқ еб қўйгудек Исматга тикилди, – жуда яхши биладан. Сени ҳам бир калла қилиб оғзи-бурнингни қонга бўяшини биладан. Чиқ, кўзимдан йўқол!

Исмат бошлиғидан кечирим сўраб, эгилиб-букилганича хонадан чиқди. Чуқур нафас олиб, ўзича гўлдирди:

– Бошлиқнинг шундай дейишини мен ҳам яхши биладан. Ахир, зўравон Ғани бошлиқнинг бошлиғининг ўғли-да. Буни эса ҳамма яхши билади.